

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRK SİYASETİNDE DİN EĞİTİMİ POLİTİKALARI (1923-1960)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

UĞUR PEKCAN

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Arda Baş

BOLU, AĞUSTOS - 2024

KABUL VE ONAY SAYFASI

Uğur PEKCAN tarafından hazırlanan “TÜRK SİYASETİNDE DİN EĞİTİMİ POLİTİKALARI (1923-1960)” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.
29/07/2024

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Doç.Dr. Arda BAŞ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç.Dr. Tekin ÖNAL
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Levent DÜZCÜ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

UĞUR PEKCAN

ÖZET

TÜRK SİYASETİNDE DİN EĞİTİMİ POLİTİKALARI (1923-1960)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

UĞUR PEKCAN

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

(TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. ARDA BAŞ)

BOLU, AĞUSTOS - 2024

VIII + 76

1923'ten 1960'a uzanan dönüşüm sürecinde, Türkiye'de din eğitiminin karmaşık etkileşimi ve çok partili siyasi hayata geçişin etkileri özel bir öneme sahiptir. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında başlayan yapısal değişimlerle, Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışını ve imparatorluktan ulus-devlete giden yolda dini yönelimli bir toplumdan laik bir topluma doğru önemli sosyo-politik değişimlerle karakterize edilen süreçte eğitim politikaları ve özellikle de din eğitimi ciddi dönüşüme uğramıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, laik bir kamu eğitim sisteminin kurulması önemli bir dönüm noktası olmuş ve din eğitiminin devlet içerisindeki rolünün azalmasına yol açmıştır. Ancak bürokratik kontrol çeşitli biçimlerde devam etmiş ve eğitimin kalitesi Türkiye'de bir tartışma konusu olmaya devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok partili siyasal sisteme geçişin etkisiyle dinin Türk siyasetindeki yükselişi, ulus devletin kuruluş yıllarında laikliğin yukarıdan aşağıya dayatılması toplumda bazı cumhuriyet değerlerinin özümsememesine yol açmıştır. Laiklik ve din arasındaki karmaşık ilişki, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi manzarasını önemli ölçüde şekillendirmiştir. Bu tez çalışmasında, Türkiye'nin modern tarihini ve bu özel zaman diliminde eğitim ve siyasetin karmaşık etkileşimini anlamak için 1923-1960 yılları arasında eğitim politikaları genelinde, din eğitimine odaklanacak ve laik cumhuriyetin din eğitimi alanındaki reformları ele alınırken aynı zamanda çok partili siyasetin din eğitimi etkileri incelenecektir.

ANAHTAR KELİMELELER: Din Eğitimi, Erken Cumhuriyet Dönemi, Çok Partili Hayat, Türkiye'de Laiklik, Eğitim ve Siyaset.

ABSTRACT

RELIGIOUS EDUCATION POLICIES IN TURKISH POLITICS (1923-1960)

MASTER THESIS

UĞUR PEKCAN

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF HISTORY

(SUPERVISOR: ASS. PROF. ARDA BAŞ)

BOLU, AĞUSTOS - 2024

VIII + 76

In the transformation process from 1923 to 1960, the complex interaction of religious education in Turkey and the effects of the transition to multi-party political life are of particular importance. This period was characterized by structural changes that began in the last years of the Ottoman Empire, the emergence of the Republic of Turkey, and significant socio-political changes from a religiously oriented society to a secular society on the road from empire to nation-state. In the early years of the Republic, the establishment of a secular public education system was an important turning point and led to a diminishing role for religious education within the state. However, bureaucratic control continued in various forms and the quality of education remained a matter of debate in Turkey. The rise of religion in Turkish politics with the impact of the transition to a multi-party political system after the Second World War, and the top-down imposition of secularism during the founding years of the nation-state led to a lack of absorption of some republican values in society. The complex relationship between secularism and religion has significantly shaped the political landscape of the young Turkish Republic. In order to understand Turkey's modern history and the complex interplay of education and politics in this particular time period, this thesis will focus on religious education in the context of educational policies between 1923 and 1960 and examine the reforms of the secular republic in the field of religious education as well as the effects of multi-party politics on religious education.

KEYWORDS: Religious Education, Early Republican Period, Multi-Party Life, Secularism in Turkey, Education and Politics.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLO LİSTESİ	vii
TEŞEKKÜR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1. TEK PARTİ DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ.....	7
1.1. Tarihsel Bağlam ve Gelişim	8
1.2. Laik Eğitim Politikaları ve Tevhid-i Tedrisat	11
1.2.1. Türkiye’de Kur’an Kurslarının Açılması	14
1.3. Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri.....	16
1.3.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Dine Yaklaşımı	17
1.4. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kontrol Görevi	20
1.4.1. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Tek Parti Yönetimi Altındaki Durumu	22
İKİNCİ BÖLÜM	26
2. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE TÜRK SİYASETİNDE DİNİN ARTAN ÖNEMİ.....	26
2.1. Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Süreci	29
2.2. Cumhuriyet Halk Partisi’nin Yedinci Kurultayı ve Din Konusunda Yaşanan Değişim.....	32
2.3. İmam Hatip Okullarının Öncülü: 1948 İmam Hatip Yetiştirme Kurslarının Açılması	38
2.3.1. Milli Eğitim Şuraları ve Din Eğitimi.....	40
2.3.2. Cumhuriyet Reformları Kapsamında Din Derslerinin Yeri	42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	45
3. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINDA DİNİ EĞİTİM VE DİN MESELESİ.....	45
3.1. Demokrat Parti’nin Dine Yönelik Yaklaşımı	46
3.1.1. Demokrat Partinin Din Eğitimi Politikası	51
3.1.2. İmam-Hatip Okullarının Açılması ve Din Eğitiminin Kurumsallaşması.....	55
3.2. Demokrat Parti ve Muhalefet	62
SONUÇ	66
KAYNAKLAR	71

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1. Devlet Kontrolünde Kur'an Kursları.	15
Tablo 1.2. 1927-1930 Yılları Arasında Diyanet'e Bağlı Personel Sayısı.....	24
Tablo 2.1. 1946 Genel Seçim Sonuçları.	29
Tablo 2.2. 1946-1950 Yılları Arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Bütçesi.....	37
Tablo 2.3. CHP'nin Yedinci Kurultayı'ndan Sonra Faaliyet Gösteren Kur'an Kurslarına Yönelik Veriler.....	40
Tablo 3.1. Demokrat Parti İktidarı Süresince Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Bütçesi.	50
Tablo 3.2. 1950'li Yıllarda İmam-Hatip Okulları, Öğrenci ve Öğretmen Sayısı.	57
Tablo 3.3. Demokrat Parti Döneminde Faaliyet Gösteren Kur'an Kurslarına Yönelik Veriler.....	58
Tablo 3.4. 1954 Seçim Sonuçları.	59

TEŞEKKÜR

Öncelikle uzun yıllar ara verdiğim tezimi tamamlamamda bana destek olan ve yol gösteren danışmanım Doçent Doktor Arda BAŞ'a, beni sabırla destekleyen eşim Ayla PEKCAN'a ve tezimi okuyarak önemli katkılar sunan Levent DÜZCÜ'ye teşekkür ederim.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren din eğitimi politikaları, devletin laiklik ilkesiyle olan ilişkisini belirleyen önemli bir unsur olmuştur. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun kısmen daha teokratik yapısından ayrılarak modern, bir "dünyevi" ulus devlet inşa etme süreci başlamıştır. Bu süreçte, din eğitimi politikaları da köklü değişimlere uğramıştır. 1923-1960 yılları arasındaki dönemde, Türkiye'de din eğitimi politikaları, laiklik ve modernleşme hedefleri doğrultusunda şekillendirilmiş ve bu politikaların uygulanmasında çeşitli aşamalar ve tartışmalar yaşanmıştır. Bu tez, din eğitimi ile Türkiye'de çok partili hayata geçişe eşlik eden sosyopolitik değişimler arasındaki incelikli ve karmaşık ilişkiyi incelemektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, din ve devlet işlerinin ayrılması ve eğitim sisteminin laikleştirilmesi amacıyla bir dizi reform gerçekleştirilmiştir. 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim sistemi tek çatı altında toplanmış ve din eğitimi veren medrese ve okullar kapatılmıştır. Bu dönemde, din eğitimi devletin kontrolü altına alınarak, eğitim programlarından büyük ölçüde çıkarılmıştır. Ancak, toplumun dini ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1925 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş ve din hizmetleri bu kurum aracılığıyla yürütölmeye başlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu yana, eğitim ve temelde insan yetiştirme düzenine dair alınan kararlar ve uygulamalar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ana odak noktasını oluşturmuştur. 1927 yılından itibaren her dört yılda bir düzenlenen kurultaylar, parti politikalarının belirlendiği kritik platformlar olup, uygulanacak siyasete yön verme açısından büyük önem taşımaktadır. Kurultaylarda kabul edilen programlar hem hükümet politikalarını hem de bunun ayrılmaz bir parçası olan eğitim politikasını şekillendirmiştir.¹

Uzun süre Cumhuriyet Devrimi'nin dönüştürücü politikalarıyla şekillenen din eğitimi, bu geçiş döneminde toplumsal yansıma ve siyasi manevralar için bir odak noktası haline gelmiştir. Bu tez, çok partili sistemin arka planında din eğitimi politikalarının nasıl şekillendiğini, tartışıldığını ve yeniden tanımlandığını araştırmaktadır. Devlet kurumları, dini otoriteler ve daha geniş Türk toplumu

¹ Birgül Bozkurt, "Türkiye'de çok partili düzene geçişte CHP ve eğitim sistemindeki gelişmeler (1946-1950)." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20), 2010, s. 216.

arasındaki etkileşimlere ışık tutarak, siyasi değişimlerin din eğitimi üzerindeki çok yönlü etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Erken cumhuriyet döneminde Türkiye’de din eğitimi ve çok partili hayata geçişin etkileri, ülkenin eğitim sisteminin ve siyasi manzarasının şekillenmesinde önemli olmuştur. Bu süreçte 1920’lerde laik bir kamu eğitim sisteminin kurulması ve 1940’larda çok partili hayata geçiş önemli bir rol oynamıştır.² 1923’te kurulan Cumhuriyet rejimi, hızlı bir sekülerleşme dönemini beraberinde getirmiş ve eğitimin dini boyutunun denetiminin azalmasına yol açmıştır. Ancak farklı biçimlerde bürokratik denetim devam etmiş ve eğitimin kalitesi Türkiye’de tartışma konusu olmaya devam etmiştir.³

Türkiye siyasetinde dinin yükselişi, cumhuriyetin kuruluşu sırasında laikliğin yukarıdan dayatılmasına kadar geri götürülebilir. Laiklik ve din arasındaki bu karmaşık karşılaşma ve çatışma süreci, Türkiye’nin siyasi manzarasını şekillendirmiştir.⁴ Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında vatandaşların cumhuriyet rejiminin ilkeleri doğrultusunda eğitilmesi için çaba gösterilmiştir. Cumhuriyet yöneticileri, vatandaşların değer ve inançlarını rejimin laik ideolojisiyle eş zamanlı olarak şekillendirmeyi amaçlamıştır.⁵

1923 yılında Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, eğitim-öğretim alanında da kapsamlı düzenlemelere gidilmiştir. Bu çerçevede, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanarak 6 Mart 1924 tarihinde Resmî Gazete’de 430 Sayılı Kanun olarak yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun ilk üç maddesi gereğince, tüm medrese ve mektepler Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır.⁶ Dördüncü madde ise din eğitimi ve öğretimiyle doğrudan ilgilidir.

Din eğitimi ve öğretimini düzenleyen dördüncü maddeye göre, Maarif Vekâleti, yüksek din uzmanları yetiştirmek üzere Dâru’l-Fünûn’da bir İlahiyat Fakültesi kuracak ve imamet ve hitabet gibi dini hizmetleri yerine getirecek

² Samet Talha Turgut, “Tarihsel Sosyoloji Perspektifinden Türkiye’de Din Algisinin Değişim Analizi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 2022, ss 611-614.

³ Bedi Gümüşlü, “Aydınlanma ve Türkiye Cumhuriyeti.” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 8, 2008, ss. 132-133.

⁴ İhsan Tayhani, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Temeli: Laiklik.” *Atatürk Yolu Dergisi* 11(43), 2009, s. 519.

⁵ Murat Alakel, “İlk dönem Cumhuriyet Türkiye’si ulus inşası sürecinde milliyetçilik ve sivil-etnik ikilemine dair teorik tartışmalar”, *Gazi Akademik Bakış*, 9, 2011, ss. 5-6.

⁶ Tevhidi Tedrisat Kanunu, *Resmî Gazete*, 6 Mart 1924, 430 Sayılı Kanun, 3(5), s. 322; Asım Arı, “Tevhidi tedrisat ve laik eğitim”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 2002, s. 190.

memurların yetişmesi için ayrı mektepler açacaktır. Bu düzenlemeyle birlikte, eğitim sisteminde önemli değişiklikler yapılmış ve din eğitimi Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli bir yer tutmuştur. Bu süreçte, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, ilkokul, ortaokul ve liselerdeki din derslerine dair özel hükümler içermemekle birlikte, İmam-Hatip Okulları'nın kurulmasını ve İlahiyat Fakültesi'nin tesisini öngörmüştür.⁷

Burada bir ayırmadan söz etmemiz gerekmektedir. Osmanlı'nın klasik döneminde eğitim medreseler üzerinden gerçekleştirilmekteydi ve uzun yüzyıllar boyunca medresenin baş aktör olduğu eğitim sistemi devam etmiştir. Ancak, bu eğitim “dini eğitim” olarak tanımlanabilir. Osmanlı’da modernleşme hareketinin başlamasıyla birlikte ortaya çıkan süreçte “dini eğitim” medreselerde devam etmiş, ama aynı zamanda modern/batılı bir eğitim sistemi de yavaş yavaş çıkmaya başlamıştır.⁸ Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet’le birlikte “dini eğitim” değil, din eğitimi uygulanmaya başlamıştır.

Dini eğitim, dinin öğretilerini merkeze alan bir tanımken, din eğitimi ilgili dinin kurallarının öğretildiği, temel değerlerinin işlendiği bir yapıdır. Laik bir eğitim sisteminde “dini eğitim” söz konusu olamaz ama “din eğitimi” mevcut laik eğitim sistemine bağlı bulunabilir. Nebahat Göçeri’ye göre;

*“Dini eğitim kendisini tanımlarken ‘kutsal olan dini insanla kurduğu ilgiye göre’ dini eğitimi tanımlanmaktadır. Din eğitimi ise ‘insandan yola çıkarak kutsalla kurulan ilginin eğitimsel yönü’nü tanımlamaya çalışmaktadır. Bu durumda dini eğitimin kendisini dine nispet ettiği görülür. Din eğitimi ise kedisini insana nispet eder”*⁹

olarak ifade edilmiştir.

Bu eğitim reformları neticesinde, din eğitimi ihmal edilmemiş ve okul sistemine entegre edilerek devam ettirilmiştir. İstanbul'da İlahiyat Fakültesi kurularak yüksek din uzmanları yetiştirilmesi, aynı zamanda İmam-Hatip Mektepleri'nin açılmasıyla da halkın dinî hizmetlerini üstlenecek nitelikli elemanların yetiştirilmesi hedeflenmiştir.¹⁰ Bu bağlamda, Tevhid-i Tedrisat

⁷ Pir Murat Sivri, “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimine Yeniden Dönüş Süreci (1946-1949).” *Anasay*, 1, 2017, s. 42.

⁸ Sivri, a.g.e. s.39

⁹ Nebahat Göçeri, “Dinî eğitim ile din eğitimi kavramları üzerine bir analiz denemesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 2(1), 2002, s. 50.

¹⁰ Suat Cebeci, “Cumhuriyet döneminde yüksek din öğretimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41(4), 1999, ss. 229-231.

Kanunu'nun eğitim alanındaki bu önemli değişiklikleri, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki din eğitimi politikalarının evriminde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti geleneksel dini okulların yerine yeni eğitim kurumları açtı. Bu yeni kurumlar laik ve modern ve bilimsel bir eğitim vermeyi amaçlanmaktaydı. İmam Hatip okulları kuruldu, ancak bunların rolü sınırlıydı ve laik devlet çerçevesinde dini liderler yetiştirmeyi planlandı. Eğitim müfredatındaki değişikliklerle, eğitim sisteminin müfredatı, din eğitiminin içeriği de dahil olmak üzere, önemli revizyonlardan geçti. Odak noktası geleneksel İslami çalışmalardan daha modern ve seküler bir müfredata kaydı. Modernleşme çabalarının bir parçası olarak, fes ve peçe de dahil olmak üzere dini kıyafetlere kısıtlamalar getirildi. Bu önlemler dini sembollerin kamusal yaşamdaki görünürlüğünü azaltmayı amaçlıyordu.

Bu politikaların, Türkiye'yi modern, laik ve Batı yönelimli bir devlete dönüştürmeye yönelik daha geniş bir gündemin parçası olarak uygulandığını belirtmek önemlidir. Bu politikalardan bazıları, özellikle toplumun daha muhafazakâr kesimlerinden direnç görse de Türk devletinin bugün de belirleyici bir özelliği olmaya devam eden laik yapısının temelini atmıştır.

İmam-Hatip okullarının kuruluşu ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu okulların gelişimindeki rolü, Türkiye'deki daha geniş tarihsel ve siyasi bağlamla bağlantılıdır. Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan CHP, eğitim ve laiklikle ilgili olanlar da dahil olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk politikalarının şekillendirilmesinde merkezi bir rol oynamıştır.

Erken dönem laik reformlar (1920'ler-1930'lar), Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında CHP liderliğindeki hükümet, ülkeyi modernleştirmeyi ve laikleştirmeyi amaçlayan bir dizi reformu hayata geçirdi. Cumhuriyet Devrimleri birçok alanda olduğu gibi eğitim sisteminde yapılan değişiklikleri de içeriyordu.¹¹ Geleneksel dini okullar ya kapatıldı ya da laik ilkelerle uyumlu olacak şekilde yeniden yapılandırıldı.

CHP modern, laik ve Batı yönelimli bir devlet kurmaya kararlıydı. Cumhuriyetin temel ilkelerinden biri dinin siyasetten ve kamu kurumlarından

¹¹ Meltem Salimoğlu, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Kurultayı ve Din Politikası (1945-1950)", *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 4, 2020, ss. 59-63.

ayrılmasıydı. Bu, eğitim sisteminin bilimsel ve laik eğitimi vurgulayacak şekilde yeniden düzenlenmesini de içeriyordu.

İmam Hatip okullarının açılması konusu ise aslında tartışmalı bir konudur. Zira, 1924-30 yılları arasında imam yetiştirmek amacıyla İmam Hatip Mektepleri kurumsal olarak bulunmakla birlikte, 1930 yılında öğrenci yokluğu nedeniyle kapatıldı.¹² Bunu takip eden yıllar için bu konuda ihtiyaç hasıl olmuş ve laikliğe yapılan güçlü vurguya rağmen, dini eğitime duyulan ihtiyaç kabul edilmiş ve 1951 yılında İmam Hatip okulları kurulmuştur. Bu karar, Türkiye’de siyasi dinamiklerin değiştiği bir dönemde alınmıştır. O dönemde iktidarda olan Demokrat Parti, din eğitimi talebinin farkına varmış ve bu ihtiyacı karşılamaya yönelik adımlar atmıştır.¹³ Ancak, 1951’den önce imam hatip okullarının kurumsal kökeni bulunmaktadır. Zira, 1930-49 yılları arasında din adamı yetiştirmek için Kur’an kursları bu görevi üstlenmiş, ardından 1949 yılında, yani savaş sonrası süreçte CHP’nin ılımlı politikaları benimsediği dönemde imam hatip yetiştirmek amacıyla on aylık kurslar düzenlenerek aslında imam hatip okullarının açılmasına giden süreç şekillenmiştir.

1950’lerde Demokrat Parti seçimleri kazanarak CHP’nin Türk siyasetindeki tekeli kırdı. Bu değişim daha çeşitli bir siyasi ortamın oluşmasını sağlamış ve İmam Hatip okullarının kurulmasına katkıda bulunarak nüfusun dini eğitim almak isteyen bir kesiminin taleplerini karşılamıştır. 1945’ten sonra, yani çok partili sistemle birlikte yaşanan değişimler, sosyal hayatın bütün evrelerinde olduğu gibi eğitim ve din eğitimi alanında da vuku bulmuş ve sonucunda din eğitimi ve bu eğitimi veren kurumlar resmi olarak açılmıştır.¹⁴

Sonuç olarak, Türkiye’nin erken cumhuriyet döneminde din eğitimi ve çok partili hayata geçişin ülkenin eğitim sistemi ve siyasi manzarası üzerinde derin etkileri olmuştur. Laik bir kamu eğitim sisteminin kurulması ve laikliğin yukarıdan dayatılması, dönemin eğitim politikalarını ve uygulamalarını şekillendirmiştir. Çok partili sisteme geçiş, partilerin kendilerini dini-seküler meseleler boyutunda

¹² Halis Aydın, *Türkiye’de Din Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2014, ss.73-74

¹³ A. Çağlar Deniz, “Tek Parti Döneminde Devrimsel Ric’atler: Bir Ric’at Örneği Olarak İmam Hatip Seminerleri Girişimi ve İmam Hatip Kurslarının Açılması”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 2014, ss. 95-110.

¹⁴ Doğan Duman, “1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları”, *Belgi Dergisi*, 10, 2015, ss. 1343-1360.

konumlandıkları farklı bir siyasi manzara ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmelerin Türk demokrasisi ve nüfusun siyasi eğilimleri üzerinde önemli etkileri olmuştur.

Bu tez çalışması, tek parti yönetiminden çok partili sisteme geçiş, Türkiye tarihinde çok önemli bir dönüm noktası olduğu ve devletin din eğitime yaklaşımını ve daha geniş toplumsal dokusunu önemli ölçüde etkilediği ortaya çıkarmaktadır. Gazete haberlerinin, arşiv belgelerinin, tarihsel anlatıların incelikli bir incelemesi yoluyla bu tez, derin bir dönüşüm döneminde Türkiye’de siyaset, din ve eğitim arasındaki karmaşık ilişkiye dair akademik söyleme katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TEK PARTİ DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla başlayan erken Cumhuriyet döneminde, eğitim ve din de dahil olmak üzere Türk toplumunun çeşitli yönlerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemdeki reformlar, Osmanlı Devleti'nin geleneksel ve dini yapılarından koparak ülkeyi modernleştirmeyi ve sekülerleştirmeyi amaçlamıştır. Eğitimin laikleştirilmesi de bu sürecin en önemli parçalarından biridir. Cumhuriyet liderlerinin başlıca hedeflerinden biri laik bir devlet yaratmaktır. İslami geleneklere sıkı sıkıya bağlı olan Osmanlı eğitim sistemi, daha modern ve seküler hale gelmek için önemli bir dönüşüm geçirmiştir.

Bu süreçte, medreseler gibi geleneksel İslami eğitim kurumları ya kapatıldı ya da rolleri daha seküler bir eğitim yaklaşımıyla uyumlu olacak şekilde yeniden tanımlandı. 1924 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi, merkezi ve standart bir eğitim sistemi oluşturmayı amaçlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu kabul etti. Bu kanun, Osmanlı dönemindeki dini eğitim sistemini yeni ve laik bir müfredatla değiştirdi. Müfredat, Türk dili ve tarihine odaklanarak bilimsel ve rasyonel eğitimi vurgulayacak şekilde tasarlandı. Din eğitimi sınırlandırılmış ve genel eğitim sisteminden ayrılmıştır.¹⁵

Geniş kapsamlı reformların bir parçası olarak, birçok dini kurum kapatıldı veya yeniden yapılandırıldı. Buna geleneksel İslami eğitim merkezleri olan medreselerin ve tekkelerin kapatılması da dahildir. İslami uygulamaları modern ilkelerle uyumlu hale getirmek amacıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı da dahil olmak üzere dini kurumlarda reformlar yapıldı. Yani, Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin yapısından değişiklikler yapılmış, bakanlık statüsünden başkanlık statüsüne indirilerek Diyanet İşleri Başkanlığı adını almıştır. Diyanet, din işlerini kontrollü ve düzenli bir şekilde denetlemek üzere kurulmuştur.¹⁶

Bunlara ek olarak, 1926 yılında Türkiye, İslami hukuk sisteminin yerine laik bir yasal çerçeve getiren yeni bir medeni kanunu kabul etti. Böylece dini ve hukuki konular birbirinden ayrılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde zorunlu eğitime de

¹⁵ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler 3: Makaleler 3*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 43

¹⁶ İftar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, ss. 67-71.

geçilmiştir. Bu, standartlaştırılmış ve laik bir müfredatın nüfusun daha geniş bir kesimine yayılmasına yardımcı oldu. Bu yapılan kökten değişimlerin tamamlanması için birçok farklı alandaki değişimler de gerçekleşti. Arap alfabesinin yerine Latin alfabesini getirmek ve eğitimi daha erişilebilir ve modern hale getirmek için dil reformları yapılmıştır. Bu reformlar Türkiye'yi modernleştirmeyi amaçlasa da yerleşik dini uygulamalara ve normlara meydan okudukları için toplum içinde gerilimlere ve tartışmalara da yol açmıştır.

1.1. Tarihsel Bağlam ve Gelişim

Osmanlı Devleti'nde eğitim, dini kurumlar ve İslami geleneklerle derinden iç içeydi. Osmanlı eğitim sistemi öncelikle İslami ilkelere dayanıyordu ve dini otoriteler tarafından yönetilmekteydi. Ancak imparatorluk içeriden ve dışarıdan gelen baskılarla karşılaştıkça, eğitim de dahil olmak üzere toplumun çeşitli yönlerini modernleştirme girişimlerinde bulunuldu. Eğitimdeki din faktörü, Osmanlı'nın son dönemindeki (19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başları) modernleşme sürecinde değişikliklere uğramıştır.¹⁷

Geleneksel İslami eğitim, Osmanlı eğitim sistemi büyük ölçüde dini çalışmalar, İslam hukuku (şariat) ve Arap diline vurgu yapan geleneksel İslami eğitime dayanmaktaydı.¹⁸ Birincil eğitim kurumları medreseler, İslami teoloji, hukuk ve ilgili konularda eğitim veren dini okullardı.¹⁹

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı askeri yenilgiler ve ekonomik zorluklar, liderleri devleti modernleştirmek için reformlar düşünmeye sevk etmiştir. Tanzimat reformları olarak bilinen bu reformların bir parçası olarak, eğitim de dahil olmak üzere Batı tarzı kurum ve uygulamaların benimsenmesi için çaba gösterildi. Buna matematik, fen bilimleri ve diller gibi modern konuları içeren modern okulların kurulması da dahil edilmiştir. Böylelikle, II. Mahmut ile başlayan Osmanlı modernizasyon süreci eğitim alanında da kendini göstermeye başlamıştır.

Başta, askeri okulların modernleştirilmesi, 19.yüzyılın son çeyreğinde modern eğitim veren kurumlarının ortaya çıkmasıyla devam etmiştir.²⁰ Diğer yandan, II. Mahmut dönemi ve sonrasında 'Divan'dan Şeyhülislam'ın çıkarılması, modern ve rasyonel bürokrasinin tesis edilmeye çalışılmasına yönelik çabalar

¹⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015, s. 21.

¹⁸ Abbas Çelik, *Din Eğitimi Tarihi*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017, s. 167.

¹⁹ İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, ss. 86-90.

²⁰ Berkes, a.g.e., s.22

sonucu, aslında Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında Cumhuriyet'in gerçekleştireceği devrimlerin ilk adımları atılmaya başlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, geleneksel İslami eğitim ile modernleşme ihtiyacını uzlaştırmaya çalışırken zorluklarla karşılaştı. Avrupa'yı yakalayabilmek için eğitime daha *dünyevi* bir yaklaşım getirilmesi savunulmuştur.²¹ Mekteb-i Maarif-i Umumiye (Halk Eğitim Okulu) sistemi 19. yüzyılın ortalarında uygulamaya kondu ve geleneksel İslami çalışmaların yanı sıra seküler konulara da vurgu yapılmıştır.²² 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı hükümeti, Sibyan (ilkokul) ve Rüşdiye (ortaokul) olarak bilinen ve hem dini hem de dünyevi konuları içeren daha geniş bir müfredata sahip modern okullar kurdu.²³

Bu okullar aslında, geleneksel eğitim sisteminde modern eğitim sistemine geçiş için ara dönem görevi görmekteydi. Fakat, eğitim sisteminde yapılan bu değişimlere rağmen, laikleştirilmesinden bahsetmek tam anlamıyla mümkün değildir. Zira, devlet eliyle modern okullar kurulmasına rağmen, azınlıkların kendi okullarında dini müfredat devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Hatt-ı Hümayun (Islahat Fermanı) ve 1876 tarihli İrade-i Seniyye ile eğitimi âdem-i merkezileştirmeyi ve yerel topluluklara daha fazla özerklik sağlamayı amaçlamıştı. Bu durum, dini ve batılı anlamda çeşitli eğitim kurumlarına izin vermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1856 tarihli Islahat Fermanı ve 1876 Kanun-i Esasi, toplumun müslim ve gayrimüslim bütün kesimlerini içeren bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Tanzimat döneminde, daha merkezi ve eşitlikçi bir yönetim yapısını teşvik ederken idari, hukuki ve sosyal sorunları ele almayı amaçlanmaktaydı. Zaten, II. Mahmut'un aşağıda verilen meşhur söylemi, Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun topluma bakışını göstermektedir.

“Ben teb'amın Müslümanını camide, Hristiyan'ını kilisede, Musevi'sini havrada fark ederim. Aralarında fark yoktur. Cümlesi

²¹ Derya Uzun Aydın, “Osmanlı'nın son dönemi'nde eğitim, kültür ve sanat hayatına genel bir bakış”, *İstanbul Journal of Social Sciences*, 4, 2013, s. 4.

²² Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876: Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve reform hamlesinin en önemli yılları*. Agora Kitaplığı, 2005, ss. 135-137.

²³ Selin Karaibrahimoğlu ve Özgür Demirkan, “Eğitim Tarihi İzdüşümünde Fiziksel Mekânın İnşası; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Giresun'da Eğitim Yapıları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19(38), 2019, s. 103.

*hakkında muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakikî evladımdır”.*²⁴

Abdülmecid döneminde çıkarılan 1856 tarihli Hatt-ı Hümayun, dönüm noktası niteliğinde bir reform olarak kabul edilmektedir.²⁵ Dini veya etnik kökenlerine bakılmaksızın Osmanlı tebaası arasında eşitlik ve adaleti teşvik etmeyi amaçlıyordu.

Eğitim bağlamında ferman, yerel topluluklara okullar ve eğitim meseleleri üzerinde daha fazla kontrol sağlayarak eğitim sistemini ademi merkezileştirmeyi amaçlıyordu. Çeşitli dini ve etnik gruplar tarafından okullar kurulmasına izin vererek eğitimde bir dereceye kadar özerkliği teşvik etmiştir.

1876 Kanun-i Esasi, Tanzimat döneminde gerçekleştirilen bir diğer önemli reformdur. Abdülhamid tarafından çıkarılmış ve Islahat Ferman’ında belirtilen ilkeleri güçlendirmeyi ve genişletmeyi amaçlamıştır. Talimatname eğitim alanında, eğitim yönetiminin âdem-i merkeziyetçiliğini vurgulamıştır. Hem dini hem de laik okullar dahil olmak üzere çeşitli eğitim kurumlarının kurulmasını teşvik etti ve gayrimüslim cemaate eğitim işlerini yönetme konusunda daha fazla özerklik tanımıştır.²⁶

Bu reformların ardındaki amaç, Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitliliği tanıyan daha kapsayıcı ve duyarlı bir sistem yaratmaktır. Hükümet, eğitimle ilgili olanlar da dahil olmak üzere bazı idari işlevleri ademi merkezileştirerek yerel ihtiyaçları ele almaya ve toplumun güçlenmesi duygusunu teşvik etmeye çalıştı.

Ancak, bu âdem-i merkeziyetçilik girişimlerine rağmen zorlukların devam ettiğini ve merkeziyetçilik ile yerel özerklik arasındaki dengenin Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihi boyunca karmaşık bir konu olmaya devam ettiğini belirtmek önemlidir. Reformun daha sonraki aşamaları, özellikle 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları, Türkiye’de Cumhuriyet dönemindeki reformlarda görüldüğü gibi, eğitim sistemini modernleştirme ve merkezileştirme çabalarına tanıklık edecekti.

²⁴ M. Hidayet Vahapoğlu, “Yönetim ve azınlıklara bakış açısından Osmanlı devleti”, *Erdem*, 8(22), 1996, s. 42.

²⁵ Gürsoy Akça ve Himmet Hülür, “Osmanlı hukukunun temelleri ve Tanzimat dönemindeki hukuksal yeniliklerin sosyo-politik dinamikleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 2006, ss. 295-321.

²⁶ Tuba Özhazinedar, “Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi’nin Tahlili”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 12(36), 2023, ss. 761-763.

Diğer yandan, yapılan bu modernizasyon hareketleri toplumsal değişimin de önünü açmaktaydı. Reformist ve milliyetçi bir hareket olan Jön Türkler, bu süreçte yaşanan reformların etkisiyle yetişen kuşağın içinden çıkmıştır. Devlet eliyle yapılan modernleşme hareketini dünyevi konulara daha fazla vurgu yaparak daha modern ve merkezi bir eğitim sistemi oluşturmayı amaçladılar. II. Meşrutiyet'in ilanı ile aslında Cumhuriyet Devrimlerinin öncülleri yavaş yavaş gerçekleşmeye başlamıştır.

Cumhuriyet Devrimleri, II. Mahmut ile başlayan sürecin bir uzantısı ve devamlılığı olarak değerlendirilebilir. II. Meşrutiyet döneminde kız çocuklarının ortaokul ve liseye gidebilmelerinin önü açılmış, Birinci Dünya Savaşı döneminde de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ile kadınların sosyal hayatta görünürlüğü artmıştır.²⁷ Toplumsal değişimler yaşanması kuşkusuz sosyal hayatı derinden etkilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından kurulan Cumhuriyet, öncüllerinin modernleşme yolunda kat ettiği yolun üzerine çıkarak daha kökten devrimler gerçekleştirmiştir. Genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki modernleşme süreci, geleneksel İslami eğitim ile Batı'dan esinlenen laik reformların uygulamaya konulması arasında karmaşık bir etkileşim içeriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş, laik ve milliyetçi bir eğitim modeli lehine geleneksel İslami eğitimden daha belirgin bir kopuşa işaret etmektedir.

1.2. Laik Eğitim Politikaları ve Tevhid-i Tedrisat

“Tevhid-i Tedrisat”, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında gerçekleştirilen önemli bir eğitim reformunu ifade eder. Eğitimin Birleştirilmesi olarak günümüz Türkçesine çevirebileceğimiz bu tanımlama, ülkedeki eğitim sistemini modernleştirmek ve laikleştirmek için attığı kilit adımlardan biriydi. Beyza Bilgin'in belirttiği üzere, eğer eğitimin birleştirilmesi için bu “inkılap” yapılıyorsa, o halde iki başlı ya da daha karmaşık bir eğitim modeli söz konusuydu²⁸ ki zaten II. Meşrutiyet dönemi geleneksel ile modern arasında bir geçiş sürecini temsil etmekteydi. Devrimler yapılacak kadar radikal kararların ve değişimlerin olmadığı, sürecin daha ılımlı bir şekilde ele alınmaya çalışıldığı bir süreçti. Cumhuriyet ise

²⁷ Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 113-120.

²⁸ Beyza Bilgin, “Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve din eğitimi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(35), 1996, s. 527.

Meşrutiyet döneminden daha ileri giderek ülkedeki var olan sorunlara karşı daha radikal kararlar alarak çözümler bulmaya çalışmıştır.

Bu kapsamda da Tevhid-i Tedrisat Kanunu 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe girmiş ve Türkiye’de eğitimin örgütlenmesinde ve idaresinde köklü bir değişimi temsil etmiştir.²⁹ Eğitimin merkezileştirilmesi ve devlet kontrolüne sokulması bu sürecin en önemli noktasıdır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türkiye’deki eğitim sistemini merkezileştirmeyi amaçlamıştır. Bu reformdan önce, eğitim çeşitli dini ve yerel otoriteler tarafından yönetiliyordu ve bu da parçalı ve tutarsız bir sisteme neden oluyordu. Yeni yasa, eğitim yönetimini Millî Eğitim Bakanlığı altında merkezileştirmiştir. Bunun bir devamı olarak kanun, güçlü bir İslami yönelime sahip olan geleneksel Osmanlı eğitim sisteminden bir sapmaya işaret ediyordu. Tevhid-i Tedrisat reformları, dini eğitimi ana müfredattan ayırarak laik bir eğitim sistemi kurmayı amaçlıyordu.

Din eğitimi varlığını sürdürmüş ancak yeni laik sistem çerçevesinde yeniden tanımlanmıştır. Bu kanun, tüm okullar için fen, matematik ve dil gibi modern konuları vurgulayan standartlaştırılmış ve birleştirilmiş bir müfredat getirmiştir. Müfredat, yeni cumhuriyetin değerlerini yansıtan laik ve milliyetçi bir eğitim sisteminin ilkeleriyle uyumlu olmayı amaçlıyordu.

Tevhid-i Tedrisat, Türkiye’de zorunlu eğitimin yerleşmesine de katkıda bulunmuştur.³⁰ Kanun hem erkek hem de kız çocukları için belirli sayıda eğitim yılı zorunluluğu getirerek okuryazarlığı ve daha eğitilmiş bir nüfusu teşvik etmiştir. Daha geniş kapsamlı modernleşme çabalarının bir parçası olarak, medreseler gibi geleneksel İslami eğitim kurumları ya kapatıldı ya da yeni rejimin laik ilkelerine uyum sağlayacak şekilde dönüştürüldü.³¹ Tevhid-i Tedrisat Kanunu, erken dönem Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim sisteminin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hükümetin modernleşme, milliyetçilik ve dinin devlet işlerinden ayrılması yönündeki kararlılığını yansıtan daha merkezi, standartlaştırılmış ve laik bir eğitim sisteminin temelini oluşturmuştur. Bu reform, cumhuriyetin ilk yıllarında hukuki, siyasi ve sosyal yapılar da dahil olmak üzere Türk toplumunun çeşitli yönlerini dönüştürmeyi amaçlayan bir dizi kapsamlı girişimin bir parçasıydı.

²⁹ İbrahim Turan, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Din Eğitimi Politikaları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19(2), 2019, s. 274.

³⁰ Derya Kap, “Türkiye’de zorunlu din dersi uygulaması”, *Akademik Perspektif*, Kasım 2014, s. 58.

³¹ Zeki Salih Zengin, “Tevhid-i Tedrisat kanunu’nun hazırlanmasından sonraki ilk dönemde uygulandığı ve din eğitimi”, *Dini Araştırmalar*, 5(13), 2002, s. 82.

Meclisin açılmasından kısa bir süre sonra kurulan I. İcra Vekilleri Heyeti, 9 Mayıs 1920'de I. Dönem 1. Yasama yılı 13. oturumda meclise programını sunmuştur. Bu programda eğitimle ilgili konulara şu şekilde yer verilmiştir:

*“Maarif işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her mânasiyle dinî ve millî bir hale koymak ve onları cidalî hayatta muvaffak kılacak, istinatgahlarını kendi nefislerinde bulduracak kudreti teşebbüs ve itimadî nefis gibi seciyeler verecek, müstahsil bir fikir ve şuur uyandıracak bir derececi âliyye isal eylemek, tedrisatı resmîyeyi bütün mekteplerimizi en ilmî, en asrî olan bu esasat ile kavaidi sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizacı millete ve şeraiti coğrafîye ve iklimiyemize, ananâtı tarihiye ve içtimaiyemize muvafık ilmî ders kitapları meydana getirmek halk kütlesinden lûgatları toplıyarak dilimizin kamusunu yapmak, bizde ruhu milliyi nemalandıracak asarî tarihiye, edebîye ve içtimaiyeyi erbabına yazdırmak, asarî atikai milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek, Garp ve Şarkın müellifatı ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek hâsılı bir milletin hıfzı hayat ve mevcudiyeti için en mühim âmîl olan maarif umuruna dikkat ve gayreti mahsusa ile çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mekâtibi mevcudeyi hüsnü idare etmektir”.*³²

Birinci Mecliste kurulan İcra Vekilleri Heyeti, meclisin açılışından kısa bir süre sonra, 9 Mayıs 1920’de gerçekleşen oturumda, meclise sunduğu programında eğitim konusuna özel bir vurgu yapmıştır. Program, eğitimin dini ve milli bir nitelik taşıması gerektiğini belirtmiş ve bu yönde yapılacak düzenlemelerin sözünü vermiştir. Özellikle millete özgüven aşılayacak, üretici fikirler sunacak, şuurlandırarak bir eğitim anlayışının benimseneceğine vurgu yapılmıştır. Programda, eğitimin en çağdaş esaslara uygun bir şekilde düzenleneceği ve milletin karakterine, coğrafi şartlarına, tarihi ve toplumsal geleneklerine uygun bir eğitim anlayışının benimseneceği ifade edilmiştir. Ancak, en dikkat çekici hususun eğitimin millileştirilmesi olduğu belirtilmiştir.

Tevhid-i Tedrisat’tan önce bile eğitimde milli/ulusal bir karakter olması gerektiğinin vurgulanması dikkat edilmesi gereken bir husustur. Birinci Meclis’in yapısı göz önüne alındığında dini eğitimin vurgulanması birkaç yıl sonra gerçekleştirilecek devrimlerle bir zıtlık yaratmamaktadır. Zira, Cumhuriyet’in ilanı

³² TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 1. Cilt, s. 241-242

ve devrimlerin uygulanmasını Birinci Meclis değil, İkinci Meclis yerine getirecektir.

Ama burada altı çizilmesi gereken husus, Meşrutiyet ya da daha önceki dönemlerdeki gibi Osmanlıcılık ya da İslamcılık gibi daha genel ve kapsayıcı ideolojilerin etkisiyle değil de daha ulusal bir reaksiyona sahip eğitim programı gerektiğinin vurgulanmasıdır. Zira, bu ulusallığın vurgulanması, aslında hem ulus devleti kaçınılmaz kılacak hem de ulus devletin bir yongası olarak daha laikleştirilmiş bir sistemi ortaya çıkaracaktır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla birlikte medreseler kapatılmış ve medreselerin yüksek kısımları yerine İlahiyat Fakülteleri, alt kısımları yerine de İmam Hatip okullarının açılması tasarlanmıştır. Ancak, medreselerin kapatılıp yerlerine Dar'ul Fünun çatısı altında İlahiyat Fakültesi ve Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı İmam Hatip okullarının açılması, yeni kurumlar tesis etmekten ziyade isim değişikliği olarak gerçekleşmiştir.³³

Fakat, 1924 yılında yani kanunen düzenlendikten sonra sayısı 29 olan İmam Hatip okulları, 1925 yılında çıkan ve dini gerekçeleri öne süren isyanlar nedeniyle büyük bir yara almış ve kapatılmışlardır. En son İstanbul'daki İmam Hatip okulu 1930 yılında kapatılmış ve böylelikle Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan altı sene sonra İmam Hatip okulu ülkede kalmamıştır.³⁴ Dini eğitim vermek amacıyla Kur'an kursları açılarak, bu alandaki eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

1.2.1. Türkiye'de Kur'an Kurslarının Açılması

Osmanlı döneminde, Dâr'ul-Huffâz, Dâr'ul-Kur'an veya Dâr'ul-Kurra olarak bilinen Kur'an öğretme ve öğrenme mekanları, Cumhuriyet döneminde "Kur'an Kursları" olarak adlandırılmaya başlamıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkmasının ardından, Kur'an kursları Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olmasına rağmen, Millî Eğitim Bakanlığı, bu kursları kendi bünyesine dahil etmeyi düşünmüştür. Ancak, dönemin eğitim bakanlarından Vâsıf Çınar'ın bu girişimi, Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin çabalarıyla başarısızlığa uğramış ve Rıfat Börekçi, bu kursların Diyanet İşleri Başkanlığı kontrolünde kalmasını sağlamıştır.³⁵

³³ Bilgin, a.g.e., ss.527-528

³⁴ Selçuk Uygun, "Tevhid i Tedrisat Kanunu Çerçevesinde Yapılan İmam Hatip Okulları Tartışmaları", *Ulusal İmam Hatip Okulları Sempozyumu*, İstanbul, 2013, s. 843.

³⁵ Muzaffer Deniz, "Tek Partili Dönemde Açılan Kur'an Kursları", *Electronic Turkish Studies*, 11(6), 2016, s. 6.

Tevhid-i Tedrisat ile açılan ama çeşitli gerekçelerle ömrü uzun sürmeyen İmam Hatip okullarının yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın personel ihtiyacını gidermek ve esas olarak da halktan gelen din eğitimi talebini karşılayabilmek için Kur'an kursları açılmıştır.

Tablo 1.1. Devlet Kontrolünde Kur'an Kursları.³⁶

Yıl	Kur'an Kursu Sayısı	Öğrenci Sayısı
1932-33	9	232
1942-43	37	1329
1952-53	183	11836

Yukarıda verilen tabloda da gösterildiği gibi 1932-33 yıllarında ülke genelinde Bursa, Erzurum, Edirne, Eskişehir, İstanbul, Isparta, Konya, Kayseri ve Trabzon olmak üzere toplam dokuz kurs açılmış ve 232 öğrenci buradan Kur'an öğrenerek mezun olmuştur.³⁷ Kur'an kurslarının açılmasına binaen gerekli düzenlemeler de yapılmıştır. Bu kurslara katılım için öncelikle olarak ilkokulu bitirmek şartı getirilmiş, ardından on iki yaş sınırı getirilerek kurslara katılacak öğrencilerin yaş sınırı belirlenmiştir.³⁸

Bunun dışında Kur'an öğretiminin yapılmasına müsaade edilmemiştir. Örneğin, Şubat 1938'de Konya Valisi Cemal Bardakçı tarafından Konya Müftülüğüne gönderilen yazıda, Kur'an öğretmenliğine atanmış olan Kadir Şeyh oğlu Ali'nin öğrencilerini rastgele bir yerde eğittiği, bu durumun uygun bulunmadığı ifade edilmekte ve bu nedenle öğrencilere daha uygun ve kalıcı bir yer sağlanması istenmektedir. Aynı zamanda devam eden öğrencilerin isimleri ve doğum tarihlerini içeren bir liste hazırlanarak valiliğe gönderilmesi talep edilmektedir.³⁹

Diğer yandan, Kur'an kursları Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olmakla birlikte Millî Eğitim Bakanlığı'nın teftişi altında bulunmaktadır.⁴⁰ Aslında, Kur'an kurslarının kontrolünü Millî Eğitim Bakanlığı komple üstlenmek istemiş, fakat

³⁶ Ahmet Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor (1)", *Sebilürreşad*, 4(100), Nisan 1951, ss. 387-390.

³⁷ Zengin, a.g.e., s. 11.

³⁸ Deniz, a.g.e., s. 7.

³⁹ Zengin, a.g.e., s. 12.

⁴⁰ İsmail Kara, "Din ile devlet arasında sıkışmış bir kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 2000, ss. 42-43.

dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi bu talebe karşı çıkararak, bu kursların mesleki kurslar olduğunu dile getirerek, teknik bilgi gerektirdiğini vurgulamış ve kursların Diyanet’e bağlı kalmasını sağlamıştır.⁴¹

Ancak, Millî Eğitim Bakanlığı’nın da teftiş hakkı saklı kalmıştır.⁴² Bu bağlamda, Türkiye’deki Kur’an kurslarının yönetimi ve denetimi konusundaki dinamikleri anlamak önemlidir. Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı olmalarına rağmen, Millî Eğitim Bakanlığı’nın teftişi altında bulunmaları, devletin din eğitimiyle ilgili süreçlere dâhil olma çabasının bir yansımasıdır. Bu durum, dinî eğitimin sadece dini bir konu olarak değil, aynı zamanda genel eğitim sistemi içinde yer alarak devletin denetimine tabi olmasını sağlamaktadır.

Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi’nin, kursların mesleki bir niteliğe sahip olduğunu vurgulaması, din eğitiminin özel bir alanda faaliyet gösterdiği ve teknik bilgi gerektirdiği düşüncesini yansıtmaktadır. Bu açıklama, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, din eğitiminde uzmanlık gerektiği ve bu konuda özerkliğin korunması gerektiği düşüncesini desteklemektedir.

Ancak, Millî Eğitim Bakanlığı’nın teftiş hakkının korunması, devletin genel eğitim standartlarına uygunluğunu sağlama amacını yansıtmaktadır. Bu durum, Türkiye’deki din eğitimi politikalarının hem dini hem de laik eğitim prensiplerini içeren bir denge üzerine oturduğunu göstermektedir. Bu dengede, devletin hem din eğitimi düzenleme ve kontrol etme hakkı hem de din özgürlüğünü koruma sorumluluğu bulunmaktadır. Bu çalışmanın giriş bölümünde değinildiği gibi din eğitimi ile dini eğitim arasındaki fark burada önem arz etmektedir.

Cumhuriyet rejimi “dini eğitimi” hiçbir zaman kabul etmemiş, laik bir eğitim sisteminde “din eğitimi”ni yani dinin temel ilkelerinin, kurallarının ve gerekli bilgilerinin öğretildiği yapıyı kabul etmektedir. Bu bakımdan, Tevhid-i Tedrisat Türk eğitim sistemi açısından çok önemli bir görüşü benimsemektedir. Eğitimin her türlü ve sadece devlet eliyle, kontrolüyle ya da düzenlemesiyle yapılabilir. Bunun sağlanabilmesi için de gerek Millî Eğitim Bakanlığı gerekse de Diyanet İşleri Bakanlığı görevlendirilmektedir.

1.3. Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri

1920 ila 1923 arasındaki süreç, yani TBMM’nin açılması ve sonrasında Cumhuriyet’in ilanına kadar olan süreçte TBMM, bir meclis hükümeti sistemi

⁴¹ Kara, a.g.e., s. 43.

⁴² Gottard Jaschke, *Yeni Türkiye’de İslamlık*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972, s. 75.

olarak faaliyet göstermiş, 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle yeni devletin rejimi ortaya çıkmıştır.

1920-23 arasında TBMM görev almış bütün vekillerin cumhuriyetçi olduğunu söylemek güçtür. Başta, Mili Mücadele'nin önde gelen paşalarından biri olan Kazım Karabekir, cumhuriyetçi bir eğilimden ziyade anayasalcı monarşiye yani meşrutiyete daha yakın fikirleri bulunmaktadır. Cumhuriyet'i ilan eden meclis, 1920'de göreve başlayan Birinci Meclis değil, İkinci Meclis'tir.⁴³

Birinci Meclis döneminde 'Yenilikçiler' olarak adlandırılan Birinci Grup Cumhuriyet Halk Partisi, İkinci Grup olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını (TCF) oluşturduğu muhafazakâr kimliğiyle ayrılan bir çizgi oluşturdu. İki grup arasındaki temel fark, yenilikçi/muhafazakâr kavramlar etrafında gelişmiş ve tartışılmıştı.⁴⁴ Ancak, İkinci Grup üyeleri, sadece yenilikçi/muhafazakâr politika tartışmalarıyla sınırlı olmayan bilinçli bir şekilde Birinci Grup dışında bırakılmışlardı.

İkinci Grup'un muhalefeti, geleneklere bağlılık, dinî değerler, Saltanat ve Halifeliği koruma anlayışının ötesine geçen muhafazakâr geleneğin temel dinamiklerine karşıydı.⁴⁵ İkinci Grup, gerici ya da irticacı bir grup değildir. Sadece gerçekleştirilecek devrimlere yönelik bakış açıları daha yumuşak ve bu sürecin hızlı değil, zamana yayılması gerektiğini savunmaktadır.

1.3.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Dine Yaklaşımı

Ağustos 1923'te kurulan İkinci Meclis, aslında ileride Cumhuriyet Halk Partisi olarak adlandıracağımız Birinci Grup'taki milletvekillerinden oluşmaktaydı. İkinci Grup'tan milletvekili bulunmamaktaydı. Kazım Karabekir, Birinci Grup içerisinde bulunmakla beraber muhalif söylemler ya da politikaları dile getirebilmekteydi.⁴⁶ Zaten bu nedenle, İkinci Meclis döneminde milletvekili olarak yer almıştır.

İkinci Meclis'in Cumhuriyet Halk Partisi iktidarıyla göreve başlaması Ekim 1923 ile Nisan 1924 arasında Cumhuriyet'in ilanı, Halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat, 1924 Anayasası gibi önemli devrimlerin gerçekleştirilmesi ve bunun

⁴³ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s. 53.

⁴⁴ Erkan Afşar, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Programları Ekseninde Mukayesesi", *History Studies*, 12(4), 2020, s. 1352.

⁴⁵ Afşar, a.g.e., s. 1353.

⁴⁶ Demirel, a.g.e.; Büşra Erimli, "İlk Meclis' te Gruplar Arası Rekabet ve Partileşme Meselesi", *İnsan ve İnsan*, 9(34), 2022, ss. 18-19.

CHP'nin meclis üzerindeki baskısı olarak yorumlayan muhalefet artmıştır. İkinci dönem meclisin yasama yılı başlangıcında başbakan İsmet İnönü'nün mecliste güvenoyu için geldiğinde 148 evet, 19 hayır ve 1 de çekimser oy kullanılmıştır. Böylelikle, mecliste küçükte olsa muhalif bir grup baştan kendini göstermiştir. İsmet İnönü'nün güvenoyu almasının ardından tepki olarak Refet Bele, Adnan Adıvar, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay gibi bazı milletvekilleri CHP'den istifa etmiş, 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır.

Bu yeni partinin başkanı olarak Kazım Karabekir seçilmiş, CHP'den istifa eden Millî Mücadele'nin önemli paşaları TCF'de görev almışlardır. TCF'nin kurulması, her ne kadar İsmet Paşa hükümetine karşı tepki olarak gözüксе de aslında, Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik muhalefeti tezahürüydü. Ancak, toplum nezdinde Mustafa Kemal'in konumlandığı durumdan kaynaklı olarak ona karşı muhalefet etmenin bir kazancı olmayacaktı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın parti programı bakıldığında;

Madde 1- *Türkiye devleti halkın hakimiyetine dayalı bir cumhuriyettir.*

Madde 2- *Hürriyetperverlik (liberalizm) ve halkın hakimiyeti (demokrasi) fırkanın meslek-i esasidir.*

Madde 5- *Milletten açıkça vekâlet alınmadıkça Teşkilat-ı Esasiye Kanunu değiştirilmeyecektir.*

Madde 6- *Fırka efkâr ve itikadat-ı dinîyeye hürmetkârdır.*⁴⁷

Yukarıdaki maddelerde görüldüğü üzere, TCF'nin programında beyan ettiği gibi cumhuriyet rejimi benimsenmiş, ancak CHP'den farklı olarak liberalizm vurgulanmıştır. Beşinci madde ise 1924 Anayasası'nın halka sorulmadan yapılması açıkça eleştirilmiştir.

TCF'nin parti programındaki en dikkat çekici madde ise altıncı maddede yazan dini fikirler ve inançlara saygı göstereceğine dair bir madde koymasıdır. 1924 yılında hazırlanan yeni anayasada bile devletin dini İslam olarak geçmekte ve bu bağlamda düşünüldüğünde de aslında TCF'nin programındaki bu madde yadırganmayabilir.⁴⁸ Ancak, TCF'nin kurulmasından sonraki süreçte dini kökenli isyanların ortaya çıkması, TCF'yi bu dini isyanlara sebep olan unsurlardan biri

⁴⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859–1952)*, İstanbul: Arba Yayınları, ss. 616-618.

⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 3, Ankara: Remzi Kitabevi, 2008, ss. 206-208.

olarak algılanmasına neden olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, TCF'nin parti programında yer alan din ile ilgili maddeye yönelik fikirlerini aşağıda belirtmiştir.

“Terakkiperver Fırkanın programında mevcut, Halk Fırkasının umdelerinden hariç ve mevzu-ı münakaşa olmağa değer, esaslı bir prensip ve fikir görünmüyor. Teferruata ait görülebilen bazı noktalar erbab-ı ihtisasın her gün yeniden tetkik ve münakaşa edebileceği ve yeni neticelere vasil olabileceği hususattır. Veto hakkı, hakk-ı fesih, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun mevadd-ı mahsusası ile tasrih ve tespit olunmuştur. Efkâr ve itikadat-ı dinîyeye hürmetkâr olmak öteden beri tabii ve umumi bir telakkidir. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur. Hâkimiyetimilliyemiz asla tehlikeye maruz değildir. Bütün millet onun müdrik ve fedakâr muhafızdır. Bir istibdadın mevcudiyetine dair ima ve telmihler bence kabil-i izah değildir”.⁴⁹

TCF'nin kuruluşunu ve programındaki 6. Maddeyi eleştiren Mustafa Kemal Paşa, liderliğindeki Halk Fırkası ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası arasındaki farklara dair bir değerlendirme yapılmaktadır. Konuşmasında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programının Halk Fırkası'nın prensip ve fikirlerinden farklı olmadığı, konu ve tartışma değerinde temel bir ilke ve düşünce bulunmadığı ifade edilmektedir. Veto hakkı, hakk-ı fesih, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na dair maddelerin ayrıntılı bir şekilde belirlendiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, cümlede efkâr ve itikadat-ı dinîyeye hürmetin tabii ve genel bir anlayış olduğu, hâkimiyetin milletin ortak koruması altında olduğu ve bir istibdadın varlığına dair ima ve telmihlerin açıklanması zor olduğu ifade edilmektedir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, kısa süren muhalefet denemesi boyunca Şeyh Sait İsyanı'nın çıkması, TCF'nin kapatılması için fırsat vermiş ve 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır. Eric Jan Zürcher, TCF'nin kapatılmasında öne sürülen dini köktencilikğin “fırkanın felsefî temeli, açıkça, muhafazakârlıkta değil liberalizm de yatıyordu ve saltanatçılığın ya da dinî gericiliğin hiçbir yerde emaresi yoktu” diyerek açıklamaktadır.⁵⁰

⁴⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III Açıklamalı Dizin İle*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, ss. 77-78.

⁵⁰ Erik Jan Zürcher, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve siyasal muhafazakârlık”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 52.

1.4. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kontrol Görevi

Türkiye’de din eğitiminden bahsedileceği zaman kuşkusuz Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan da bahsedilmesi gerekir. Zira, din eğitim ya Diyanet eliyle yürütülmekte ya da Diyanet’e personel yetiştirme amacıyla yapılmaktadır. Tek parti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı dışında hiçbir kurum dinle ilgili konularda aktif rol oynamaya devlet tarafından görevlendirilmemiştir. Buna rağmen, Diyanet de devlet tarafından belirlenen sınırların ötesine geçememiştir.

Hasan Ali Yücel’in Milli Eğitim Bakanı olduğu 1940’lı yıllarda, Millî Eğitim Bakanlığı Diyanet’e bir yazı göndererek ilkokulu bitirmemiş çocukların Kur’an kurslarına gitmelerine izin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir⁵¹ Doğrudan başbakanlığa bağlı olan Diyanet’in diğer bakanlıklar tarafından uyarılması, Diyanet’in baskı altında olduğuna yönelik yorumlanabilir. Diyanet, kendisine verilen görevleri yerine getirirken bile çeşitli kısıtlama ve kontrollere maruz kalmaktadır.⁵²

Resmi bir kurum olan Diyanet, cumhuriyetçi elitlerin oluşturduğu düzen içinde ve laiklik anlayışı çerçevesinde tartışmalı bir konuma sahiptir. Diyanet, sürekli olarak dışlanan bir kurum olmasına rağmen, aynı zamanda mevcut rejimin etkili bir aracıdır. Devlet, dini alan üzerinde kontrol sağlamak adına bu kuruma duyduğu ihtiyacı hissetmiştir. Esasen devlet, meşru din üzerinde tekelleşme iddiasını sürdürmektedir. Kur’an’ın Türkçe’ye çevrilmesi gibi konular Diyanet eliyle yapılmakta, başka şahıs ya da kurumların dini konularda faaliyet gösterilmesine izin verilmemektedir. Bu nedenle dini yayınlar, eğer yapılacaksa, Diyanet aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Diyanet’in dini konulardaki tekeli, devletin bu alandaki kontrolünü kolaylaştırmıştır. Cemil Koçak’a göre, “*Diyanet İşleri Başkanlığı’nın tek parti döneminde hükümetin sadece bir aracı veya organı olarak tanımlanması, siyasi gerçekliği algılama biçiminin özel bir örneğidir. Hükümetin sorumlu bir organ olarak görüldüğü ve onun denetimine tabi olduğu açıktır*”.⁵³

Dini konuların resmi bir devlet organı, bir denetim kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmesi gerekir, çünkü devletin sürekli baskısı, devletin ve rejimin bu alanda herhangi bir muhalefet girişimini

⁵¹ Dokuyan, a.g.e., s.381

⁵² Cemil Koçak, *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 64-67.

⁵³ Koçak, a.g.e., s. 60.

önlemek istemesinden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyetin gerçekleştirdiği reformlar dindarların ve dini alanın önemli ölçüde muhalefetine neden olmuştur. Ancak siyasi rejim için önemli olan siyasi muhalefetin bireysel kalması ve kitlesel bir harekete dönüşmemesidir.

Bu bağlamda, tek parti döneminde dini referans alan muhalefet girişimleri bireysel düzeyde kalmış ve örgütlenememiştir.⁵⁴ Bu muhalefetin örgütlenememesinin temel nedeni Diyanet'in dini alandaki etkinliğidir. Diyanet bu süreçte devletin resmi kontrol mekanizması gibi faaliyet yürüterek insanların muhalefete geçmesini engellemeye çalışmıştır. Bu süreçte, Diyanet aynı zamanda Ramazan ayı ve Cuma namazı gibi İslami kavramları kullandı.

Öte yandan hutbe/vaaz ve dini yayınların sürekli kontrol edilmesine rağmen Diyanet'in ve çalışanlarının işlevselliği çok hassas bir sınırdadır.⁵⁵ Diyanet'in yönetiminde bulunan kişiler de zaman zaman bu kontrol bölgesinden çıkma sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır.

“T. C.

Diyanet İşleri Reisliği

Yazı İşleri Müd.

No: 56

Müftülüğüne,

Hatipler tarafından irat edilecek hutbelerin mürakabesi 1/5/935 tarih ve 2/2392 sayılı (Cami hademesi nizamnamesi)ni 2 nci maddesinin son fıkrası ile reisliğimize tevdi edilmiş olduğundan kontrol vazifesinin hakkı ile yapılabilmesi için reis muavini Ahmet Hamdi Akseki tarafından muhtelif mevzularda tertip ve evvelce reislikçe tab ve tevzi edilmiş olan “Yeni Hutbelerin” hiçbir suretle haricine çıkılmaması ve 9/10/937 tarih ve 3425/794 tamim ile de bildirilmiş olduğu üzere memuriyetinizce her hafta münasıp mevzuların seçilerek hatiplere tebliği ve aynen okunup okunmadığında kontrol edilmesi lüzumu ehemmiyetle beyan olunur.

21/1/942

Diyanet İşleri Reisi

⁵⁴ İsmail Çağlar, “Taşradaki Madunlar: Erken Cumhuriyet Döneminde Muhafazakâr Muhalefet”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(1), 2015, ss. 109-134.

⁵⁵ Kara, a.g.e., s. 61.

Bu 1942 tarihli bir resmi yazışma örneği Diyanet İşleri Reisi tarafından bir müftülüğe gönderilmiştir. Metinde, hutbe konularının kontrolünün büyük bir hassasiyetle ele alınması ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından belirlenen “Yeni Hutbeler” kitabının dışına çıkılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, daha önce Reislik tarafından belirlenen mevzuların düzenli aralıklarla hatiplere tebliğ edilmesi ve okunup okunmadığının kontrol edilmesi istenmektedir.

Bu yazı, dini konularda görev yapan hizmetlilerin hassasiyetle takip edilmesi ve standartlara uygunluğun sağlanması için alınan tedbirleri yansıtmaktadır. Bu tür bir düzenleme, o dönemde devletin dini konulardaki kontrolünü sıkı bir şekilde elinde tutma çabalarının bir yansıması olabilir. Aynı zamanda, hutbelerin belirli bir düzen ve içerik çerçevesinde olması, dini mesajların istenilen yönde şekillendirilmesine yönelik bir politikayı işaret etmektedir.

Siyasi iktidarın dini meşruiyet elde edebilmesi için Diyanet, siyasi otoritenin halka ulaşmak ve dışlanan çeşitli dini hareketlere karşı siyasi mücadele vermek için meşru bir aracı olarak kullanılmıştır. Diyanet’in konumu ve ülkedeki dini hareketlere karşı tutumu siyasi otorite için önemliydi.

Diyanet, resmi devlet ideolojisinin ilkelerini din alanında da uygulamaya kararlıydı. Bu bağlamda, resmî ideoloji tarafından yasaklanan dini hareketlere karşı mücadele etmek Diyanet’in sorumluluğundaydı. Diyanet’in bu hareketlere karşı tüm eylemleri siyasi otoritenin iradesine uygun olarak gerçekleştirilmiştir.⁵⁷ Türkiye’de var olan tüm ortodoks ve heterodoks dini hareketlerin meşruiyeti Diyanet ile olan ilişkilerinin bir sonucu olarak gelişmiştir.

1.4.1. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Tek Parti Yönetimi Altındaki Durumu

Türkiye’de din sorunu Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte ortaya çıkmamıştır. Osmanlı döneminde, klasik dönemde ve yakın dönemde din sorunu siyasi alanın müdahale edebileceği bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminde din sorunu her zamankinden daha fazla siyasetle ilgiliydi. Din ve dinin statüsü, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra modernleşme hareketlerinin merkezinde önemli bir yer işgal etmiştir. Din etrafında gruplaşan hareketlerin muhalefeti, modernleşen ve hatta giderek Batılılaşan bir imparatorluk karşısında ortaya çıkmıştır.

⁵⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 30-1-0-0 / 105 - 657 – 1.

⁵⁷ Bilal Sambur, "Türkiye’de din özgürlüğü, laisizm ve resmî ideoloji." *Liberal Düşünce Dergisi*, 55, 2009, s. 45.

Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında dini alan siyasetle iç içe geçmiştir. İkinci Meşrutiyet'ten sonra şeyhülislamlık makamında siyasi çekişmelerin arttığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalifleri arasındaki siyasi mücadelenin etkilerinin dini alana yansıdığı görülmektedir.⁵⁸ Dini alan çok çeşitlidir ve Türkiye'de birçok farklı grup ve cemaat yer almaktadır. Bu çeşitlilik karşısında siyasi otoriteler bu alana müdahale etmek ve kontrol etmek istemektedir.

Türkiye örneğinde, devletin resmi kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı, bireylerin manevi ihtiyaçlarına, taleplerine ve hizmetlerine cevap veren yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel olarak, genellikle devletin ve siyasi iktidarın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Dini konulardaki en önemli aktör olmuştur. Türkiye'de dinle ilgili konularda bir mücadele yaşanmamıştır. Çünkü Diyanet elindeki güç ve imkânlar sayesinde dini olan hemen hemen her şeyi elinde tutmaya çalışmaktadır. 1924 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmasının sebebi aşağıdaki şekilde açıklanmıştır.

*“Türkiye Cumhuriyeti’nde muamelat-ı nasa dair ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükûmete ait olup, din-i Mübin-i İslâmın bundan maada itikadat ve ibadeta dair bütün ahkâm ve mesahilinin tedviri ve müessesat-ı diniyenin idaresi için Cumhuriyet’in makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir”.*⁵⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Diyanet bünyesinde, ülkedeki dini yayınları kontrol eden ve hangilerinin yayınlanıp hangilerinin yayınlanamayacağına karar veren çeşitli daireler kurulmuştur. Amaç, ülkedeki dinsel bütün her şeyin devletin resmi bir aygıtı tarafından denetlenebilmesidir. Bunun için yasal düzenlemeler de yukarıda verilen 429 sayılı kanunla yapılmıştır. Yasal anlamda, 1924 yılında yürürlüğe giren 429 sayılı kanun bu yetkileri Diyanet’e vermiştir.

Diyanet’in bu yasal düzenlemesine ve statüsüne rağmen tek parti yönetimi boyunca güçlü bir devlet organı olduğunu söylemek güçtür. Zira, bu süreçte Diyanet, devletin kontrol organı olmasına rağmen aynı zamanda devletin kontrol ettiği bir organ konumundadır. Her şeyden önce Diyanet statüsü gereği bakanlığa bağlı bir “başkanlık” statüsündedir.

⁵⁸ Gözaydın, a.g.e., ss. 91-94; Kara, a.g.e., s. 63.

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Cilt: 6, Toplantı: 114, 3 Mart 1924; Ömür Aydın, “Diyanet İşleri Başkanlığının Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2019, 14(2), s. 244.

1924'ten önce ise “Şer’iye ve Evkaf Vekaleti” olarak bakanlık statüsünde hem de vakıfların denetimi ve yönetimi de bu bakanlığa bağlı konumdaydı. Cumhuriyet’le birlikte bu bakanlık statüsü ortadan kaybolmuştur. Başkanlık konumunda faaliyet gösteren Diyanet için bütçe, personel istihdamı gibi konular tek parti sürecinde sıkıntılı bir durum arz etmiştir.

Tablo 1.2. 1927-1930 Yılları Arasında Diyanet’e Bağlı Personel Sayısı.⁶⁰

Yıl	Din Görevlisi Sayısı
1927	5668
1928	4856
1929	4651
1930	4264

Yukarıdaki tablo, 1927 ile 1930 yılları arasında Diyanet’e bağlı din görevlisi sayılarını göstermektedir. Yıllara göre din görevlisi sayısındaki azalma dikkat çekicidir. 1927’de 5668 olan din görevlisi sayısı, 1930’da 4264’e düşmüştür. 1930’dan sonra ise din görevlilerinin hepsinin Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne bağlanması nedeniyle, Diyanet’in personel sayısı sadece merkez teşkilatı ile sınırlı kalmıştır.⁶¹ Bu da Diyanet’e yönelik bütçenin ciddi şekilde düşmesine, din görevlilerinin başka bir kuruma bağlanmasına neden olmuştur. Din görevlilerinin Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Diyanet arasında kalan statüleri kuşkusuz dönemin din görevlilerine yönelik kontrolüyle açıklanabilir. İşleyiş olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne bağlı olan personel, konu itibarıyla Diyanet’e bağlıydı.

Din görevlilerinin tekrardan Diyanet’e bağlanması ise Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950 yılında gerçekleşmiştir. 4503 din görevlisi tekrardan Diyanet’e bağlanmıştır.⁶² 1930 yılındaki görevli sayısı ile 1950 yılındaki görevli sayısının benzer oranlarda olması, nüfusun yüzde 50 artması⁶³ göz önüne alınırsa yetersiz kaldığı görülecektir.

⁶⁰ İbrahim Aras, “Türkiye’de Cami Görevlilerinin Yetiştirilmesi ve İstihdamı (1924-2014)”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2018, 5, s. 58.

⁶¹ Aras, a.g.e., s. 59.

⁶² Mehmet Talha Paşaoğlu, “Tek Parti Dönemi’nden 1960’lara Diyanet İşleri Başkanlığı: Din-Devlet İlişkisinin Kurumsallaşması”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, 28(28), s. 172.

⁶³ 1927 yılında yapılan nüfus sayımında Türkiye Cumhuriyeti’nin nüfusu 13 milyonken, 1950 yılında 20 milyona ulaşmıştır.

Bu durum, bu tez çalışmasının da odaklandığı din eğitimi konusunu etkilemiştir. Zira, Kur'an kurslarının işleyebilmesi ya da faaliyetlerinin denetimi gibi konular bu süreçte tam olarak belirli değildir. Bu kurslara kimlerin katılacağı gibi esasları da Diyanet belirlememekte, merkezi hükümet veya ilgili bakanlık ilgilenmektedir.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, aslında Diyanet'in hem denetleyen hem de denetlenen bir devlet organı olduğu görülmektedir. Çok partili hayata geçişle birlikte Diyanet'in konumuna veya durumuna yönelik tartışmalarda mecliste sık sık gündeme gelmiştir.

Cumhuriyetin ilanından itibaren TBMM'de Van milletvekili olarak görev alan İbrahim Arvas, Diyanet'e yönelik tartışmaların yaşandığı oturumlarda söz alarak kurumun durumuyla ilgili bilgileri ve tartışmaları yansıtmaktadır.

“Efendim, ekseri umum müdürlüklerin barınacak birer binası, yeri vardır. Diyanet işleri küçük bir otelin üstünde barınmaktadır.

*Buna da barınacak bir yer verilmesini düşünüyorlar mı? ikincisi; Teşkilât kanunu 2 seneden beri Başbakanlıktadır. Bunu ne zaman çıkaracaklardır. Bu hususlar hakkında malumat lütfetmelerini rica ediyorum”.*⁶⁴

Arvas'ın 1948 yılında başbakana ithafen sorduğu sorudan da anlaşılacağı üzere, Diyanet'in başkanlık olarak şartları diğer devlet kurumlarının sahip olduğu şartlarla bir değildir.

Diyanet'e yönelik verilen bu örnekler, çok partililiğe geçiş sürecinde din eğitime yönelik tartışmaların anlaşılabilmesi için önemlidir. Çünkü, DP ile birlikte ya da diğer partilerin varlığıyla birlikte bütün durum birden değişmemekte, yavaş yavaş ilerlemektedir. İlerleyen bölümlerde daha detaylı ele alınacak olan CHP'nin Yedinci Kurultayı'nın kararları, din ve devlet ilişkilerindeki değişimler, liberalleşme sürecinin etkileri ve Diyanet'in statüsü gibi konular, çok partili dönemin din eğitimi politikalarını anlamak adına önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu bağlamda, İbrahim Arvas'ın TBMM'deki sözleri, Türkiye'deki din eğitimi konularındaki siyasi tartışmaların karmaşıklığını ve evrimini gösteren önemli bir kaynak olarak değerlendirilebiliriz.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 8, Cilt: 16, Toplantı: 3, s. 450, 8 Aralık 1948.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE TÜRK SİYASETİNDE DİNİN ARTAN ÖNEMİ

1945-1950 döneminde, Demokrat Parti'nin ortaya çıkışı, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal arenasında önemli gelişmelere ve dinin rolünde kayda değer değişimlere yol açtı. 1946 yılında kurulan Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti iktidarına karşı çıkarak ana muhalefet partisi olarak sahneye çıktı. Liderleri Adnan Menderes ve Celal Bayar önderliğindeki DP, bireysel özgürlükleri ve serbest piyasa ekonomi politikalarını vurgulayarak daha liberal ve demokratik bir siyasi sistemi savundu. Demokrat Parti'nin kuruluşu ve yükselişi, Türkiye'de çok partili sisteme geçişin başlangıcını işaret etti. Parti, toplumsal dinamiklere daha duyarlı bir yaklaşım benimseyerek, özellikle dini grupların ve muhafazakâr kesimin desteğini kazandı.⁶⁵

Bu dönemde, DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte dinî eğitime ve din adamlarının yetiştirilmesine yönelik politikalarda önemli değişiklikler yaşandı. Demokrat Parti'nin liberal ve demokrat yaklaşımı, toplumun dinî hassasiyetlerinin daha fazla önemsemesiyle birleşti. Bu dönemde, din eğitimi talepleri daha geniş bir şekilde dile getirilmeye başlandı. Dinî eğitim kurumlarına olan ilgi artarken, bu süreçte İmam-Hatip okullarının açılması gibi adımlar atıldı.⁶⁶ Bu gelişmeler, Demokrat Parti'nin iktidarıyla birlikte dinin toplumsal yaşamdaki rolünün daha belirgin hale gelmeye başladığını göstermektedir.

Demokrat Parti (DP), muhafazakârlar, liberaller ve CHP'nin tek parti iktidarı altında marjinalleştiğini düşünenler de dâhil olmak üzere daha geniş bir siyasi ideoloji yelpazesini temsil etmeye çalıştı. Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) daha otoriter yaklaşımına karşı kendisini çoğulculuğun ve kapsayıcılığın savunucusu olarak konumlandırdı. DP'nin temel politika girişimlerinden biri, gücün âdem-i merkezileştirilmesi ve yerel yönetişimin güçlendirilmesi oldu. Bu yaklaşım, bölgesel eşitsizlikleri gidermeyi ve yerel yönetimlere daha fazla özerklik vererek demokratik süreçleri desteklemeyi amaçlıyordu.

⁶⁵ Enis Şahin ve Bilal Tunç, "Demokrat Parti'nin kuruluş süreci ve DP-CHP siyasî mücadelesi (1945-1947)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 1(2), 2015, s. 47.

⁶⁶ Turan, a.g.e., s. 276.

DP, ÷lkedeki ÷cra k÷şelerden kendilerine daha fazla destek geleceğini düşünerek yerel yönetimleri güçlendirmeye odaklandı. DP'nin çoğulcu ve kapsayıcı politikaları, toplumun farklı kesimlerinden geniş bir destek bulmasına olanak tanıdı. Muhafazakâr ve dindar kesimlerle daha sıkı bir bağ kurarak, toplumun çeşitli dinamikleriyle daha iyi iletişim kurdu. Bu strateji, DP'nin geniş bir seçmen kitlesi tarafından destek görmesini sağladı ve parti, 1950 seçimlerinde önemli bir başarı elde ederek iktidara geldi.⁶⁷

DP, CHP'den politika açısından ayrıldığı en önemli husus, ekonomik programlarındaki farklılıklardı. DP, özellikle özel teşebbüsü teşvik eden önlemler de dahil olmak üzere piyasa odaklı ekonomi politikalarını benimsemeyi amaçlıyordu.⁶⁸ Bu politikalar, ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi ve toprak mülkiyeti ile tarımsal üretimle ilgili sorunları ele almayı hedefliyordu. DP'nin ekonomik programındaki odak noktalarından biri, özel sektörü destekleyerek serbest piyasa ekonomisinin işleyişine vurgu yapmaktı. Parti, özel girişimciliği teşvik eden politikalarla ekonomiyi canlandırmayı amaçlıyordu. Bu yaklaşım, iş dünyasının daha fazla katılımını sağlayarak ekonomik büyümeyi artırmayı hedefliyordu. Aynı zamanda DP'nin ekonomik politikaları, toprak mülkiyeti ve tarımsal üretimle ilgili sorunları ele alma amacını taşıyordu.

Bu çerçevede, tarım sektörünü destekleyici önlemler olarak köylü ve çiftçilerin refahını artırmayı hedefliyordu. Bu politikalar, kırsal kesimde yaşayanların ekonomik koşullarını iyileştirmeyi amaçlıyordu. DP'nin piyasa odaklı ve özel sektörü teşvik eden ekonomik politikaları, partinin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin ekonomik yapısında önemli değişikliklere neden oldu ve ülkenin daha liberal bir ekonomi politikası benimsemesine öncülük etti.⁶⁹

1945-1950 arası dönemde, CHP tarafından dayatılan katı laiklik politikalarında bir gevşeme sürecine gerçekleşmiştir. DP, dini uygulamalara karşı daha hoşgörölü bir tutum benimsemiş ve iktidara geldikten sonra dini kurumları etkileyen reformlara girişmiştir. Bu reformlar arasında, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın rolünü artırmayı ve halkla olan bağını güçlendirmeyi amaçlayan

⁶⁷ Şahin ve Tunç, a.g.e., ss. 48-50.

⁶⁸ Abdullah Takım, "Demokrat parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(2), 2012, ss. 157-187.

⁶⁹ Sefer Şener, "Türkiye ekonomisinde ikinci dönem liberal iktisat politikaları", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 2005, ss. 139-146.

önemli adımlar bulunmaktadır. DP hükümetinin uyguladığı reformlar, Türkiye'de laiklik ilkesinin yorumlanmasında bir değişiklik olarak görülmüştür.

DP, dinin toplumsal yaşamdaki yerine daha fazla vurgu yaparak, dini kurumların etkinliğini artırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın daha etkili bir rol oynaması için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. DP'nin dini kurumları etkileyen bu reformları, laiklik ilkesi çerçevesinde bir gevşeme olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu dönemdeki bu politikalar, siyasi ve toplumsal tartışmalara neden olmuş ve farklı kesimler arasında çeşitli tepkilere yol açmıştır.⁷⁰

DP hükümeti, dini uygulama ve sembollere karşı daha hoşgörülü bir tutumu teşvik etmiştir. Bu dönemde DP hükümeti, toplumun dini duygularına daha fazla saygı göstermek ve dini özgürlükleri artırmak amacıyla çeşitli adımlar atmıştır. Dini sembollerin serbestçe kullanılması ve dini ritüellerin özgürce yerine getirilmesine izin verilmesi, DP'nin dini özgürlükler konusundaki daha hoşgörülü politikalarını yansıtmaktadır. Ancak, bu politikaların toplumsal ve siyasi tartışmalara neden olduğunu ve farklı kesimler arasında çeşitli tepkilere yol açtığını belirtmek önemlidir. DP'nin dini konulardaki bu daha açık politikaları, Türkiye'deki laiklik ilkesiyle ilgili geleneksel anlayışlara meydan okumuş ve siyasi arenada tartışmalara sebep olmuştur.

DP'nin dine yaklaşımı, Atatürk tarafından tesis edilen katı laiklik ilkelerinin potansiyel erozyonundan endişe duyan laiklerin eleştirilerine maruz kalmıştır.⁷¹ Din ve siyaset arasındaki çizgilerin bulanıklaştığı algısı, sekülerler ve DP'nin politikalarını destekleyenler arasındaki gerilimin artmasına katkıda bulunmuştur. 1945-1950 arası dönem, çok partili demokrasiye geçilmesi, Demokrat Parti'nin yükselişi ve devlet ile din arasındaki ilişkinin değişmesiyle Türk siyasetinde önemli bir değişime işaret etmiştir. DP'nin politikaları daha kapsayıcı ve ekonomik açıdan liberal bir yaklaşımı yansıtırken, dini konulara yaklaşımı da önceki tek parti döneminin katı laikliğinden bir sapmayı temsil ediyordu. Ama bu sapmayı DP başlatmamıştı. Zira, bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi DP'nin iktidara geldiği 1950 yılına kadar, CHP tek parti döneminde halk tarafından memnuniyetsizlikle

⁷⁰ İstar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, ss. 63-64.

⁷¹ Nevin Ünal Özkorkut, "Türkiye'de Laiklik İlkesinin Kabul Süreci ve Çok Partili Döneme Geçişle Değişen Laiklik Anlayışı", *Adalet Dergisi*, 71, s. 171.

karşılanmış çoğu konuda ciddi revizyonlar gerçekleştirmişti.⁷² Başta, muhafazakâr kesimin hoşnutsuzluğunu gidermek için adımlar atılmış olsa da bu yeterli olmamış, DP iktidarı kaçınılmaz olarak vuku bulmuştur.

2.1. Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Süreci

Çok partili yaşama geçiş sürecinde, aslında Demokrat Parti kurulan ilk muhalefet partisi değildi. Temmuz 1945 yılında Nuri Demirağ önderliğinde Milli Kalkınma Partisi (MKP) kuruldu. DP, 1946'daki seçimlere kadar varlığını sürdüren MKP'nin ardından ortaya çıktı. DP'nin kuruluşu, çok partili sisteme geçişin önemli bir dönemecini temsil etti ve Türkiye’de çok partili siyasi hayatın başlangıcını simgeliyordu.⁷³

Demokrat Parti Ocak 1946 yılında kurulmasına rağmen, CHP iktidarı MKP’nin muhalefetini değil, DP’nin muhalefetini ciddi bir tehlike olarak görmüştür. Zira, DP’nin kurucularının hemen hemen hepsi tek parti döneminde CHP içerisinde önemli mevkilerde bulunmuş isimlerden oluşuyordu. Atatürk’ün son başbakanı sıfatını taşıyan Celal Bayar’ın parti başkanı olması bu bakımdan önem arz etmektedir.

Tablo 2.1. 1946 Genel Seçim Sonuçları.⁷⁴

Parti Adı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Cumhuriyet Halk Partisi	%65	397
Demokrat Parti	%28	61
Milli Kalkınma Partisi	% 0,6	-
Bağımsızlar	% 5,5	7

Altı siyasi partinin katıldığı ve katılım oranının %75’i bulduğu 1946 seçimlerinde oy kullanma yaşı 22, seçilme yaşı da 30 olarak belirlenmiştir.⁷⁵ Bu seçim sonuçları her ne kadar CHP’nin mutlak başarısı olarak gözüксе de aslında gerçekte seçim sonuçları üzerine düşünülmesi gereken bir durumu yansıtmaktadır. 21 Temmuz’da yapılan seçimlerden sadece altı ay önce kurulmuş olan DP, 46 seçim

⁷² Yaşar Baytal, “Demokrat Parti’nin Eğitim Politikalarında Din ve dini okullar”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 66, 2020, ss. 91-122.

⁷³ Murat Karataş ve Yeter Solak, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Muhalef Bir Figür: Nuri Demirağ ve Milli Kalkınma Partisi”, *History Studies*, 15(2), 2023, s. 316.

⁷⁴ Ömer Karakaş, “1946 Milletvekili Genel Seçimleri: Manisa Örneği.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(86), 2013, ss. 103-15.

⁷⁵ Karakaş, a.g.e, ss. 105-118.

bölgesinde 273 aday ile seçime katılabilmıştır.⁷⁶ Yani aslında birçok seçim bölgesinde teşkilatlanamamış ve aday çıkaramamıştır. Ayrıca, 1946 seçimleri, açık oy ve gizli sayım esasıyla iki aşamalı bir süreçle gerçekleştirilmiştir.

Anayasa'da Meclis'in milletin tek temsilcisi ve millet adına hâkimiyeti temin eden bir kurum olarak tanımlandığı halde, uygulamada tamamen parti liderinin iradesine bağlı bir şekilde işlemiştir. Bu bakımdan, gizli sayım yöntemi nedeniyle DP'nin daha fazla oy aldığına yönelik tartışmalar günümüzde bile hala sürmektedir. 1946 Seçimlerine yönelik Celal Bayar düşüncelerini aşağıdaki açıklamayla ifade etmiştir.

“İşte ben iddia ediyorum, hatta itham ediyorum, seçim işlerine fesat karıştırılmıştır. Seçimler milletin hakiki iradesini göstermekten uzaktır. Şayet kanunsuz hareketler ve vatandaşların üzerinde yapılan türlü tazyikler azami hadde çıkarılmamış olsaydı yurdun her tarafında seçimleri partimizin kazanmamasına imkân yoktu...”⁷⁷

Celal Bayar'ın yukarıda ifade edilen cümleleri, seçimlerin demokratikliği konusunda yaşanan gerilimi göstermek açısından önemli bir örnek oluşturur. Bayar, özellikle İstanbul'daki seçim sonuçlarının açıklanmasının üç gün sürmesine tepki göstermiştir. Bu durum, seçim sonuçlarının halka hızlı bir şekilde iletilmemesi ve belirsizliğin uzun süre devam etmesi gibi faktörlerin demokratik süreçte sorunlara neden olabileceğine işaret etmektedir.

İstanbul seçim sonuçlarının DP'nin zaferiyle neticelenmesine rağmen, Bayar'ın tepkisi muhtemelen seçim sürecinin şeffaflığına vurgu yapmak ve sonuçların zamanında açıklanmasını talep etmek içindir. Ayrıca, Ankara'daki seçim sonuçları da merkezde DP'nin kazanmasına rağmen kırsalda CHP'nin galip gelmesiyle çift kutuplu bir tablonun ortaya çıkmasına dikkat çekmektedir. Bu durum, seçim sonuçlarının bölgesel ve yerel dinamiklere bağlı olarak değişebileceğini gösterir ve seçimlerin genel bir manzara sunmasının yanı sıra yerel özellikleri de içerebileceğini göstermektedir.⁷⁸

1946 seçimlerinin genel tablosuna bakıldığında, DP kentlileşme oranı yüksek bölgelerde seçimi önde götürdüğü gözlemlenirken, kırsal bölgelerde çeşitli

⁷⁶ Osman Akandere, “1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 25(76), 2010, s. 7.

⁷⁷ Ensar Yılmaz, *Demokrat Parti'nin Seçimleri: 1946, 1950, 1954, 1957 Genel ve Yerel Seçimler*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2020, s. 28; Akandere, a.g.e., s. 8.

⁷⁸ Akandere, a.g.e., s. 8; Yılmaz, a.g.e., s. 29.

faktörlerin etkisiyle DP'nin yeterli oy oranına ulaşamadığı veya seçim hileleri iddialarıyla karşılaştığı görülmektedir. DP'nin kısa sürede teşkilatlanamaması da bu durumu etkileyen bir faktör olmuştur. Kırsal bölgelerdeki seçim sonuçları, yerel dinamiklerin, toplumsal yapının ve siyasi tercihlerin seçim sonuçlarına etkisini yansıtmaktadır. Bu bölgelerde seçim sonuçlarını etkileyen faktörler arasında yerel liderlerin etkisi, aşiret ilişkileri, yerel sorunlar ve beklentiler önemli rol oynayabilir.

Kentsel bölgelerde ise modernleşme, ekonomik gelişme ve değişen toplumsal yapı DP'nin daha fazla destek bulmasına neden olmuştur.⁷⁹ 1946 seçimlerinin karmaşıklığını ve çeşitli faktörlerin seçim sonuçları üzerindeki etkisini anlamak Türkiye'de oluşan çok partili sistemi anlamak açısından da önemlidir. Seçimlerin sadece genel bir tabloya bakarak değil, aynı zamanda yerel dinamikleri ve faktörleri de dikkate alarak anlaşılması önemlidir. Diğer yandan, DP her ne kadar teşkilatlanma konusunda sıkıntı yaşasa da Ankara, İstanbul gibi merkezlerde sonuçların geç açıklanması, seçimlerdeki şaibe tartışmasını açmıştır.⁸⁰

1930'lardan sonra, çok partili sisteme geçiş yerine otoriter bir yaklaşım benimsenmesi ve 1936'da devlet-parti bütünleşmesine kadar genişlemiştir. Bu durum, demokrasi açısından olumsuz bir eğilimi yansıtır. Türkiye'nin çok partili hayata geçişi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası koşulların ve yeni dünya düzeninin gereklilikleri doğrultusunda gerçekleşir. Ayrıca, içeride toplumsal muhalefete karşı önleyici adımlar atma, iç muhalefeti bertaraf etme düşüncesi, demokrasinin kaçınılmaz bir tercih olduğu düşüncesi ve tek parti yönetimine karşı halkın tepkisi gibi faktörlerle demokrasiye geçiş tercih edilmiştir.

Bu geçiş süreci, Türkiye'de demokratik yaşam için önemli bir dönemeçtir. Demokrat Parti'nin “*Yeter Söz Millet!*”⁸¹ sloganıyla kazandığı halk yönetimi, demokrasinin bir zaferi olarak değerlendirilir. Türk demokrasisi, zaman zaman bu döneme referansla kendini yeniden tanımlamaya ve güçlendirmeye çalışmaktadır. Demokrasiye geçiş süreci, demokrasinin sürdürülmesi açısından tarihsel bir temel oluşturarak Türkiye'nin demokratik evrimine katkıda bulunmuştur.

⁷⁹ Abdullah Takım, “Demokrat parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(2), 2012, ss. 157-159.

⁸⁰ Ahmet Kayan ve İsmail Mardinli, “Kentleşme-sosyal değişim ve ekonomik gelişme ilişkisinin değerlendirilmesi”, *Gaziantep Üniversitesi İslâhiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 4(4), 2020, ss. 257-261.

⁸¹ Mehmet Öztürk, “Sağ Kanat, Popülizm ve Yeni Küresel Oluşumlar”, *TURAN-SAM*, 12(45), 2020, s. 322.

2.2.Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Kurultayı ve Din Konusunda Yaşanan Değişim

Türkiye’de 1945 sonrasında büyük bir liberalleşme dönemi yaşandı, bu liberalleşmenin temel nedeni ise İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD liderliğindeki müttefik devletlerin zaferiydi. Demokrasi ve demokratik değerler, galip Batılı devletler için büyük önem taşıyordu ve savaş sonrası yardımlarda demokratik ülkeler önemli bir role sahipti. Türkiye, Sovyetler ve Doğu Bloğu ülkeleri yerine, ABD ve Avrupa devletleriyle iyi ilişkiler kurmayı tercih etmiştir. Bu doğrultuda, demokratikleşme ve liberalleşme, hükümet tarafından benimsenen politikalarla uygun olarak ilerletildi. Demokrasiye geçişin ilk sinyalleri, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında ortaya çıktı.⁸² Bu önemli konuşmada İnönü, ülkedeki siyasi hayatın ve düşünce yapısının demokrasi prensiplerine daha fazla uygun hale geleceğini ifade etti. Bu açıklama, çok partili hayata geçişin bir dönüm noktası olarak kabul edildi ve her ne kadar resmi olarak daha önce Milli Kalkınma Partisi kurulsaydı da çok partili sisteme geçiş sürecinde iktidarın değişmesine giden yol Demokrat Parti’nin 7 Ocak 1946’da kurulmasıyla gerçekleşti.⁸³

Cumhuriyet Halk Partisi’nin yedinci kurultayı, partinin tarihinde önemli bir dönemeçtir, özellikle din konusunda yaşanan değişimle birlikte. Bu kurultay, partinin politika ve ideolojisinde bir evrimi işaret etmektedir. Yedinci kurultayda din konusundaki değişim, CHP’nin daha açık ve kucaklayıcı bir dil benimsemesini içermektedir.⁸⁴ Bu, partinin laiklik ilkesini sürdürmekle birlikte, toplumdaki dini çeşitliliği daha iyi anlamaya ve anlatmaya yönelik bir çabanın ifadesi olabilir. Belki de dini konularda daha önceki katı duruşunun eleştirilmesi ve toplumsal dinamiklere daha fazla duyarlılık gösterme isteği, partinin politika değişikliğine yol açmıştır.⁸⁵

⁸² Ali Çiftçi, “Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayatın Yerleşmesinde “12 Temmuz Beyannamesi”nin Yeri.” *İktisadi ve İdari Bilimler*, 2, 2020, s. 6.

⁸³ Aslı Emine Çomu, “Adana Basınında Türkiye’de Çok Partili İlk Seçim Dönemi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 73, 2023, ss. 136-152.

⁸⁴ Ramazan Akkır, “Türkiye’nin Demokrasiye Geçiş Süreci ve Laiklik Anlayışının Değişmesinde Bir Dönüm Noktası: CHP’nin Yedinci Olağan Kurultayı”, *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 2014, s.54.

⁸⁵ Zeynep Azder, “Cumhuriyet Halk Partisindeki ideolojik dönüşümün Türkiye’de din eğitimi yansımaları (1945-1950)”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2017, s. 58.

Bu değişim, partinin evrim sürecindeki önemli bir adım olabilir ve Türkiye'nin siyasi ve toplumsal dinamikleriyle uyumlu bir şekilde parti politikasının evrimini yansıtabilir. Partinin programında ülkede demokrasinin, temel hak ve özgürlüklerin ve dernek kurma özgürlüğü gibi konuların geliştirilmesini sağlamaya yönelik taahhütler yer alıyordu.⁸⁶

Cumhuriyet'in ilanından bu yana tek parti tarafından yönetilen Türkiye, Mayıs 1946'da gerçekleşen CHP'nin ikinci olağanüstü kongresinde önemli değişikliklere tanıklık etti. Bu kongre, dönemin cumhurbaşkanı ve parti lideri İsmet İnönü'nün milli şef unvanının kaldırılması gibi sembolik bir adım atılarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin batıya yöneliminde bir değişimin habercisi oldu.⁸⁷ Aynı zamanda, çok partili sisteme geçişin hızlandırılması amacıyla siyasi yaşamı uygun hale getirmek adına büyük değişikliklere vurgu yapıldı.⁸⁸

Bu kongrede, sınıf temelli sivil toplum kuruluşu ve dernek kurma yasağının kaldırılması ve seçim sisteminde yapılan değişiklikler gibi reformlar öne çıktı. Ancak, bu değişikliklerin kalıcı olabilmesi için iktidar partisinin bazı yetkililerini değiştirmesi ve siyasetten çekmesi gerektiği ifade edildi. Bu bağlamda, Hilmi Uran'ın Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri olarak atanması, parti içindeki radikallerin tasfiyesine işaret etti. CHP'nin liberalleşmesine karşı çıkan radikallerden biri olan Recep Peker, çok partili sisteme geçiş döneminde Başbakanlık görevini sürdürüyordu.⁸⁹ Ancak, olağanüstü kongrenin ardından Recep Peker'in istifasıyla Hasan Saka başbakanlık görevine getirildi. Bu değişiklikler, CHP'nin daha liberal bir çizgiye yönelmesini gösteren bir başlangıcı işaret etmektedir.⁹⁰

Diğer önemli CHP kongrelerinde de parti ilkelerinin yeniden yorumlanması söz konusu olmuştur. Ancak 1946 yılında DP'nin ortaya çıkmasıyla birlikte laiklik ilkesinin yeniden yorumlanması konusunda ciddi bir tartışma yaşanmıştır. Dinin siyasette belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmasına rağmen kongrede en sert tartışmalar laiklik ilkesi tartışılırken yaşanmıştır. Konuşmalar sırasında Diyanet

⁸⁶ Doğan Duman, "1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları", *Belgi Dergisi*, 10, 2015, s. 1352.

⁸⁷ Murat Kılıç, "Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve Chp'nin Yedinci Büyük Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 2012, s. 196.

⁸⁸ Kılıç, a.g.e., s. 197.

⁸⁹ Cezmi Eraslan, "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz 1947 Beyannamesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, 6(22), 1998, s. 147.

⁹⁰ Duman, a.g.e., ss. -1352-1353.

İşleri Başkanlığı'nın varlığının laiklik ilkesine ters düştüğü, bu nedenle devlet kurumu olmaktan çıkarılıp özerk bir statüye kavuşturulması istendi.

Toplumda din eğitimi ve öğretimi eksikliğine dikkat çekilmiş, köylerde cenaze kaldıracak kimse kalmadığı, bu nedenle din adamı yetiştirmek için imam hatip okulları ve ilahiyat fakültesi açılması gerektiği belirtilmiştir.⁹¹ Ancak kongrede imam hatip okullarının açılmasına karşı çıkmamakla birlikte, eski laiklik anlayışını savunarak dinin komünizmle mücadele aracı olarak temsil edilmesine karşı çıkanlar da olmuştur. Hamdullah Suphi Tanrıöver durumu anlatmak için TBMM'de aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır.

*“Aziz arkadaşlar, muhterem arkadaşlarımızdan bazıları köylerin imama ihtiyacı olduğunu söyledi. Arkadaşlar, en yakın misalini arz edeyim; bu Büyük Millet Meclisi'nde mevzu bahis oldu, bir münakaşadan sonra dışarı çıktığım zaman altı tane Meclis Hademesi yanıma geldi, gözleri yaşlı şunları söyledi: “Vallahi billahi altı köyümüzde sadece bir imam kaldı. Ölümler için nöbet tutuyoruz. Eğer bize imam ve vaiz vermezseniz, ölümlerimizi köpekler leşi gibi gömeceğiz”.*⁹²

Tanrıöver'in dile getirdiği bu sözlerle, aslında toplumda en basit dini ritüeli yerine getirecek dini personel bile kalmadığı vurgulanarak din eğitime yönelik adımlar atılması gerektiği vurgulanmaktaydı.⁹³ Bu nedenle bazı CHP delegeleri komünizm gibi tehlikelere karşı Diyanet'in yetkilerinin artırılmasını talep etmiştir. Kongre sırasında Diyanet'e tanınan statü, çerçeve ve bütçe gibi konular tartışıldı. Adana Milletvekili Sinan Tekelioğlu, kongrede din ve laiklik üzerine bir konuşma yaptı ve Diyanet'in işlevselliğinin hükümet tarafından artırılması çağrısında bulundu. Tekelioğlu, Diyanet'e tanınan yetkilerin ve dine verilen kapsamın yetersiz olduğunu ve mevcut haliyle ele bırakıldığını belirtti.

Tekelioğlu, Diyanet'in devlet yapısından uzaklaşarak özerkleşmesini ve kendi devlet kontrolünde bir kurumsal yapıdan uzaklaşarak özerkleşmesini istemekteydi. Tekelioğlu'nun yanı sıra CHP Çorum delegesi Abdulkadir Güney, Kayseri delegesi Şükrü Nayman ve Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu da dine ve Diyanet'e ayrılan alanın artırılmasına yönelik konuşmalar yaptı. Banguoğlu,

⁹¹ Fatih Kayacan, 1947 CHP 7. Kurultayında Din eğitimi müzakereleri ve Sonuçları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, 2002, s. 35; Azder, a.g.e., s. 59.

⁹² CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, Ankara, 1947, s. 457.

⁹³ Meltem Salimoğlu, “Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Kurultayı ve Din Politikası (1945-1950)”, NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 4, 2020, s. 64.

“Madem bir dinimiz var, onu öğrenmeliyiz. Madem mabetlerimiz var, onlarla ilgilenmeliyiz” dedi.⁹⁴

Bu kongreden sonra CHP’nin dine karşı tutumu değişmiştir. Politika değişikliğine bağlı olarak dini baskının azalması ve laikliğin yumuşaması sonucunda İslami eğitim geçmişiyile bilinen tarih profesörü Şemsettin Günaltay başbakan olmuştur. Günaltay’ın başbakan olması, CHP’nin yeni siyasi anlayışının bir göstergesidir. Medrese eğitiminin yanı sıra Lozan Üniversitesi’nde doğa bilimleri eğitimi alan Günaltay, CHP’nin İslam ile uzlaşma çabalarının bir sonucu olarak başbakan oldu.⁹⁵

CHP’de Günaltay’ın başbakan olması, cumhuriyetin katı laikliğini İslam’la uzlaştırma girişimidir. Günaltay, 24 Ocak 1949’da mecliste yaptığı konuşmada, laiklik ilkesinden ayrılmamak gerektiğini ve dini hareketlerle mücadele etmek için dinle bağlantılı çeşitli reformların gerekli olduğunu vurgulamıştır. Günaltay konuşmasında;

*“Türk inkılâbının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz. Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız. (Bravo sesleri). Fakat lâyüklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermiyeceğiz. Dinin siyasete ve şahsi menfaatlere alet edilmesine de müsamaha etmiyeceğiz. Bu konuda alınmasını gerekli sayacağımız tedbirleri Yüksek tasvibinize sunmakta tereddüt etmiyeceğiz. Her türlü vicdan ve düşünce hürriyetinin masuniyeti esastır. Fakat kanaatler ve düşünceler, kanunlarımızın yasak ettiği tahrik ve propaganda mahiyetini aldığı zaman, en ağır suç sayılacaktır. Bu husustaki kanunlar da kısa -zamanda Büyük Meclise sunulacaktır”.*⁹⁶

Günaltay’ın konuşmasında, dinin altında asırlar boyunca milleti uyuşturan hurafelere müsamaha gösterilmeyeceği, dinin siyasette ve kişisel menfaatlerde

⁹⁴ İlker Dere, *Tek parti döneminde din eğitiminin yolunu açan bakan: Hasan Tahsin Banguoğlu*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014, s. 51.

⁹⁵ Bayram Ali Çetinkaya, “Tek Parti Döneminin" İslamcı" Başbakanı: M. Şemseddin Günaltay”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 1998, s. 437.

⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 8, 4. Yasama Yılı, Cilt: 15, (24.01.1949), s. 163.

kullanılmasına izin verilmeyeceği açıkça belirtilmektedir. Bu ifadeler, Türk devletinin laiklik ilkesini koruma ve dinin devlet işlerine karışmasına engel olma kararlılığını yansıtmaktadır.

Ayrıca, vicdan ve düşünce hürriyetinin masuniyetini esas alırken, yasaların yasakladığı tahrik ve propagandaya karşı sert bir duruş sergilenmesi, hukuki sınırların aşılmaması konusundaki hassasiyeti göstermektedir. Bu nedenle, Başbakan Günaltay, *“İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam hatip kursları açan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanıyım”*⁹⁷ sözleriyle yaptığı icraatlardan duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir.

Bu dönemde evliya olarak kabul edilen kişilerin türbeleri halkın ziyaretine açılmış ve hacı adaylarının İslam’ın temel şartlarından biri olan hac ibadetini yerine getirebilmeleri için döviz bozdurmaları sağlanmıştır.⁹⁸ Aynı dönemde orta dereceli okullarda imam hatip kursları açılmış ve Başbakan Günaltay’ın hükümet programında açıkladığı üniversitelerde ilahiyat fakültelerinin açılması gerçekleşmiştir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ocak 1950’de kurulmuştur.⁹⁹ CHP’nin Yedinci Kurultayında dile getirilen ve toplumun geleceği için sunulan dini taleplerin çoğu Günaltay döneminde gerçekleştirilmiştir. Şemsettin Günaltay konuşmasında;

*“Arkadaşlar; lâyük bir Devletin lâyük Meclisinde hiçbir dinin esası hakkında hiçbir ferdin konuşma hakkı yoktur. Biz burada din kurucu bir heyet değiliz. Devletin siyasi, içtimai, idari, iktisadi ve kültürel esaslarını ve milletin müdafaası vasıtalarını düşünmek ve nizamlamakla mükellefiz. Her dinin esası üzerinde konuşmak o dinin ilim adamlarına aittir. Bizim kuracağımız İlahiyat Fakültesinden yetişecek gençler memleketin ihtiyacı 'ne ise ona göre bir veçhe verirler. Biz burada, bu meselelerde asla 'konuşmak hakkını haiz değiliz binaenaleyh bu mesele kapanmıştır”*¹⁰⁰

diyerek belirtmiştir.

⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, Cilt: 20, Birleşim: 104, Oturum: 3, (08.06.1949), s. 598.

⁹⁸ Sabit Dokuyan, “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Tekkeler ve Türbeler (1938-1950)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 101, 2022, s.413

⁹⁹ Salimoğlu, a.g.e., s.65

¹⁰⁰ Şemsettin Günaltay, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Cilt: 16, Toplantı: 3, s. 451.

Din eğitimine yönelik atılan adımlar bakımında bu kurultay ve sonrasındaki süreç büyük bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Aslında, Demokrat Parti iktidara gelmeden önce CHP birçok alanda ciddi reformlar yapmış, tek parti döneminin bazı dokunulmaz devrimlerine revizyonist çözümler bulmaya çalışmıştır. Zaten, çok partili hayata geçişle birlikte DP'nin din politikaları CHP'den temelde çok ayrışmasa bile, muhafazakâr kesim gözünde DP'nin konumu pekişmiştir.¹⁰¹ Her ne kadar, CHP başbakan Günaltay döneminde muhafazakâr kesimin çoğu talebini yerine getirmişse de tek parti döneminin izlerinin silinmesi için yeterli olmamıştır.

Tablo 2.2. 1946-1950 Yılları Arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Bütçesi.

1946	1.500.669 ¹⁰²
1947	2.716.106 ¹⁰³
1948	2.897.573 ¹⁰⁴
1949	2.859.215 ¹⁰⁵
1950	2.912.720 ¹⁰⁶

Çok partili hayatın başladığı 1946'dan itibaren dine yönelik tutumun değiştiğinin bir başka örneği de yukarıda verilen Diyanet'in bütçesinin artışıdır. Bu tabloya göre, bütçe artışları 1946 yılından bu yana görülmektedir. Neredeyse her yıl bir önceki yıldan daha fazla bütçe aldığını görebiliyoruz. Sadece 1949 yılı genel bütçesinin bir önceki yıla göre azaldığını görüyoruz. Ancak bu yıl dikkate alınması gereken bir nokta var. Ocak ve Şubat 1949'da Diyanet'in bütçesine 240.000 ve 239.000 liralık ek bütçe hesaplandığında, bütçedeki artış oranı devam etmiştir.¹⁰⁷ Özetle, çok partili hayata geçiş ülkedeki bütün alanlarda rekabeti artırmış, tek parti döneminde göz ardı edilen alanların, kurumların ya da konuların daha önem arz ettiği bir siyasal atmosfer yaratmıştır.

¹⁰¹ Çetinkaya, a.g.e. s.439

¹⁰² T. C. Resmî Gazete, 31 Temmuz 1945, Sayı: 6194.

¹⁰³ T. C. Resmî Gazete, 20 Ocak 1947, Sayı: 6496.

¹⁰⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Yasama Yılı: 1, Cilt: 8, Birleşim: 19, (19.12.1946), ss. 282-283.

¹⁰⁵ T. C. Resmî Gazete, 1 Mart 1949, Sayı: 7144.

¹⁰⁶ T. C. Resmî Gazete, 1 Mart 1950, Sayı: 7445.

¹⁰⁷ Gürhan Kınalı, *Bütçe Görüşmeleri Ekseninde Türkiye Ekonomisi (1946-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, ss. 182-183.

CHP'nin Yedinci Kurultayı da bu süreçte, Cumhuriyeti kuran kadronun nasıl çok partili hayata uyum sağlamaya çalışacağını gösteren en kritik süreçlerden biri olmuştur. DP'nin varlığı ve 1946 sonrası muhalefeti, halkın DP'ye yönelik yakınsak tutumu CHP sonrası Türk siyasetini ve dinsel konulardaki olabilecek gelişmeleri yansıtmaktadır.

2.3. İmam Hatip Okullarının Öncülü: 1948 İmam Hatip Yetiştirme Kurslarının Açılması

1948 yılında açılan İmam Hatip Yetiştirme Kursları, İmam-Hatip okullarının öncüsü olarak önemli bir dönemeçtir. CHP iktidarının döneminde, dinî eğitim alanında gerçekleşen değişimlerin bir parçası olarak ortaya çıkan bu kurslar, Türkiye'de imam ve hatip eğitime yönelik ilk adımları temsil eder. İmam-Hatip Yetiştirme Kurslarının açılmasıyla birlikte, özellikle dinî eğitim taleplerine karşılık verme amacı güdülmüştür. Bu kurslar, toplumun dinî ihtiyaçlarına uygun bir şekilde din görevlisi yetiştirmeyi hedeflemiştir. Dönemin dinî atmosferindeki değişim ve toplumun talepleri, İmam-Hatip Yetiştirme Kurslarının kurulmasında etkili olmuştur. İlk başta İmam-Hatip Yetiştirme Kursları olarak adlandırılan bu kurumlar, daha sonra İmam-Hatip okullarına evrilmiştir.

Bu süreç, Türkiye'de dinî eğitim anlayışının ve kurumsallaşmasının önemli bir evresini oluştururken, İmam-Hatip okullarının temellerini atmıştır. Bu okullar, sonraki yıllarda önemli bir gelişme göstererek Türkiye'nin dinî eğitim alanındaki pek çok din görevlisini yetiştirmiştir. Bu açıdan, 1948 İmam-Hatip Yetiştirme Kursları, Türkiye'deki dinî eğitim sisteminin evriminde kilit bir rol oynamış ve İmam-Hatip okullarının temelini atmıştır.¹⁰⁸

1948 yılında, Cumhuriyet Halk Partisi içinde resmi okullarda din eğitimi verilmesine yönelik artan bir eğilim nedeniyle, Parti Meclisi Grubu tarafından bir komisyon kuruldu. Bu komisyon, ilkokullarda din eğitimi verilmesi ve dini meslek okullarının açılması konularını araştırmak üzere görevlendirildi. Uzun süren görüşme ve tartışmaların ardından, CHP Meclis Grubu tarafından kabul edilen kararla, 19 Şubat 1948 tarihinde ilkokul dördüncü ve beşinci sınıflarda isteğe bağlı olarak din eğitimi verilmesi kararlaştırıldı.¹⁰⁹ Ancak, bu kararın uygulanmasında bir yıl kadar süren bir gecikme yaşadı.

¹⁰⁸ Paşaoğlu, a.g.e.s.169

¹⁰⁹ Öcal, a.g.e.s.407

Bu gecikme, TBMM’de tartışma konusu oldu. Örneğin, Yozgat Milletvekili İhsan Olgun, 8 Aralık 1948 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığına sözlü bir soru yöneltirken, Van Milletvekili İbrahim Arvas, kararın uzun bir süre sonra hayata geçirilmemesini eleştirdi. Bu karar nihayet, tek parti döneminin son hükümeti olan Şemsettin Günaltay’ın Başbakanlığı döneminde 15 Şubat 1949 tarihinde Tebliğler Dergisi’nde ilan edilerek hayata geçirilebildi. Buna göre, ilkokullarda dördüncü ve beşinci sınıflarda haftada ikişer saat olmak üzere, öğrenci velilerinin yazılı isteği bulunmak ve ders zamanları dışında uygulanmak koşuluyla din eğitimi uygulamaya konuldu. 1948’de yürürlüğe konulan “ilkokul programı” ile din dersleri okullarda öğrenime girmiştir. İlgili tarihte yürürlüğü giren program tam olarak yirmi yıl boyunca uygulanmıştır.¹¹⁰

CHP, eğitimin gelişmiş ülkelerde olduğu gibi laikliğe aykırı olmadığı düşüncesiyle, ilkokullarda isteğe bağlı din dersi konulmasına onay verdi. Millî Eğitim Bakanlığının 1 Şubat 1949 tarihli ve 70-5426 sayılı özel genelgesi ile ihtiyari din derslerinin esasları belirlendi.¹¹¹ Din eğitimi ilkokullarda isteğe bağlı hale geldikten sonra, 1949’da İmam-Hatip Kursları açıldı ve DP döneminde bu kurslara “İmam-Hatip Kursları” adı verildi.¹¹²

19 Şubat 1948’de ilkokulların dördüncü ve beşinci sınıflarına yeniden Din Bilgisi dersleri konuldu; ama bu dersin fiilen okutulmasına 15 Şubat 1949’da başlandı. Bu ders, “*program dışı ve ihtiyari*”ydi¹¹³, çocuklarının bu derse “devam etmesini arzu eden ebeveyn bu hususu okul idarecilerine bildireceklerdi”. Bu dersin ihtiyari oluşu hem öğrenci için hem de öğretmen için söz konusuydu. Bu dersten sınıf geçme yoktu.¹¹⁴

¹¹⁰ Mustafa Tavukçuoğlu, “Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin İlkokul Programlarındaki Yeri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2022, 6(6), ss. 153-154.

¹¹¹ Eyüp Şimşek, “Çok partili dönemde yeniden din eğitimi ve öğretimine dönüş süreci (1946-1960)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2013, 49, s. 398.

¹¹² Duman, a.g.e.; ss.1352-1352 Şimşek, a.g.e. s.398

¹¹³ Tavukçuoğlu, a.g.e., s. 153.

¹¹⁴ Tavukçuoğlu, a.g.e., s. 154; Baytal, a.g.e., s.108.

Tablo 2.3. CHP’nin Yedinci Kurultayı’ndan Sonra Faaliyet Gösteren Kur’an Kurslarına Yönelik Veriler.¹¹⁵

Yıl	Kur’an Kursu Sayısı	Öğrenci Sayısı
1947-1948	99	5751
1948-1949	118	7084
1949-1950	122	8677

İmam-Hatip kurslarına ek olarak, tek parti döneminde de varlığına devam eden Kur’an kurslarını CHP iktidarının son yıllarında halk tarafından talep artmıştır. 1947-1950 yılları arasında geçen üç yıllık süreçte, tek parti döneminde varlığını sürdüren Kur’an kurslarının CHP iktidarının son yıllarında artan bir taleple karşılaştığı gözlemlenmektedir. 1947-1948’de 99 kurs ve 5751 öğrenci ile başlayan bu süreç, 1949-1950’de 122 kurs ve 8677 öğrenci ile zirve yapmıştır. Bu veriler, toplumun dinî eğitim ihtiyacının CHP döneminin sonlarına doğru giderek arttığını göstermektedir.

İmam-Hatip kurslarına ek olarak faaliyet gösteren Kur’an kursları, döneminde dinî eğitim taleplerine yanıt vermiş ve toplumun dinî ihtiyaçlarına bir çözüm sunmuştur. Bu durum, CHP’nin Yedinci Kurultayı’ndan sonraki yıllarda dinî eğitim alanında bir değişim ve genişleme olduğunu göstermektedir. Kur’an kurslarının artan sayısı ve öğrenci sayısındaki büyüme, toplumun dinî eğitim taleplerinin önemli ölçüde karşılandığını işaret etmektedir.

2.3.1. Milli Eğitim Şuraları ve Din Eğitimi

Eğitim politikalarının konuşulup tartışıldığı ve günümüzde de devam eden Milli Eğitim Şuraları ilk olarak 1921 yılında Heyet-i İlmiye adıyla düzenlenmiş ve 1926 yılına kadar bu adla yıllık olarak düzenlenmiştir. Bu tarihten itibaren uzun süre düzenlenmemiş ve 1939 yılında bu sefer “Millî Eğitim Şûrası” adıyla tekrardan düzenlenmeye başlamıştır. 1939 yılında düzenlenen Şûra’da din eğitimi ile ilgili herhangi bir konu ele alınmamıştır.¹¹⁶

1943 yılında toplanan İkinci Millî Eğitim Şûrası, Türkiye’nin eğitim politikalarını belirlemek ve geliştirmek amacıyla düzenlenen önemli bir platformdu. Bu Şura, gündeminde öne çıkan konulardan biri olarak ilk kez

¹¹⁵ Baytal, a.g.e., s. 108.

¹¹⁶ Ayhan Öz, “Heyet-İ İlmiye Toplantıları ve Millî Eğitim Şûralarında Din Eğitimi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, 2015, 16(29). s. 132.

“Okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi ve ilkokullarda bu ilkelerin gerçekleştirilmesini sağlayacak tedbirlerin düşünülerek programa alınması” konusuna yer verilmiştir.¹¹⁷ Bu, dönemin eğitimcileri ve uzmanları tarafından, toplumda ahlaki değerlerin güçlendirilmesi ve öğrencilere ahlaki eğitimin verilmesi gerekliliği olarak değerlendirilmiştir. Şura sırasındaki müzakerelerde dikkat çeken bir husus, ahlak derslerinin nasıl verilmesi gerektiğiyle ilgili tartışmalarda din derslerine veya ahlakın din ile ilişkisine hiç temas edilmemesidir. Bu, o dönemdeki laik eğitim politikalarının bir yansımasıydı.

Ancak, bu duruma karşılık olarak, halkın geniş bir kesiminin din öğretimine destek verdiğini gösteren anket sonuçları ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1947 yılının başlarında yapılan bir ankette, Millet mecmuasının halk ve tanınmış kişiler arasında “*Mekteplerde Allah ve Ahlak Bilgisi derslerinin okutulmasını muvafık buluyor musunuz?*” şeklindeki bir soru yer almıştır.¹¹⁸ Bu ankete verilen cevaplar, genel olarak “Evet” yönündeydi, bu da halkın çoğunluğunun din ve ahlak bilgisi derslerine olumlu bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.¹¹⁹ Bu bağlamda, İkinci Milli Eğitim Şurası’nın ahlaki değerlerin önemine vurgu yapması ve halkın da bu yönde bir talebi olması, ilerleyen yıllarda eğitim politikalarında değişikliklere neden olacak önemli bir dönemeci işaret etmektedir.

Üçüncü ve Dördüncü Milli Eğitim Şuralarında da “Ahlak Eğitimi” üzerinde durulsa da burada dikkat çekici unsur, ahlakı sınırlandırırken ‘millî’ olarak sınırlandırılması ve dini olarak tanımlanmamasıdır.¹²⁰ Ancak, Şura’da her ne kadar ahlak eğitimi konusu gündeme gelmese de TBMM’de 1946 yılından itibaren din derslerine yönelik açıklamalar ve tartışmalar artmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı’nın bütçesinin tartışıldığı görüşmelerde Hamdullah Suphi Tanrıöver’in söz aldığı sırada yaptığı konuşmadan aşağıda verilen kesitte de görüleceği üzere, Tanrıöver’in vurguladığı temel nokta, Türk milletinin gençliğini yetiştirirken manevi değerlere önem vermenin gerekliliğidir. Bu manevi esaslar, din ve milliyet gibi büyük kaynaklardan gelmektedir.

“...Türk milletinin gençliği terbiye edilirken mânevi esaslara el uzatmamız lüzumu aşîkârdır. Bazı müesseselerin bir müddet ihmal edilmesi, ilânihaye

¹¹⁷ *İkinci Maarif Şurası: Çalışma Programı, Raporlar, Tartışmalar*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1943, ss. 7-21.

¹¹⁸ Deniz, a.g.e., s. 92.

¹¹⁹ Deniz, a.g.e., s. 93.

¹²⁰ Öz, a.g.e., s. 134.

ihmal edilmesi için bir hak teşkil etmez. Aynı mesele çok daha ehemmiyetli hatta bir gün vahim olarak karşımıza çıkar.

*... Türk milletine onun büyük mânevi kaynakları olan din ve milliyetten istifadesine fırsat vermek lâzımdır”.*¹²¹

Tanrıöver, bazı müesseselerin geçici bir süreliğine ihmal edilebileceğini, ancak manevi esasların uzun vadeli olarak ihmal edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu, Türk milletinin kültürel ve manevi değerlerine sahip çıkmanın önemine vurgu yapar. Tanrıöver, Türk milletinin din ve milliyet gibi büyük manevi kaynaklardan faydalanmasının önemine vurgu yaparak, gençliğin bu değerlere erişimine fırsat verilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

2.3.2. Cumhuriyet Reformları Kapsamında Din Derslerinin Yeri

Cumhuriyetin ilanından sonra ilkokul, ortaokul ve liselerde din derslerinin müfredattaki varlığı içinde bulunulan dönemin siyasi şartlarından etkilenmiştir. 3 Mart 1924 tarihli ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türkiye’de din eğitimi düzenleyen ilk kapsayıcı hukuki düzenlemedir. Bu kanunla birlikte, ülkedeki tüm eğitim-öğretim kurumları, öğretim birliğini sağlamak amacıyla Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun yürürlüğe girmesinin ardından, medreseler kapatıldı. Kanunun 4. maddesi uyarınca din eğitimi vermek amacıyla açılan İmam-Hatip okullarının sayısı azaltılmıştır. Nihayetinde, İstanbul ve Kütahya’daki son iki İmam Hatip okulu da 1930 yılında kapatıldı ve böylelikle erken cumhuriyet döneminin ilk yılları hariç sonraki yıllarında din dersi müfredatta yer almamıştır.¹²²

Tevhid-i Tedrisat kanuna göre, ilkokul programlarında “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri” adı altında 2, 3, 4 ve 5. sınıflarda haftada ikişer saatlik ders programına dahil edilmiştir.¹²³ Lise programlarının ilk iki yılında, “Din Bilgisi” adıyla haftada bir saatlik ders verilmiştir. Bu uygulama 1930 yılına kadar devam etmiştir. Ancak, 1930 ile 1950 yılları arasında bu dersin okul programlarından çıkarıldığı gözlemlenmektedir.¹²⁴ 1924-1927 yılları arasında Türkiye’de eğitim sistemine yönelik önemli değişiklikler gerçekleşti.

¹²¹ Hamdullah Suphi Tanrıöver, “TBMM Tutanak Dergisi”, 24 Aralık 1946, ss. 439-440.

¹²² İftar Gözaydın, “Din Dersleri: Cumhuriyet Türkiye’sinde İlgili Siyasalar ve Hukuki Düzenlemelere Bir Bakış”, Helsinki Yurttaşlar Derneği yayını, s.1

¹²³ Ahmet Çelik, “İlk Öğretim Müfredatında ‘Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi’ Dersi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 5(16), s. 100.

¹²⁴ Çelik, a.g.e., s. 101.

Bu dönemde ilkokul ve ortaokul düzeylerinde din dersi zorunlu hale getirilmiş, ancak ilginç bir şekilde lise düzeyinde zorunlu ders olarak yer almamıştır. Bu tercih, o dönemdeki eğitim politikalarının bir yansımasıdır. Lise düzeyinde din dersinin eksikliği, belki de daha genç nesillerin laik eğitim anlayışıyla yetişmesi hedeflenmiştir. 1927-1946 yılları arasında ise din dersleri kademeli olarak kaldırılmıştır. İlkokuldan liseye kadar olan eğitim kademelerinde din dersleri müfredattan çıkarıldı.

Bu dönemde, Türkiye'nin laikleşme sürecinde eğitim alanında yapılan bu değişiklikler, devletin din ile eğitimi daha fazla ayırmaya yönelik bir politika izlediğini göstermektedir. 1948-1982 döneminde ise eğitim sistemi bir kez daha revize edildi. İlkokul, ortaokul ve lise düzeylerinde din dersi seçmeli hale getirildi. Bu, öğrencilere din eğitimi alma konusunda bir seçenek sunarken, aynı zamanda devletin laiklik ilkesine uygun bir esneklik sağladı. Öte yandan, bu dönemde ilkokul, ortaokul ve lise düzeylerinde ahlak dersi zorunlu olarak uygulandı. Bu durum, eğitimde sadece dini değil, aynı zamanda ahlaki değerleri de vurgulama amacını taşımaktadır.

Liselerde “Din Bilgisi” dersi, 1924 yılında müfredattan çıkarılmıştır. Ardından, 1927 yılında ortaokullardan, 1929 ile 1931 yılları arasında ise ilkokullarla öğretmen okullarının programlarından çıkarılmıştır. Ancak, bu süreçte köy ilkokullarında belirli bir kısıtlama ile devam etmiştir. 1939 yılına kadar sadece köy ilkokullarının 3. sınıfında, perşembe günleri yarım saatlik bir süreyle “Din Bilgisi” dersi devam etmiştir.¹²⁵ Ama 1939 tarihinden itibaren köy ilkokullarının programlarından da din dersleri çıkarılmıştır.

Din derslerinin okullarda kademeli olarak kalkması ve bu sürecin Cumhuriyet devrimlerinin yapıldığı yıllara tekabül etmesi, yetişecek yeni Cumhuriyet neslinin laik bir müfredatla yetişmesi amacını göstermekteydi. İlk yıllarda müfredatta var olan din derslerinin zorunludan seçmeliye, ardından müfredat dışına çıkması da siyasi devrimlerin eğitime yansımasıydı. Milli Eğitim Şura'larında da görüldüğü üzere din dersine yönelik tartışmaların “milli bilinç” gibi kavramlar üzerinden açıklanması, ulus devlet olma yolunda toplumu biçimlendirme amacının tezahürüydü.

¹²⁵ Mustafa Öcal, “Türkiye de din eğitimi tarihi literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2008, 12, s. 407.

Cumhuriyet Türkiye’inde uygulanan din politikalarının din eğitime etkileri, siyasi iktidarların dini ve din eğitimini kendi siyasi ve ideolojik öncelikleri çerçevesinde ele almasının ötesine geçemediğini göstermektedir. Bu durum, din eğitiminin siyasi bir perspektif içinde ele alındığını ortaya koymaktadır. Siyasi iktidarların dini politikaları, genellikle laiklik ilkesi çerçevesinde şekillenmiş ve din ile devlet işlerini ayrı tutma çabalarını yansıtmıştır. Bu bağlamda, din eğitimi de bu politikaların etkisi altında sürekli değişime uğramış ve düzenlenmiştir. Özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında, din eğitimi müfredatlarındaki değişikliklerle dinin kamusal alandan çekilmesi ve eğitim sisteminden uzaklaştırılması amaçlanmıştır.¹²⁶

Ancak, zaman içinde din eğitimi politikaları farklı siyasi iktidarlar tarafından çeşitli yönlerle çekilmiş ve değiştirilmiştir. Seçmeli din dersleri uygulamasının getirilmesi, din eğitimindeki bu değişimlere örnek olarak gösterilebilir. Siyasi iktidarların din politikalarındaki farklılıklar, din eğitime dair yaklaşımları ve müfredatları etkilemiş, bu da din eğitiminin siyasi bir araç olarak kullanılmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, Türkiye’de din eğitimi, siyasi iktidarların belirlediği çerçeve içinde şekillenmiş ve zaman içinde bu çerçeve çeşitli değişimlere uğramıştır. Din eğitimi, siyasi dinamiklerle sık sık etkileşim içinde olmuş ve bu durum, dinin toplumsal ve kültürel bir olgu olmasının yanı sıra siyasi bir konu olarak da algılanmasına sebep olmuştur.

¹²⁶ İbrahim Turan, “Cumhuriyet Türkiye’inde din eğitimi politikaları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2019, 19(2), s. 270.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINDA DİNİ EĞİTİM VE DİN MESELESİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında şekillenen eğitim ve din politikaları, ülkedeki sosyal, kültürel ve siyasi dinamikleri etkileyerek önemli bir dönüşüme uğratmıştır. Bu dönemde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, Türkiye'deki din eğitimi ve din meselesi konularında önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu bölümde, DP'nin iktidardaki döneminde, özellikle 1950-1960 yılları arasındaki süreçte gerçekleşen dinî eğitim politikalarını ve din meselelerini incelemeyi amaçlamaktayız. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında benimsenen laiklik ilkesi çerçevesinde, din ve devlet işlerinin ayrılması hedeflenmişti. Ancak, 1950 seçimleri sonrasında DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, din eğitimi ve din meselesi konularında yeni bir perspektifin olduğu gözlemlenmektedir. Tez çalışmasının bu bölümünde, DP'nin iktidarındaki dönemde din eğitiminin nasıl şekillendiğini, bu süreçte alınan politika kararlarını, din ve devlet ilişkisindeki dinamikleri ve toplum üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

DP, muhafazakâr ya da İslamcı bir parti değildi, ama siyasi yaşamı boyunca başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere popülist kaygılarla İslamcı camia ile bağlarını sürekli korumuştur. Buna rağmen, partinin diğer kanadının temsilcisi Celal Bayar çok katı bir laiklik anlayışını benimsemiştir. Bayar, Mustafa Kemal'le olan yakın ilişkisi ve Mustafa Kemal'in başbakanı görevini üstlenmesi, onun bu konudaki pozisyonunu gösterir niteliktedir. Adnan Menderes dine ve laikliğe karşı Celal Bayar'dan daha hoşgörülüdür, ancak dindar bir kişi olarak bilinmemektedir.¹²⁷ Yine aynı şekilde, DP'den milletvekilliği yapmış Gıyasettin Emre'ye göre, DP milletvekilleri arasında da çok fazla dindar kimse bulunmamaktadır.¹²⁸ Bütün bunlara rağmen, tek parti döneminin baskılanan muhafazakarlığı DP'yi kurtarıcı olarak görmüştür. DP'nin bu kesime yönelik popülist yaklaşımı da aslında 1950-1960 yılları arasında hem din meselesinde hem

¹²⁷ Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı 1950-1960*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 33.

¹²⁸ Gıyasettin Emre, *Medreseden Meclis'e Meclis'ten Yasıya*, İstanbul: Kent Yayınları, 2006, s. 337.

de dini eğitim konusunda ülke siyasetinde değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur.

3.1. Demokrat Parti'nin Dine Yönelik Yaklaşımı

Demokrat Parti'nin din konusundaki görüşleri, 1946-1950 muhalefet dönemi ve 1950-1960 iktidar yılları boyunca önemli bir tartışma konusu olmuştur. Partinin din anlayışının ne olacağı, parti henüz kurulmadan önce bile merak uyandıran bir meseleydi. Demokrat Parti'nin kuruluş sürecinde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Celal Bayar arasında yapılan görüşmelerde, yeni partinin laiklik, eğitim ve dış politika konularında Cumhuriyet Halk Partisi ile uyumlu olacağına dair güvenceler verildiği ifade edilmektedir.¹²⁹ Bu görüşmeler sırasında devlet başkanı İsmet İnönü'nün laiklik vurgusu dikkat çekicidir. Demokrat Parti'nin parti programında laiklik konusu ile ilgili madde aşağıdadır.

“Partimiz lâiyikliğı devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması mânasında anlar ve lâiyikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

*Dinin siyaset âleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır”.*¹³⁰

Demokrat Parti'nin laiklik anlayışını gösteren 1946 Parti Programında yukarıda verilen madde 14'teki gibi açıklanmıştır. Mevcut iktidar ve Demokrat Parti'nin laiklik anlayışları karşılaştırıldığında, halkın Demokrat Parti'nin laiklik anlayışını ve dinle ilgili yaklaşımını daha ılımlı bulduğu belirtilmektedir. Demokrat Parti'nin üst düzey yöneticilerinin laiklik ve din konusundaki düşünceleri, Cumhuriyet Halk Partisi üyelerinden çok farklı değildir. Ancak, özellikle Adnan Menderes gibi bazı Demokrat Partili liderler, muhafazakâr kesimin beklentilerini karşılamak amacıyla, konuşmalarında dini konulara girmekten ve dini vaatlerde bulunmaktan kaçınmamışlardır.

¹²⁹ Bülent Akkaya, “İç ve Dış Gelişmeler Çerçevesinde Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş ve 1946 Seçimleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 1(2), 2011, s. 47.

¹³⁰ TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> Demokrat Parti Programı, 1946, s. 4.

Anlaşıldığı üzere, Demokrat Parti'nin programında din ve laiklik konularında genel çerçevede Cumhuriyet Halk Partisi geleneğinden önemli bir farklılık göze çarpmamaktadır. Özellikle laikliğin din karşıtlığı olarak algılanmaması vurgusu ve din özgürlüğünün, temel hak ve özgürlükler gibi “insanlığın mukaddes haklarından” sayılması, dikkat çekici bir detaydır. Bu noktada, Demokrat Parti'nin Atatürk çizgisinden sapma veya uzaklaşma yorumlarının, henüz iktidar olmamış bir parti için erken bir değerlendirme olabileceği belirtilmektedir. Programda, din eğitimi ve din adamları yetiştirilmesi gibi uzun süredir ihmal edilmiş konularda gerekli adımların atılacağı vurgusu ise toplum taleplerini yansıtan, haklı bir özellik olarak dikkat çekmektedir. Celal Bayar, laiklik konusuna yönelik aşağıdaki açıklamayı yapmıştır.

*“Laikliği din hürriyeti manasında anlıyoruz. Laiklik dinsizlik demek değildir... Türk milleti Müslümandır, Müslüman olarak kalacaktır... Dini tedrisat meselesi bu bakımdan önemlidir... Biz dinin siyasete alet edilmesinin şiddetle aleyhindeyiz... Biz irticanın da şiddetle aleyhindeyiz”.*¹³¹

Celal Bayar'ın Demokrat Parti'nin İkinci Kongresi'nde dile getirdiğini yukarıdaki beyanında da vurguladığı gibi, DP liderleri açısından din ve laiklik konuları neredeyse CHP'ninkine benzerdir. DP kongrelerindeki konuşmalarda genel bir hava vardı ki, partinin dinsel inanç ve düşüncelere saygılı olduğunu vurguluyordu. Konuşmacılar, dinin politikaya alet edilmesine kesinlikle izin verilmeyeceğini ve iktidara geldikleri takdirde din eğitiminin uzman kişilerin denetiminde belirlenen esaslara göre düzenleneceğini belirtiyordu. Örneğin, Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar, Şükriye Ocağı ve Hasanoğlu Ocak kongrelerinde yaptığı konuşmalarda, dini inancın vatandaşların kutsal hak ve hürriyetlerinden biri olduğunu vurgulayarak, hiçbir vatandaşın imanı konusunda baskı ve eleştiriye maruz kalmaması gerektiğini ifade etti. Aynı zamanda, ana-babaların çocuklarına dini terbiye vermesinin doğal olduğunu, ancak dini duyguların politik amaçlar için kullanılmasına izin verilmeyeceğini de açıkladı.¹³²

Balıkesir'de 1949 yılında yaptığı konuşmada, Celal Bayar, Demokrat Parti'nin kuruluş aşamasında ilahiyat eğitimi almış ve ileri görüşlü bazı bireylerin partinin din anlayışını sormak için başvuruda bulunduğunu belirtti. Bu kişilere parti

¹³¹ Mükerrer Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1983, ss. 95-96.

¹³² Cumhuriyet Gazetesi, 2 Aralık 1947.

programını gösterdiğinde, diğer özgürlüklerle birlikte dinin de kutsal olduğunu gördüklerinde, endişelerinin giderildiğini ifade etti. Bayar, din eğitimi konusuna da değinerek, bu alanın uzmanlar tarafından belirlenen bir programa göre düzenlenmesi gerektiğini söyledi. DP'nin iktidara geldiği takdirde, eğitim sorununu bu prensibe dayalı bir yaklaşımla çözeceklerini taahhüt etti. Türk ulusunun dinin aşırılığı ve gerici düşünceler yüzünden yaşadığı sıkıntıları, yakın tarih ve özellikle Millî Mücadele döneminden örneklerle anlatarak, dini siyasete alet edenlere kesinlikle izin verilmeyeceğini ısrarla vurguladı.¹³³

İslamcı-muhafazakâr kesim, Demokrat Parti'yi kendi değerlerine yakın buldu ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek alternatifi olarak gördü, bu nedenle DP'nin iktidarından büyük beklentilere girdi. Demokrat Parti, gelenekçi-muhafazakâr kesimi kendi saflarında tutmak için hoşgörülü bir yaklaşım benimsemiş, ancak bu kesimin taleplerini rejimin temel ilkelerine zarar vermeden sınırlamıştır. DP, Türkiye'yi sosyal, kültürel ve siyasal anlamda bir İslam devletine dönüştürme niyetinde olmamıştır.

Yöneticiler, devletin din temelinde yeniden yapılandırılması düşüncesini benimsemedikleri gibi, bu tür isteklere karşı sert önlemler almaktan çekinmemiş ve din üzerindeki yasal denetim mekanizmalarını korumuştur. Ancak politik beklentiler ve kaygılar nedeniyle, bazı gerici taleplere göz yumulmuştur. Demokrat Parti'nin bu politikası, Cumhuriyet Halk Partisi döneminde bastırılan siyasal İslam'ın tekrar canlanmasına yol açmıştır.

DP'nin iktidara gelmesinden sonra ülke içindeki dini hareketler yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamış ve dini alandaki belirsizliklerin çoğalmasına yol açmıştır. Menderes, hükümet programını açıklarken, Atatürk devrimlerine yaklaşımını ve din siyasetini şu sözleriyle dile getiriyordu: “*Seçim beyannamemizde belirtildiği gibi, millete mal olmuş inkılaplarımızı koruyacağız*”.¹³⁴ Başka bir deyişle, Başbakan'a göre, “*millete mal olmuş devrimler*” korunacak, ancak “*millete mal olmamış devrimler üzerinde ısrar edilmeyecek*”. Bu yaklaşım ile Atatürk devriminin asıl amacı üzerinde pek durulmuyor, adlandırılan devrimler ise parçalanabilir ve bir kısmından vazgeçilebilir.¹³⁵ Başka bir ifadeyle, 29 Mayıs

¹³³ Ülke Gazetesi, 27 Mart 1949.

¹³⁴ Leyla Kırkpınar, “Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960).” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2018, 18(36), ss. 349-359.

¹³⁵ Çetinkaya, Selma Göktürk. “Adnan Menderes’ in Siyasal Karakteri ve 27 Mayıs.” *Journal of Universal History Studies* 3.Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue, ss. 112-130.

1950’den itibaren ideolojik ilkeler ve uygulamalar bakımından artık tek bir devrim değil, farklı devrimler varmış gibi bir anlayış benimsenmiştir. Menderes’in aşağıdaki konuşmasında manevi değerlerle donatılmamış bir gençliğin bilim ve teknikle donatılmış olmasının bile, özgür ve bağımsız bir ülkenin güvencesini sağlayamayacağını savunuyordu.

“İrticacı tahrike asla müsaade etmemekle birlikte din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız...

Hakiki laikliği dinin devlet siyaseti ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz.

*Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamları yetiştirecek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri suretle ittihaz etmek kararındayız”.*¹³⁶

Bu nedenle, gençliğin manevi değerlerle yetiştirilmesinin önemini vurguluyordu.

CHP’nin iktidarı kaybetmesi ve DP iktidarıyla birlikte, DP’nin toplumsal alanı muhafazakarlaştırma politikalarını görmek mümkündür. Öncelikle, dini ideolojinin yayılmasında radyonun aktif bir araç olarak kullanılması öne çıkmaktadır. Ardından, eğitim politikalarında artan dinselleşme, partinin toplumun genel eğitim anlayışına etkisini göstermektedir. Son olarak ise Diyanet İşleri Başkanlığı’nın etkinliğinin arttırılması, dini konuların yönlendirilmesinde önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Radyonun, çağın en etkili iletişim aracı olarak kullanılması ise özellikle dini yayın ve DP propagandası konusunda yoğun tartışmalara yol açmıştır. DP, bu politikalarını hayata geçirirken, ülkenin tanınmış hafızlarının haftanın üç günü devlet radyosundan Kuran okumasını sağlamış ve ardından “Dinî ve Ahlakî Muhasebeler” programını başlatarak geniş kitlelere dini yayınlar yapma pratiğine geçmiştir.¹³⁷

¹³⁶ Ramazan Levent, “‘İrtica’ ve ‘Ruhsuz Madde’ dikotomisi Arasında Demokrat Parti’nin Din Politikası (1950-1960)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021, 27, s. 77.

¹³⁷ Mustafa Çuhadar, “Türkiye’de kamu hizmeti yayıncılığı açısından dini temalı TV programları ve Diyanet TV program türleri üzerine bir inceleme”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2019, 2(2), ss. 237-266.

Tablo 3.1. Demokrat Parti İktidarı Süresince Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Bütçesi.¹³⁸

1950	3 Milyon Lira
1951	7,8 Milyon Lira
1952	9,1 Milyon Lira
1954	13,7 Milyon Lira
1955	15,2 Milyon Lira
1956	21,1 Milyon Lira
1957	23,2 Milyon Lira
1959	25,2 Milyon Lira
1960	39,3 Milyon Lira

Yukarıda verilen tabloda, DP'nin iktidarı süresince Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesindeki dikkate değer artışı göstermektedir. Yıllara göre bütçe miktarındaki artış, DP'nin iktidara geldiği ve bütçeyi hazırladığı 1951 yılından 1960 yılına kadar geçen dönemde önemli bir yükseliş sergilediği anlaşılmaktadır. 1951 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi 7,8 milyon iken, DP'nin iktidarı süresince bu miktar hızla artmıştır. Özellikle 1956 yılında bütçede büyük bir sıçrama görülmüş, 1960 yılına gelindiğinde ise bütçe 39,3 milyona ulaşmıştır. Bu artışın, DP'nin dini politikalarının etkisiyle Diyanet İşleri Başkanlığı'na ayrılan kaynakların artmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Artan bütçe miktarı, muhtemelen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın faaliyetlerinin genişlemesine ve etkinliğinin artmasına katkı sağlanmıştır. Bu durum, DP'nin dini alanda yaptığı politika değişikliklerinin ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın rolünün güçlendirilmesinin bir yansımasıdır.¹³⁹ Bu dönemde artan bütçe, dini işlerin daha etkili bir şekilde yönetilmesine ve toplum üzerindeki dini etkinin artmasına işaret etmektedir. Ancak, 1947 Kurultayı sonrası CHP'nin de Diyanet'e yönelik bütçesel yaklaşımını göz önüne almak gerekir. Çünkü, CHP de liberalleşme etkisiyle Diyanet'e yönelik daha ılımlı bir yaklaşım sunmuştur.

DP döneminde dine yönelik yaklaşımın CHP'nin son iktidar dönemiyle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Fakat, DP iktidarı süresince CHP'den farklı

¹³⁸ T.B.M.M. Bütçe Görüşmeleri Tutanakları.

¹³⁹ Gözaydın, a.g.e.; Yaşar Baytal, "Demokrat Parti'nin eğitim politikalarında din ve dini okullar", *Atatürk Yolu Dergisi*, 2020, 66, ss. 113-116.

olarak dini başka bir amaç uğruna da araçsallaştırmıştır. Özellikle, sol akımlara karşı, başta komünizm, mücadele için dini hassasiyetler kullanılmıştır. Burada, altı çizilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. DP iktidarı, komünizmle mücadeleyi vurgularken, aynı zamanda köktenci dini gruplara aynı mesafede yaklaşmıştır.¹⁴⁰ 1950’li yıllarda Türkiye’de Ticaniler isimli tarikat, başta Mustafa Kemal Atatürk’ün heykellerine saldırılar gerçekleştirmesi, ülkede irticai faaliyetlere yönelik dikkat çekmiştir.

DP iktidarı bu tip köktenci dinsel hareketlere karşı olmuştur. Bu kapsamda, 1951 yılında “Atatürk’ü Koruma Kanunu” kabul edilmiştir.¹⁴¹ Gazeteci Ahmet Emin Yalman’a 1952’de dini bir grup tarafından suikast girişiminde bulunulması ve Ticaniler gibi aşırı dinci hareketlerin ortaya çıkması DP’yi korkutarak bunlara karşı politikalar izlemeye itmiştir. Ticaniler gibi Atatürk’e ve Cumhuriyet devrimlerine açıkça saldıran dini hareketler yasaklandı ve ‘Atatürk’ü Koruma Kanunu’ bizzat DP’nin iradesiyle yürürlüğe sokuldu. Böylece sınırsız bir din özgürlüğü yerine, Diyanet aracılığıyla kontrollü bir din özgürlüğü tercih edilmiştir.¹⁴²

3.1.1. Demokrat Partinin Din Eğitimi Politikası

Demokrat Parti, Türkiye’de din eğitimi konusuna olan yaklaşımını belirlerken laikliği koruma amacı gütmüş ve gelişmiş ülkelerdeki eğitim sistemlerine benzer bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir. DP iktidarından önce CHP, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi din eğitiminin laikliğe aykırı olmadığını belirterek, ilkokullarda isteğe bağlı din derslerinin verilmesini kabul etmiştir. Bu çerçevede, Millî Eğitim Bakanlığı’nın 1 Şubat 1949 tarihli ve 70-5426 sayılı özel genelgesiyle ihtiyari din derslerinin esasları belirlenmiştir. İlkokullarda din eğitiminin isteğe bağlı olarak verilmesinin ardından, 1949 yılında İmam Hatip Kursları açılmış ve DP döneminde bu kurslara İmam Hatip Okulları denilmiştir. DP’nin din eğitimi konusundaki en önemli çalışmalardan biri de Yüksek İslam Enstitüleri’nin açılması olmuştur.¹⁴³ Bu genelge, ihtiyari din derslerinin esaslarını belirleyerek, öğrencilere din eğitimini isteğe bağlı hale getirmiştir. Ayrıca, CHP döneminde 1949 yılında

¹⁴⁰ Hakan Uzun, “Komünizm, Irkçılık ve İrtica ile Mücadele: Milli Tesevüt Birliği, Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20(41), 2020, s. 768.

¹⁴¹ Uzun, a.g.e., s. 767.

¹⁴² Feroz Ahmad, *From Empire to Republic: Essays on the Ottoman Empire and Modern Turkey II*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 317.

¹⁴³ Atiye Emiroğlu ve Necmi Uyanık, “Demokrat Parti dönemi din eğitimi bağlamında imam-hatip okulları”, *Tarihin Peşinde*, 2017, 9(18), s. 55.

İmam Hatip Kursları açılmış ve bu kurslara “İmam-Hatip okulları” adı verilmiştir. Bu adım, din eğitime olan talebin artması ve bu alanda uzmanlaşmış bir eğitim sunma ihtiyacını karşılamak amacıyla atılmıştır.¹⁴⁴

Türkiye’de, dönemin siyasi atmosferinde din eğitimi konusuna yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde, genel olarak din eğitime yönelik politikaların şekillendirilmesinde öne çıkan isimlerden biri olan Şemsettin Günaltay, Türk siyasetinde etkili bir figür olarak yer almıştır. CHP’nin son başbakanı olan Günaltay döneminde, din eğitimiyle ilgili politikaların temelini atan Günaltay, din eğitiminin laiklik ilkesine aykırı olmadığını savunmuştur.¹⁴⁵ Bu çerçevede, ilkokullarda isteğe bağlı din dersi konulmasına izin verilmiş ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1 Şubat 1949 tarihli özel genelge ile ihtiyari din derslerinin esasları belirlenmiştir.

Aynı dönemde, Günaltay’ın liderliğinde İmam Hatip Kursları açılmış ve daha sonra bu kurslara “İmam-Hatip Okulları” adı verilmiştir. İmam-Hatip okulları, öğrencilere genel eğitim yanında dini eğitim de sunan okullar olarak öne çıkmıştır. Bu adım, din eğitime olan talebin karşılanması amacını taşımıştır. Ancak, İmam-Hatip okullarının rolü ve bu okullarda alınan eğitimin toplumsal etkileri zaman içinde çeşitli tartışmalara neden olmuştur.¹⁴⁶

CHP iktidarı süresince din eğitime gerekli önemin verilmemesi ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun hükümlerinin tam anlamıyla yerine getirilmemesi, din görevlilerinin sayısının azalmasına ve toplumun ihtiyaçlarına uygun hizmetin sunulamamasına neden oldu. Bu sorunun farkına varan CHP iktidarı, din eğitimi ve öğretimi alanında çeşitli adımlar atmaya karar verdi. Ancak, CHP’nin din eğitimi konusundaki çabaları, oy kaybetme endişesiyle yapılan tedbirler olarak algılandığından, halk tarafından samimi bulunmadı.

Özellikle çok partili döneme geçiş sürecinde gerçekleştirilen bu çabalar, genel olarak tek partili dönemin uygulamalarına bir tepki olarak değerlendirildi. Din eğitimi konusundaki bu çabaların samimiyeti konusundaki şüpheler, toplumda geniş bir kesimde mevcut oldu.

¹⁴⁴ Emiroğlu ve Uyanık, a.g.e., ss. 56-58.

¹⁴⁵ Özgür Gökmen, “Tek parti dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nde muhafazakâr yönelimler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/ Muhafazakarlık*, C: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 132.

¹⁴⁶ Mehmet Cem Şahin, “Demokrat Parti dönemi Türkiye’sinde din, siyaset ve eğitim ilişkileri”, *Toplum Bilimleri*, 2012, 6(12), s. 37.

1949 yılında İmam-Hatip Kursları'nın açılması ve ardından DP'nin iktidara gelmesi, din eğitimi ve İmam-Hatip okulları konusundaki politikalarda belirgin değişikliklere yol açmıştır. DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte İmam-Hatip okullarına yönelik destek arttı. Bu okullara yapılan yatırımların ve öğrenci kontenjanlarının genişletilmesiyle birlikte, din eğitimine olan talep karşılanmaya çalışıldı.

1950'li yıllardaki en önemli mesele ise kuşkusuz din eğitiminin kurumsallaşmasıdır. DP, din eğitimini daha fazla kurumsallaştırmayı amaçladı. İmam-Hatip okulları bu çerçevede önemli bir rol üstlendi. Din görevlisi yetiştiren bu okullar, toplum içinde din hizmetlerini daha etkin bir şekilde sağlamayı hedefledi. DP döneminde, İmam-Hatip okulları sayısında bir artış yaşandı. Bu, din eğitimine olan talebin büyümesi ve İmam-Hatip okullarının Türkiye genelinde daha yaygın hale gelmesi anlamına geldi.

İlkokullarda isteğe bağlı din dersi uygulaması, DP döneminde de devam etti. Din eğitimi, laikliği koruma amacıyla zorunlu olmaktan çıkartılmış ve isteğe bağlı hale getirilmişti. DP dönemi, Türkiye'de din eğitimi politikalarının şekillendirilmesinde önemli bir evre olarak kabul edilir. Ancak bu politikalar zaman içinde tartışmalara neden olmuş ve farklı dönemlerde çeşitli düzenlemelere tabi tutulmuştur.

1951-1952 döneminde 7 ilde açılan İmam-Hatip okulları, Türkiye'de din eğitimi alanında önemli bir adımı temsil etti. 1951-1952 döneminde başlayan uygulamayla birlikte, Türkiye genelinde toplamda 7 ilde, birinci devresi 4 yıl, ikinci devresi 3 yıl süren ve toplamda 7 yıl süren İmam Hatip Okulları açılmıştır. Bu okullar, öğrencilere hem genel eğitim hem de dini eğitim sunmayı amaçlayan bir yapıya sahipti. İmam Hatip Okulları'nın birinci devresi 4 yıl olarak belirlenmişti. Bu süre zarfında öğrencilere temel eğitim verilirken, ikinci devre ise 3 yıl olarak planlanmış ve bu süre içinde daha spesifik olarak dini eğitim ağırlıklı derslerin yer aldığı bir müfredat uygulanmıştır.

Bu okulların kurulması, Türkiye'de din eğitimine olan talebin karşılanması ve din görevlisi yetiştirilmesi amacı taşımaktaydı. 1951-1952 döneminde 7 ilde açılan İmam Hatip Okulları, sonraki yıllarda ülke genelinde yaygınlaşarak Türkiye'nin eğitim sistemi içinde önemli bir yer edinmiştir. İstanbul, Ankara, Adana, Kayseri, Konya, Isparta ve Maraş illerinde İmam-Hatip Okulu adıyla yeni

okullar açılmıştır.¹⁴⁷ Celal Bayar'ın dile getirdiği aşağıdaki ifade, dinî eğitim ve din adamlarının yetiştirilmesi konularında özel bir program oluşturmanın önemine vurgu yapmaktadır. İlgili uzmanlar tarafından titizlikle hazırlanmış bir müfredat, İlâhiyat Fakülteleri ve benzeri kurumların içerisinde yer almalıdır.

*“Gerek dinî tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler hususunda mütehassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlâhiyat Fakültesi ve ilmî mahiyette mümasil müesseseler, Millî Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdırlar”.*¹⁴⁸

Ayrıca, Millî Eğitim Bakanlığı gibi merkezi otoriteler, bu tür kurumların bağımsızlığına saygı göstermeli ve bu müesseselerin yönetiminde etkin bir rol oynamamalıdır. Bu tür bir programın oluşturulmasının temel amacı, dinî eğitimin standartlarını belirlemek, din adamlarını etkili bir şekilde yetiştirmek ve toplumda düzenli, bilgili ve bilinçli bir dinî liderlik sağlamaktır.

Programın içeriği hem teorik bilgi hem de pratik becerileri kapsamalıdır. Ayrıca, dinî eğitimde çağdaş pedagoji ve bilimsel yöntemlere de uygunluğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu tür müesseselerin bağımsızlığı, dinî öğretinin tarafsız ve objektif bir şekilde sunulmasını sağlamak adına önemlidir. Aynı zamanda, çeşitli dinî anlayışlara saygılı olmalı ve farklı perspektiflere açık bir ortamı teşvik etmelidir. Bu, dinî eğitimin toplumun çeşitli kesimlerine uygun ve kapsayıcı olmasını sağlar. Sonuç olarak, dinî eğitim ve din adamlarının yetiştirilmesi konularında uzmanlar tarafından hazırlanan detaylı bir program, toplumda sağlıklı bir dinî liderlik ve bilinçli bireylerin yetişmesine katkı sağlayabilir. Bu programların etkin bir şekilde yönetilmesi, dini eğitimin kalitesini ve tarafsızlığını korumada önemli bir rol oynayacağı Bayar tarafından ifade edilmektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın vurgulanması ise aslında CHP'nin tek parti yönetimi sürecinde gördüğümüz gibi seküler ve rasyonel bir bürokratik kurumun kontrolünde dini eğitimin kontrol edilmesi ve düzenlenmesi anlayışın devam

¹⁴⁷ Mustafa Öcal, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*, İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011, s. 187.

¹⁴⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul: Arba Yayınları, 1995, ss. 663-664.

ettiğini gösterir niteliktedir.¹⁴⁹ Fakat DP iktidarı, CHP'nin din eğitimi konusundaki tavrının göreceli bir değişim içinde olduğu görülmektedir.

DP'nin iktidara giden süreçteki son yıllarında, CHP'nin almış olduğu bazı kararlar, özellikle din eğitimiyle ilgili yasakların kaldırılması, dini özgürlüklerin genişletilmesi gibi adımlar, partinin din konusundaki tutumunda evrimsel bir değişimi işaret eder. Ancak, CHP'nin din eğitimi konusunda DP'ye karşı bir muhalefet sergilemediği veya önemli bir itirazda bulunmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum, CHP'nin politik stratejisinin ve siyasi atmosferin dinamiklerinin bir sonucudur.¹⁵⁰

DP Maarif Vekili Tevfik İleri'nin, İmam-Hatip Okulları'nın açılmasını zaruret olarak nitelendiren açıklaması, CHP'nin değişen politik ortama uyum sağlama çabası içinde olduğunu göstermektedir.¹⁵¹ DP'nin iktidarında din eğitime verilen önem ve İmam-Hatip Okulları'nın açılmasının gerekçeleri, CHP'nin muhalefet stratejisinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

CHP'nin bu dönemde din eğitimi konusunda sessiz kalması veya kısıtlı bir muhalefet sergilemesi, partinin politika tercihleri ve siyasi dengeler ile ilintili olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, CHP'nin ve DP'nin din eğitimi politikalarına yönelik tutumu, dönemin siyasi, kültürel ve toplumsal dinamikleri ile bağlantılıdır.

3.1.2. İmam-Hatip Okullarının Açılması ve Din Eğitiminin Kurumsallaşması

Tek partili sistemin sonu ve iktidarın değişmesiyle birlikte oluşan liberalleşme ortamında, toplumun din eğitime olan ihtiyacını daha güçlü bir şekilde ortaya çıkarmıştır. DP, seçim vaatleri arasında yer alan İmam-Hatip Okullarının kurulması sözünü yerine getirmek için çalışmalara başlamış ve Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Müdürler Komisyonu'nun 13 Ekim 1951 tarih ve 601 sayılı kararı ile İmam-Hatip Okullarının açılmasını sağlamıştır. İlk olarak yedi ilde ilkokula dayalı ortaokul seviyesinde başlayan İmam-Hatip Okulları, 1954-1955 öğretim yılında üç yıllık lise kısmını da ekleyerek ilk mezunlarını vermeye başlamıştır. İmam-Hatip Okullarının müfredatında meslek derslerinin ağırlığı

¹⁴⁹ Sabahattin Nal, "Demokrat Partinin 1950-1954 dönemi din siyaseti", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(3), 2005, ss. 137-171.

¹⁵⁰ Benhur Emre Sevinç ve Ferit Yücebaş, "Türk Milli Eğitiminde Milli ve Muhafazakâr Bir Şahsiyet: Ahmet Tevfik İleri (1911-1961)", *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2022, 10, ss. 51-62.

¹⁵¹ Sevinç ve Yücebaş, a.g.e., ss. 56-59.

yaklaşık %40, kültür derslerinin ağırlığı ise %60 olarak belirlenmiş ve bu oran daha sonraki düzenlemelerde de korunmuştur.¹⁵²

İmam-Hatip Okulları ilk açıldıklarında beş yıl ilkokul, dört yıl ortaokul olacak şekilde iki kademeli olarak eğitim hayatına başlamıştır. Daha önce ismi belirtilen yedi kentte faaliyetlerine başlayan iki kademeli İmam-Hatip Okulları'nın sonradan yapısı değiştirilmiş ve 4+3 yıl yani toplam yedi yıl olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.¹⁵³ Ortaokul ve lise düzeyinde eğitim vermesi uygun görülmüştür.

Çok partili dönemin sağladığı olanaklar, İmam-Hatip Okulları'nın açılmasını mümkün kılmış ancak bu okullar etrafında bir dizi tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bazı kesimler, Cumhuriyet yönetiminin laik bir eğitim yapısını benimsemesi gerektiği argümanıya İmam-Hatip Okulları rejim açısından bir tehdit unsuru olarak değerlendirmişlerdir. Diğer yandan, toplumun dinî kimliğinin yok olma tehlikesine karşı, din eğitimi resmileştirme ve kurumsallaştırma fikrini savunanlar, bu okulların gerekliliğinde ısrar etmişlerdir.

Halkın büyük beklentileri ve bu beklentilere dayalı destekle iktidara gelen Birinci Menderes Hükümeti, hükümet programının eğitimle ilgili bölümünde önemli bir vurgu yapmıştır.

Programda, “*Maarifi işlerimize gelince; maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, milli ahlakı sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin, bu günkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir. Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmayan, gençliğin milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle techiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz*”¹⁵⁴ denilerek, manevi eğitime (din eğitime) maddi eğitim kadar değer verilmesi gerektiği ve hükümetin bu konuda kararlı olduğu ifade edilmektedir.

Bu dönemde Millî Eğitim Bakanlığı görevini Avni Başman ve Tefik İleri üstlenmiştir. Hükümet, eğitimde sadece maddi ilerlemeye odaklanmanın yeterli olmadığını, milli ahlak ve manevi değerlere dayalı bir toplumun oluşturulmasının

¹⁵² Halis Ayhan, “İmam Hatip Liselerinin Eğitim-Öğretim Sistemi ve Bu Liselerin Mevcut Sorunları”, *İlmi Tartışmalar: Kuruluşunun 43. Yılında İmam-Hatip Liseleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1995, ss. 192-193.

¹⁵³ Mustafa Öcal, “Cumhuriyet döneminde Türkiye’de din eğitimi ve öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, 7(1), s. 246.

¹⁵⁴ Zafer Tangülü, “Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)” *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2012, 10(2), s. 393.

önemine vurgu yapmıştır. Eğitim sisteminin gençliği milli karaktere uygun bir şekilde yetiştirmesi ve manevi-insani değerlere vurgu yapması, özgür ve bağımsız bir milletin varlığını sürdürebilmesi için teminat olarak görülmüştür.

Tablo 3.2. 1950’li Yıllarda İmam-Hatip Okulları, Öğrenci ve Öğretmen Sayısı.¹⁵⁵

Yıl	Okul Sayısı	Öğrenci (Erkek)	Öğretmen Sayısı
1951-1952	7	876	27
1955-1956	23	2540	108
1960-1961	36	4545+3*	337

DP’nin ilk yılları ve Birinci Menderes Hükümeti’nin gerçekleştirdiği icraatlar, Türkiye’de önemli sosyal ve eğitim alanındaki değişimleri tetiklemiştir. Özellikle İmam-Hatip Okullarının açılması, bu dönemdeki politikaların toplumda geniş bir destek bulmasına neden olmuştur. Bu adım, muhafazakâr kesimin uzun süredir talep ettiği bir ihtiyacın karşılanması olarak algılanmış ve bu kesimin büyük bir kısmı tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁶

1954 seçimlerinde elde edilen yüksek oy oranı, DP’nin izlediği politikaların toplum tarafından benimsendiğini ve desteklendiğini göstermiştir. İmam-Hatip Okullarının hızla büyümesi ve bu okullarda eğitim gören öğrenci sayısının artması, hükümetin vatandaşlar arasında önemli bir talebi karşıladığını ve bu sayede geniş bir seçmen kitlesinin takdirini kazandığını göstermektedir.

Bu dönem, sadece eğitimde değil, genel olarak toplumsal dönüşümde de önemli bir süreci başlatmıştır. DP’nin politikaları, sosyal yapıdaki değişiklikleri beraberinde getirmiş ve Türkiye’nin siyasi atmosferini etkilemiştir. Bu nedenle, DP’nin ilk yılları ve Menderes Hükümeti’nin attığı adımlar, Türkiye’nin tarihinde önemli bir dönemi temsil etmektedir.

¹⁵⁵ Ruhi Sarpkaya, “Köy Enstitülerinden Sonra İmam Hatip Liseleri.” *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2008, 2(3), s. 3.

* Bu yıl ilk defa kız öğrencilerde İmam-Hatip Okulları’na kabul edilmiş ve 3 kız öğrenci kaydolmuştur.

¹⁵⁶ Esra Keloğlu-İşler, “Demokrat Parti’nin halkla ilişkileri üzerine bir inceleme”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2007, 24, ss. 111-128.

Tablo 3.3. Demokrat Parti Döneminde Faaliyet Gösteren Kur'an Kurslarına Yönelik Veriler.¹⁵⁷

Yıl	Kur'an Kursu Sayısı	Öğrenci Sayısı
1950-51	73	4152
1951-52	170	11568
1952-53	183	11836
1953-54	225	17373
1954-55	241	16521

Verilerde görüldüğü gibi, 1950-1955 yılları arasında Kur'an kursu sayısı ve öğrenci sayısında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Bu dönemdeki hızlı büyüme, İmam-Hatip Okullarının ve benzeri dini eğitim kurumlarının artan talep üzerine kurulmasının bir yansımasıdır. 1950-51 yılında 73 Kur'an kursu ve 4152 öğrenci ile başlanan süreç, hızlı bir şekilde ilerlemiştir. 1954-55 yılında ise kurs sayısı 241'e çıkmasına rağmen öğrenci sayısında bir düşüş yaşanarak 16521'e gerilemiştir. Bu düşüşün nedeni bu yıl itibarıyla İmam-Hatip Okullarının statüsünün değişmesi, ilkokul ve ortaokul kademesi değil de ortaokul-lise kademesine geçmesinin etkisi olarak yorumlayabiliriz.

Bu veriler, dönemin toplumunda din eğitimine olan talebin ve bu talebin hükümet tarafından karşılanmaya çalışılmasının bir göstergesidir. İmam-Hatip Okulları ve Kur'an kursları gibi dini eğitim kurumları, toplumun dinî ihtiyaçlarını karşılamak adına önemli bir rol oynamış ve bu süreç, Türkiye'deki eğitim sisteminin dinî boyutunun güçlenmesine yönelik bir dönemi simgelemektedir.¹⁵⁸

Adnan Menderes'in başkanlığındaki ikinci hükümette, Millî Eğitim Bakanlığı görevini sırasıyla Samsun Milletvekili Tevfik İleri ve Erzurum milletvekili Rıfkı Selim Burçak üstlenmiştir.¹⁵⁹ İkinci Menderes Hükümeti programında, Birinci Menderes Hükümeti programındaki eğitimle ilgili meselelere ait ifadeler özetlenerek yeniden vurgulanmıştır.

Bu karar, dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: *"Bu müesseselerin günden güne kemale ereceğine ve hakikaten müsbet, münevver din adamlarını yetiştireceğine inanıyor ve üzerinde hassasiyetle*

¹⁵⁷ Baytal, a.g.e., s. 108.

¹⁵⁸ Tangülü, a.g.e., ss. 393-394; Baytal, a.g.e., s. 109.

¹⁵⁹ Tangülü, a.g.e., s. 395.

çalışıyoruz".¹⁶⁰ Bu sözler, İmam-Hatip Okullarının açılmasının din eğitime verilen önemi ve bu okulların nitelikli din adamı yetiştirmeye yönelik bir çaba olduğunu vurgulamaktadır. Bu dönemde atılan adımlar, toplumun dinî ihtiyaçlarına cevap verme çabası olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 3.4. 1954 Seçim Sonuçları.¹⁶¹

Parti	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Demokrat Parti	%58,4	503
Cumhuriyet Halk Partisi	%35,1	31
Cumhuriyetçi Millet Partisi	%5,3	5

Bu sonuçlar, 1954 seçimlerinde Demokrat Parti'nin büyük bir başarı elde ettiğini ve tek başına hükümeti oluşturacak çoğunluğu sağladığını göstermektedir. Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi ise daha düşük oy oranlarına ve milletvekili sayılarına sahip olmuşlardır. Bu seçim sonuçları, Türk siyasi tarihinde Demokrat Parti'nin güçlü bir dönemde olduğunu ve ülkede geniş bir destek bulduğunu yansıtmaktadır.

İktidarın değişmesiyle noktalanın 1950 seçim sonuçları, İmam-Hatip okullarının açılması, Türkiye'nin eğitim sistemi ve toplumsal yapısı üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Zira, toplumdan oy alabilme kaygısıyla CHP iktidarının son yıllarında başlayan dine ve dini eğitime yönelik yumuşama, DP iktidarı sürecinde devam etmiştir. İmam-Hatip okullarının açılmasının ardında, özellikle Demokrat Parti döneminde artan muhafazakâr talepler ve toplumun dinî ihtiyaçlarını karşılama amacı bulunmaktadır.

Dinî taleplerin karşılanması anlamında, İmam-Hatip Okulları, özellikle dini eğitim almak isteyen öğrencilere yönelik bir alternatif sunmuştur. Bu okullar, İslam eğitimi vererek öğrencilere hem dini bilgi hem de genel eğitim sağlamıştır. 1954 seçimlerinin sonuçlarına bakıldığında toplumsal dinamiklerde değişim yaşandığı görülmektedir. İmam-Hatip Okullarının açılması, toplumda dinî eğitime verilen

¹⁶⁰ Ahmet Ünsür, *Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 157.

¹⁶¹ Ensar Yılmaz, "1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları", *Humanities Sciences*, 5(4), 2010, s. 542.

önemin bir göstergesi olmuştur. Bu durum, toplumun değerlerinde ve normlarında değişikliklere yol açmıştır.

İmam-Hatip Okulları, DP hükümetinin muhafazakâr kesimleri memnun etme ve destek kazanma çabasının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu okullar, DP'nin politikalarının ve seçim stratejilerinin bir yansımasıdır. İmam-Hatip Okullarının açılması, Türkiye'nin eğitim sisteminde çeşitliliğin artmasına neden olmuştur. Bu okullar, öğrencilere farklı bir eğitim modeli sunarak geniş bir öğrenci kitlesine ulaşmıştır. İmam-Hatip Okulları, öğrencilere dini değerlere dayalı bir kimlik kazandırmış ve bu öğrenciler arasında bir sosyal uyum oluşturmuştur. Bu durum, toplum içinde farklı kimliklerin ve grupların oluşmasına katkı sağlamıştır. Ancak, İmam-Hatiplerin açılması aynı zamanda toplum içinde bazı tartışmalara da neden olmuştur. Laiklik ilkesine bağlı olan çevrelerde, bu okulların artan sayısı ve etkisi bazı endişelere yol açmıştır.

İmam-Hatip Okulları, kuruluşlarından 1958 yılına kadar geçen süre zarfında, o dönemde adı Özel Okullar Müdürlüğü olan, günümüzdeki adıyla Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak faaliyet göstermiştir. 1958 yılına gelindiğinde, Türkiye genelinde İmam-Hatip Okullarının sayısı on sekize ulaşmıştı. Bu okulların açıldığı şehirler ve tarihleri şu şekildedir:

- 20 Haziran 1953: Antalya, Erzurum, İzmir, Tokat
- 8 Ağustos 1953: Trabzon 18 Eylül 1953: Çorum, Elâzığ, Yozgat
- 26 Mayıs 1956: Adapazarı

•17 Eylül 1958: Balıkesir ve Burdur İmam-Hatip Okullarının bu dönemdeki yaygınlaşması, Türkiye'nin farklı bölgelerine dinî eğitim imkânı sunarak, toplumun geniş kesimlerine erişim sağlamıştır.¹⁶²

- Bazı kentlerde birden fazla okul açılmıştır.

Menderes'in son hükümetinde de dini eğitime yönelik önemli gelişmeler olmuştur. Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığında ilk defa Ankara Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi kurulmuş ve yüksek öğrenim anlamında bir ilk gerçekleştirilmişti. Başbakan Adnan Menderes'in son hükümet programında, eğitim meselelerine özel bir vurgu yapılmamıştır. Fakat, 10 Haziran 1959 tarihinde TBMM'de kabul edilen bir kanunla “Yüksek İslam Enstitüsü” kurulmuş ve bu, din

¹⁶² Şahin Çalışkanoğlu, *İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri (Çorum Örneği)*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2018, s. 19.

eğitimi alanında önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.¹⁶³ İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nün açılış konuşmasında dönemin Milli Eğitim Bakanı, bu enstitülerin kuruluş amacını şu şekilde ifade etmiştir:

“Orta ve muadili okullarımızla öğretmen okullarımıza yeter derecede ehliyetli din dersleri öğretmeni yetiştirmek ve bu arada memleketimizin muhtaç olduğu müsbet ve hayati bilgilerle mücehhez din adamlarının yetişmesine zemin hazırlamaktır”.¹⁶⁴

Bu dönemde, Maarif Vekili olarak görev yapan Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı, eğitimle ilgili konularda hükümetin politikalarını yönlendirmiştir.

Din eğitimi konusundaki gelişmeler, özellikle öğretmen yetiştirme ve toplumun dinî ihtiyaçlarını karşılama amacını taşıyan Yüksek İslam Enstitüsü'nün kuruluşuyla somutlaşmıştır. Bu enstitüler, İmam Hatip Okulu mezunlarına daha ileri düzeyde dinî eğitim ve ilahiyat alanında uzmanlaşma fırsatı sunmayı amaçlamıştır. Yüksek İslam Enstitüleri, öğrencilere daha derinlemesine ilahiyat eğitimi vererek, onları dinî bilgi ve hizmet alanlarında uzmanlaştırmayı hedeflemiştir. Bu uygulama, özellikle dini eğitim alanında nitelikli personelin yetiştirilmesi amacını taşımaktadır.

İmam-Hatip Okulu mezunlarının, 1949 yılında açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dâhil olmak üzere hiçbir yükseköğretim kurumuna kabul edilememesi, din eğitimi alanında nitelikli insan gücü eksikliği sorununu beraberinde getirmişti. Ancak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yüksek tahsil görmüş din görevlilerine olan ihtiyacını karşılamak amacıyla İmam-Hatip Okullarındaki meslek dersleri öğretmeni ve diğer okullara din bilgisi derslerinin eklenmesiyle ortaya çıkan öğretmen açığını sadece Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin karşılaması mümkün değildi.¹⁶⁵ İmam-Hatip okulları, 1957-1958 öğretim yılında ilk mezunlarını verdiğinde, dönemin Başbakanı Adnan Menderes, Millî Eğitim Bakanı Celâl Yardımcı'ya bu mezunlar için bir dinî yüksek öğretim kurumunun açılması talimatını verdi. Bu adım, İmam-Hatip mezunlarının daha ileri düzeyde

¹⁶³ Seher Akça, “Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikalarının Resmi Eğitim Raporlarına Yansımaları”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2023, 5(9), ss. 377-390.

¹⁶⁴ Mustafa Fatih Ay, “İlahiyat Eğitimi Dindarlığı Etkiliyor mu? İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Deneyimleri Çerçevesinde Fenomenolojik Bir Araştırma”, *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 2021, 7(1), s. 300.

¹⁶⁵ Caner Yüce, *Demokrat Partinin Eğitim Politikası ve Cumhuriyet Halk Partisinin Muhalefeti*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008, s. 26.

eğitim alma fırsatına kavuşmalarını sağlayarak, dinî eğitimde nitelikli kadroların yetiştirilmesine yönelik önemli bir çözüm olarak görüldü.

İmam-Hatip Okulu mezunları, Yüksek İslam Enstitüleri aracılığıyla ileri düzeyde teolojik bilgi edinmiş ve dinî liderlik rollerini daha etkin bir şekilde üstlenebilecek yetkinliklere sahip olmuşlardır. Yüksek İslam Enstitüleri'nin kurulması, dönemin hükümetinin din eğitime verdiği önemi ve toplumun dinî ihtiyaçlarına uygun nitelikli eleman yetiştirme çabasını göstermektedir. Bu enstitüler, özellikle İslam kültürü ve ilahiyat alanında uzmanlaşmış bireylerin yetişmesine katkıda bulunmuş ve Türkiye'deki dinî eğitim alanında çeşitlenmeyi sağlamıştır.

3.2.Demokrat Parti ve Muhalefet

DP döneminde, özellikle 1950'lerde, Türkiye'de dinî kesimden muhalefet önemli bir role sahipti. DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte dinî gruplar ve muhafazakâr kesimler, uzun yıllardır sürmüş olan CHP hükümetlerinin seküler politikalarına karşı bir alternatif bulmuştu. Bu dönemde DP'nin dinî eğitim politikaları ve dinî özgürlüklere verdiği önem, dini muhalefetin destek bulmasında etkili olmuştur. DP'nin 1950 seçimlerindeki zaferi, dinî gruplar ve toplumun muhafazakâr kesimleri arasında umut ve güven oluşturdu. DP, seçim kampanyası sırasında dini özgürlükleri vurgulayarak, İslam'a uygun bir yönetim vaat etmişti. Bu vaatler, dinî muhalefeti DP'ye yönlendirdi. İmam Hatip Okullarının açılması, Yüksek İslam Enstitüleri'nin kurulması gibi adımlar, DP hükümetinin dinî eğitime verdiği önemi göstermekteydi.

Bu politikalar, dinî gruplar arasında memnuniyetle karşılandı, ancak aynı zamanda laik kesimler ve CHP tarafından eleştirilmiştir. Bu durum, siyasi arenada dinî meselelerin önemli bir tartışma konusu haline gelmesine neden oldu. DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, dinî muhalefetin desteklediği politikaların hayata geçirilmesi, toplumda dinî duyarlılıkların artmasına, dinî kurumların güçlenmesine ve dinî özgürlüklerin genişlemesine katkıda bulunmuştur. Ancak, bu süreç aynı zamanda Türkiye'de laiklik ilkesiyle uyumsuzlukları da beraberinde getirmiş, toplumda bölünmelere yol açmıştır. DP dönemi, Türkiye'de din ve siyaset ilişkisinin önemli bir evresini temsil ederken, bu dönemdeki dinî muhalefetin etkileri uzun yıllar boyunca hissedilmiştir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, Türkiye'de dini alanın canlanmasına sebep olmuştur. Tek parti dönemi boyunca bürokrasinin uzun süre hakimiyeti

altında kalan Diyanet'in dini konulardaki etkisi de artış göstermiştir. DP, destekçisi olan muhafazakâr kesimin taleplerine büyük ölçüde karşılık vermiştir. Bu durum, DP döneminin laikliğe karşı bir ihlal mi yoksa sisteme uygun yeni bir İslami anlayışın başlangıcı mı olduğu konusunda tartışmalara neden olmaktadır.

Tek parti döneminin politikaları nedeniyle siyasi sistemden uzaklaştırılan dini hareketler, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte tekrar siyasi arenaya dahil olmuştur. Ancak, DP'nin siyasi kadrolarının birçoğu tek parti döneminde CHP'de önemli mevkilerde bulunmuş kişilerden oluşmaktaydı. Bu nedenle, DP'nin CHP karşısında muhafazakarlardan gördüğü ilgi bizleri yanıltmamalıdır. Zira, DP'nin siyasi elitleri de din politikaları konusunda CHP ile benzer düşünmektedir.¹⁶⁶

Başbakan Adnan Menderes'in 22 Şubat 1951 tarihli konuşmasında, Milletvekili Osman Bölükbaşı'nın din özgürlüğüne ilişkin sorusu üzerine; *“Muhterem arkadaşlar, Osman Bölükbaşı arkadaşımız dini bir cemaatin kurulmasının din ve vicdan hürriyetini tamamlayacağını söylediler. Sayın vekile soru sormak bir usul değil ama hükümete sorduğu soruya haysiyetli bir şekilde cevap vermek gerekirse bizim eksikliğini duyduğumuz din özgürlüğü sorunu bunu ifade etmek ve aynı zamanda dini cemaatin dini örgüt üzerinde baskı kurmaya devam edecek olmasıdır. Din özgürlüğü ile cemaat kurmak arasında nasıl bir ilişki var diye sormak istiyorum”*.¹⁶⁷

Menderes'in bu demeci aslında CHP ile benzer bir görüşü yansıtmaktadır. Yani, din özgürlüğü ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmekte ama dini topluluk ya da cemaatlere yönelik yaklaşım konusunda izlenen tutum geçmiş dönemin temel hatlarıyla uyum içindedir.

Ümit Cizre'ye göre, 1950'den sonra Menderes hükümetleri, ulusu birleştirmek için İslam'ı hiç olmadığı kadar etkili bir şekilde kullanmıştır.¹⁶⁸ Demokrat Parti iktidarı ile Sovyetler Birliği ve komünist rejimlere karşı düşmanlık, din vurgusuyla daha da belirginleşmiştir. Kore Savaşı sırasında Türk askerleri, ateist ve komünist güçlere karşı mücadele eden Müslüman askerler olarak kamuoyuna sunulmuş ve devletin İslam'ı Türk milliyetçiliğiyle daha da entegre

¹⁶⁶ Sabahattin Nal, “Demokrat Partinin 1950-1954 dönemi din siyaseti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(3), 2005, s. 169.

¹⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, İçtima Senesi: 1, Cilt: 5, İçtima: 48, 22 Şubat 1951, s. 440.

¹⁶⁸ Ümit Cizre Sakallıoğlu, “Parameters and Strategies of Islam-State Interaction in Republican Turkey”, *International Journal of Middle East Studies*, 28(2), 1996, s. 238.

ettiği gözlemlenmiştir. Dinin milliyetçilik ideolojisiyle birleştirilmesi ve toplumun bu doğrultuda yeniden yapılandırılması, Demokrat Parti'nin Diyanet'e yeni anlamlar ve alanlar kazandırmasına sebep olmuştur.

Din söz konusu olduğunda, ülkenin muhafazakâr aydınları başlangıçta DP hükümetinin dine yönelik reformları konusunda oldukça iyimserdi. Ancak tek parti döneminin liderlerinden Celal Bayar DP'nin genel başkanıydı ve bu durum muhafazakârların kafasında sürekli bir soru işareti oluşturunuyordu. Bayar, 1949 yılında Bursa'da DP il binasında yaptığı konuşmada, “*Evet, biz Müslümanız ve Müslüman kalacağız. Bunu ehemmiyetle ve ısrarla tekrar etmek isterim ki, laiklik prensibi hiçbir zaman ortadan kalkmasın. Bugün bizi inandığımız şeylere ibadet etmekten meneden kimse yoktur. Hiçbir zaman da olmayacaktır*” şeklinde düşüncelerini ifade etmiş¹⁶⁹, ancak bu konuşma bazı dergi ve gazetelerde “Türkiye’de şeriat ve irticaı yaşatmayacağız” şeklinde lanse edildikten sonra başta Sebülürreşad dergisi genel yayın yönetmeni Eşref Edip olmak üzere birçok muhafazakâr aydın ve yazar tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.¹⁷⁰

Celal Bayar böyle bir konuşma yapmadığını açıklamasına rağmen İslamcı gruplardan tepki almıştı. DP'nin seçimlerden önce dine karşı suskunluğunu sürdürmesi, partiyi tek parti döneminde bastırılan dini muhalefetten uzaklaştırdı. DP'nin bu politikası, Cumhuriyet'in ilanından bu yana ülkeye hâkim olan askeri ve sivil bürokrasiyle karşı karşıya gelmeme çabasından kaynaklanıyordu. Ancak bu politika bazı muhafazakâr kesimlerde DP'ye karşı tepkilere yol açmıştır. Bu bağlamda Celal Bayar'ın konuşmalarında ve parti üyelerinin açıklamalarında din konusunda yeterli bilgi verilmemesi Eşref Edip'in DP aleyhine yazılar yazmasına neden olur. Eşref Edip muhafazakâr dergilerde İslamcılarının propagandasını yapmaya başlamış, Millet Partisi'nin dini fikirleri çekinmeden onayladığı için DP yerine MP'nin bir alternatif olabileceğini iddia etmiştir.¹⁷¹

1950'li yıllarda Türkiye’de DP'nin iktidara gelmesi, siyasi ve toplumsal dinamiklerde önemli değişimlere neden oldu. Bu dönemde, DP ile dini muhalefet arasındaki ilişki karmaşık bir tabloya sahipti. DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye’de siyasi atmosferde önemli bir değişim yaşanmıştır. DP, çoğunluğunu kırsal kesimden ve muhafazakâr tabakadan alan bir seçmen kitlesiyle

¹⁶⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Nisan 1949, No: 8853, s. 3.

¹⁷⁰ Eşref Edip Fergan, “Celal Bayar Gladiston’dan mı İlham Aldı?”, *Sebülürreşad*, 2(39), 1949, ss. 220-221.

¹⁷¹ Eşref Edip Fergan, “Partilerin Din Siyaseti”, *Sebülürreşad*, 4(76), 1950, ss. 2-11.

destekleniyordu. Bu sebeple, DP iktidarı döneminde dinî gruplar ve sivil toplum örgütleri ile daha sıkı bir etkileşim içine girdi.

Özellikle, DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte din eğitime ve dini kurumların rolüne daha fazla vurgu yapılması, dini çevrelerin memnuniyetini kazandı. İmam-Hatip Okulları'nın açılması gibi adımlar, bu dönemdeki din eğitimi politikalarının bir yansımasıydı. Ancak, bu politikalar laiklik ilkesiyle çatışmaya neden oldu ve eleştirilere maruz kaldı.

Diğer yandan, DP'nin iktidarı döneminde dini muhalefet de çeşitli şekillerde ortaya çıktı. Özellikle seküler kesimler, DP'nin dini unsurlara verdiği ağırlığı eleştirirken, dini özgürlüklerin sınırlandırılması ve laiklik ilkesine uygun olmayan adımların atılması karşısında tepki gösterdiler. Bu dönemdeki DP iktidarıyla dini muhalefet arasındaki ilişki, siyasi, kültürel ve dini dinamiklerin karmaşık etkileşimine dayanmaktadır. DP'nin dini unsurlara verdiği destek, muhafazakâr kesimlerin lehine bir atmosfer oluştururken, laiklik ilkesine bağlı gruplar arasında da gerilimlere yol açtı.

Ancak, DP'ye muhalefet sadece CHP kanadından gelmiyordu. Çünkü, DP ile CHP'nin dine ve laikliğe bakışlarının benzeşmesi, muhafazakâr aydınlar arasındaki çekinceye neden olmaktaydı. Türkiye'de İslamcılığın önemli basın organlarından biri olan ve Eşref Edip tarafından Osmanlı'nın son döneminden beri çeşitli isimlerle yayınlanan Sebilürreşad Dergisi'nde, DP'ye yönelik eleştirilerin yer alması da aslında bize muhafazakarların DP'ye yönelik desteğinin tam bir ideolojik uyuşmadan kaynaklanmadığını, CHP karşısındaki en makul kazanabilecek seçenek olduğu için desteklendiğini göstermektedir.

O dönemdeki bir çok muhafazakâr için Celal Bayar ismi, aynı İsmet İnönü ismi gibi salt 'Kemalizm'i sembolize etmekteydi. Ama çok partili siyasal ortamdaki rekabet nedeniyle, muhafazakâr istekleri DP'nin yerine getirebilmesi daha mümkün olabildi. Tekrardan altı çizilmelidir ki DP ile İslamcılar ya da muhafazakârlar arasında ideolojik bir uyumdan daha çok çıkar ortaklığı bulunmaktaydı.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi ve modern bir ulus devletinin kurulması sürecinde, bir dizi laik reform gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar, toplumun genelinde ve eğitim sisteminde önemli değişikliklere yol açmış, din ve devlet işlerinin ayrılmasını sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki yenilik hareketleriyle birlikte laiklik ilkesi, ülkede köklü değişikliklere yol açmıştır. Laiklik, din ve devlet işlerinin ayrılması anlamına gelirken, bu ilke özellikle eğitim sistemi ve din dersleri üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, laiklik ilkesini pekiştirmek amacıyla 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim sistemi merkezi bir yapıya kavuşturulmuş ve din eğitimi devlet denetimine alınmıştır. Bu kanunla, medrese sistemi kapatılarak eğitimde laik bir yapı oluşturulmuş ve din dersleri, devlet tarafından belirlenen müfredatlar doğrultusunda verilmeye başlanmıştır.

Din derslerinin içeriği de laik devrimler doğrultusunda değiştirilmiş, dini içerik ağırlıklı eğitimden uzaklaşarak genel kültür ve vatandaşlık bilincini güçlendirecek şekilde yenilenmiştir. Bu, öğrencilerin dini bilgileri öğrenmelerini sağlarken aynı zamanda farklı dinlere ve inançlara saygı duymalarını teşvik etmiştir. Bununla birlikte, zaman içinde laiklik ilkesi çerçevesinde din derslerinin düzenlemeleri ve müfredatındaki değişiklikler devam etmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı, din derslerini sürekli olarak gözden geçirerek toplumun ihtiyaçlarına ve çağın gereksinimlerine uygun bir şekilde güncellemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren gerçekleştirilen laik devrimler, din dersleri ve genel olarak eğitim sistemini derinlemesine etkilemiştir.

Bu devrimler, ülkede laik bir toplum yapısının oluşturulmasına katkıda bulunmuş ve toplumun farklı kesimlerini bir araya getiren bir vatandaşlık bilinci oluşturulmasına yönelik adımları içermiştir. Din dersleri, laiklik ilkesi doğrultusunda şekillendirilerek, öğrencilere dini bilgilerin yanı sıra hoşgörü, saygı ve uyum içinde bir toplumun parçası olma bilincini aşılamayı hedeflemiştir.

Bu bilgiler ışığında tez çalışmasında, 1923-1960 yılları arasındaki Türkiye’de çok partili sisteme geçiş sürecini kapsamlı bir şekilde inceleyerek, bu dönemin siyasi, toplumsal ve kültürel dinamiklerini detaylı bir perspektifle ele alınmıştır. Çok partili hayata geçişin temel sebepleri arasında, Türkiye’deki siyasi atmosferin zaman içindeki evrimi ve Demokrat Parti’nin ortaya çıkışı gibi önemli faktörler üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Demokrat Parti’nin kuruluşu ve halk nezdindeki etkileşimi, çok partili sisteme geçişin temel dinamikleri arasında öne çıkan unsurlardan biridir. Bu bağlamda, DP’nin ortaya çıkışındaki temel motivasyonlar, siyasi ve toplumsal talepler, halkın beklentileri ve bu faktörlerin bir araya gelerek çok partili sisteme geçişte etkili olması detaylı bir şekilde irdelenmiştir.

Çok partili sisteme geçişin toplumsal dinamiklere etkisi, dönemin önemli bir başlığıdır. Bu sürecin, toplumun farklı kesimlerinde nasıl yorumlandığı, çeşitli politik görüşlerin ve toplumsal kesimlerin bu değişime nasıl tepki gösterdiği, geniş bir perspektifle değerlendirilmiştir. Çok partili hayata geçiş sürecindeki dinamiklerin yanı sıra dönemin din eğitimi politikalarına da odaklanılmıştır. Din eğitiminin resmî kurumlar aracılığıyla nasıl düzenlendiği, politika değişikliklerinin toplumda nasıl yankı bulduğu ve din eğitiminin toplumsal dokuya etkisi detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Türkiye’de 1923-1960 yılları arasındaki dönemde din eğitimi konusunda yaşanan gelişmeler, çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Bu dönemde din eğitimi ile ilgili politika ve uygulamalara yönelik farklı görüşlerin çatıştığı ve bu konuda çeşitli tartışmaların yaşandığı bir atmosfer ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminin laik prensipleri, din eğitimi konusunda önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Laiklik ilkesi, din ve devlet işlerinin ayrılmasını öngördüğü için, din eğitiminin nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu çatışma, dinî içerikli eğitim kurumlarının kapatılması ve devlet kontrolündeki yeni bir din eğitimi modelinin oluşturulması gibi uygulamalarda kendini göstermiştir.

1923-1960 yılları arasındaki dönemde Türkiye’de gerçekleşen siyasi değişimleri, özellikle Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinin ardından din eğitimi politikalarındaki değişiklikleri inceleyen bu tez, dönemin siyasi liderlerinin din eğitime yönelik benimsediği politika değişikliklerini detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte din eğitimine daha fazla vurgu yapılması, bu tezin merkezinde yer alırken, özellikle İmam-Hatip Okulları'nın açılması gibi adımlar, din eğitimi politikalarındaki önemli değişiklikler olarak incelenmiş ve bu değişikliklerin toplum üzerindeki etkileri detaylı bir perspektifle değerlendirilmiştir.

Dönemin politika yapıcılarının din eğitimi konusundaki stratejileri, motivasyonları ve bu değişikliklerin toplumun dinî ve kültürel dokusuna olan etkilerini anlamak amacıyla kapsamlı bir analiz sunan bu tez, dönemin din eğitimine yönelik politika değişikliklerini geniş bir perspektif içinde değerlendirmektedir. Bu çerçevede, din eğitimi politikalarındaki değişimin siyasal, toplumsal, kültürel ve eğitim alanlarında nasıl yankı bulduğu üzerinde durularak, dönemin din eğitimine yönelik politika değişikliklerinin geniş bir perspektif içinde değerlendirilmesine odaklanılmıştır.

Demokrat Parti dönemindeki din eğitimi politikalarının toplum üzerindeki etkilerinin incelenmesi, dini ve kültürel yapının nasıl şekillendiği, özellikle İmam-Hatip Okulları'nın açılmasının din eğitimi alanındaki değişikliklere nasıl katkı sağladığı detaylı bir şekilde ortaya konmuştur. Ayrıca, dönemin politika yapıcılarının din eğitimine yönelik stratejileri ve motivasyonları üzerinde durularak, bu değişikliklerin toplumun genel eğitim düzeyi, kültürel yapısı ve dinî duyarlılıkları üzerindeki etkileri derinlemesine analiz edilmiştir. Bu tez çalışması, tarihsel bir perspektif sunarak, dönemin din eğitimi politikalarının Türkiye'nin sosyal ve kültürel evrimine olan katkılarını anlamamıza ışık tutmuştur.

1950'li yılların başında İmam-Hatip Okulları'nın açılması, din eğitimi konusunda yeni bir boyut eklemiştir. Bu okulların açılması, dinî eğitim almak isteyen öğrencilere yönelik bir adım olarak değerlendirilirken, aynı zamanda laiklik ilkesi ile bağdaşmadığı gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmıştır. Bu dönemde dinî yayınlar ve kuruluşlar aracılığıyla toplumun dinî bilincine yönelik çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Ancak, bu yayınların içeriği ve etkileri konusunda da farklı görüşler ve tartışmalar yaşanmıştır.

1923-1960 arası dönemde, farklı inançlara sahip topluluklar arasında din eğitimi politikalarının nasıl olması gerektiği konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Dini gruplarının eğitim talepleri ve bu taleplerin karşılanma şekli konusunda çeşitli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yaşanan din eğitimi tartışmaları, toplumun çeşitli kesimlerinin dinî eğitim konusundaki beklentileri, endişeleri ve

talepleri çerçevesinde şekillenmiştir. Laiklik ilkesinin uygulanması, din eğitimi politikalarının oluşturulması ve çeşitli eğitim kurumlarının açılması gibi konularda yaşanan tartışmalar, Türkiye'nin eğitim sisteminin ve toplumsal değerlerinin evriminde önemli bir rol oynamıştır.

Tezin kapsamlı bir analizi, din eğitimi politikalarının toplum içindeki yankılarını ve bu konudaki tartışmaları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Özellikle dini eğitimin resmîleşmesine karşı çıkan kesimlerin argümanları, laiklik ve din özgürlüğü gibi temel kavramların bu süreçte nasıl yorumlandığı titiz bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Dönemin toplum yapısında din eğitimi politikalarının neden olduğu tartışmalar, farklı kesimlerin bu konudaki endişe ve görüşlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tez, bu çeşitli görüşleri analiz ederek, din eğitiminin resmîleşmesine karşı çıkan kesimlerin argümanlarını, bu argümanların temelinde yatan ideolojik ve kültürel etmenleri ayrıntılı bir şekilde irdelemektedir. Laiklik ve din özgürlüğü gibi kavramların bu süreçte nasıl yorumlandığı, bu tartışmaların merkezinde yer alarak detaylı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Bu çalışmada, çok partili hayata geçişin Türk toplumunun dinî hassasiyetleri üzerindeki etkilerini derinlemesine inceleyerek, farklı siyasi partilerin din algısı ve dinî politikaları arasındaki çatışma ve işbirliği dinamiklerine odaklanılmış ve farklı siyasi partilerin din konusundaki tutumlarını ve bu tutumların toplum üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Bu tez kapsamında, Türkiye'nin bu önemli dönemine ilişkin din eğitimi ve siyasi değişimler konusunda kapsamlı bir anlayış sunmayı hedeflemiş ve bu alanda yeni tartışma kapıları açmıştır. Bu çerçevede, çok partili sisteme geçişin dinî hassasiyetler ve siyasi dinamikler üzerindeki etkileri, toplumun dinî çeşitliliği ve siyasi partilerin din politikalarındaki farklılıklar gibi temel konuların incelenmesi, tezin önemli katkıları arasında yer almaktadır.

Çok partili hayata geçiş, 1950'li yıllarda Türkiye'deki din eğitimi alanında önemli değişimlere neden olmuştur. Siyasi partiler arasındaki çeşitlenme, din eğitimi politikalarını da etkileyerek farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açtı. Bu dönemde, siyasi iktidarın din eğitimine verdiği vurgu, İmam-Hatip Okulları'nın açılması ve dini eğitim kurumlarının önemi artış gösterdi.

Dinî konuların siyasi gündemin önemli bir parçası haline gelmesi, siyasi partilerin dinî meseleleri kullanarak seçmen tabanlarını etkilemeye çalışmasına

neden oldu. Laiklik ilkesi ve din eğitimi arasındaki denge, siyasi tartışmaların odağında yer aldı ve din eğitimi politikalarının şekillenmesinde önemli bir faktör haline geldi.

Çok partili hayata geçişin bir sonucu olarak ortaya çıkan din eğitimi konusundaki tartışmalar, toplumsal dinamiklerdeki çeşitlenme ve farklı grupların din eğitimi taleplerindeki artış gibi faktörlere dayanıyor. İmam-Hatip Okulları'nın ve dini eğitim kurumlarının rolünün güçlenmesi, din eğitimi konusunda çeşitli seçeneklerin ortaya çıkmasına sebep olurken, bu durum toplumun dinî eğitim taleplerindeki çeşitlenmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin din eğitimi politikalarının evriminde bir dönemeç oluşturmuş, dinî konuların siyasetle entegrasyonu ve din eğitiminin toplumsal dinamiklere uyumlu bir şekilde şekillenmesi noktasında önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin sosyal, kültürel ve siyasi dönüşümünü daha derinlemesine anlamak ve bu dönemdeki din eğitimi politikalarının toplum üzerindeki etkilerini açıklamak amacıyla kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Bu bağlamda, tez, çok boyutlu bir analiz gerçekleştirerek, dönemin siyasi partileri arasındaki dinî politika dinamiklerini detaylı bir şekilde ele almış ve bu dinamiklerin toplumsal değişimde din eğitiminin rolü üzerindeki etkilerini vurgulamıştır.

Tezin odak noktasını oluşturan CHP ve DP arasındaki dinî politika dinamikleri incelenirken, her bir parti tarafından benimsenen din eğitimi politikalarının içeriği, uygulanma şekilleri ve toplum üzerindeki yansımaları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu analiz, dönemin din eğitimi politikalarının nasıl şekillendiğini anlamak ve toplumun dinî dinamiklerine olan etkilerini değerlendirmek adına önemli bir perspektif sunmaktadır. Sonuç olarak, bu tez cumhuriyetin ilanından, çok partili sisteme geçiş döneminin karmaşıklığını ve bu dönemin Türkiye'deki siyasi, toplumsal ve kültürel değişimler din eğitimini ele alarak açıklamıştır.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında APA6 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Afşar, E. (2020). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Programları Ekseninde Mukayesesi, *History Studies*, 12(4), 1352.
- Ahmad, F. (2014). *From Empire to Republic: Essays on the Ottoman Empire and Modern Turkey II*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Akandere, O. (2010). 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 25(76), 434-467.
- Akça, G. ve Himmet H. (2006). Osmanlı hukukunun temelleri ve Tanzimat dönemindeki hukuksal yeniliklerin sosyo-politik dinamikleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 295-321.
- Akça, S. (2023). Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikalarının Resmi Eğitim Raporlarına Yansıması, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 377-390.
- Akkaya, B. (2011). İç Ve Dış Gelişmeler Çerçevesinde Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Ve 1946 Seçimleri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 1(2), 43-62.
- Akkir, R. (2014). Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Süreci ve Laiklik Anlayışının Değişmesinde Bir Dönüm Noktası: CHP'nin. *Journal of Turkish Studies*, 9(2).
- Akseki, A. H. (1950). Din tedrisatı ve dini müesseseler hakkında bir rapor.
- Alakel, M. (2011). İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye'si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik Ve Sivil-Etnik İkilemine Dair Teorik Tartışmalar. *Gazi Akademik Bakış*, (09), 1-30.
- Aras, İ. (2018). Türkiye'de Cami Görevlilerinin Yetiştirilmesi Ve İstihdamı (1924-2014). *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (5), 51-72.
- Arı, A. (2002). Tevhidi Tedrisat Ve Laik Eğitim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2).
- Merkezi, A. A. (2006). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin İle). *Baskı, Ankara: Divan Yayıncılık*.
- Ay, M. F. (2021). İlahiyat Eğitimi Dindarlığı Etkiliyor mu? İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Deneyimleri Çerçevesinde Fenomenolojik Bir Araştırma. *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 7(1), 297-325.
- Aydemir, Ş.Ş. (2008) *Tek Adam*, Cilt 3, Ankara: Remzi Kitabevi.
- Aydın, H. (2014). *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Aydın, O. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14(2), 239-276.
- Ayhan, H. (1995). İmam Hatip Liselerinin Eğitim-Öğretim Sistemi ve Bu Liselerin Mevcut Sorunları". *Kuruluşunun*, 43, 11-19.
- Azder, Z. *Cumhuriyet Halk Partisindeki İdeolojik Dönüşümün Türkiye'de Din Eğitimine Yansıması (1945-1950)* (Master's thesis, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü).
- Baytal, Y. (2020). Demokrat Parti'nin Eğitim Politikalarında Din Ve Dini Okullar. *Atatürk Yolu Dergisi*, (66), 91-122.
- Berkes, N. (2015). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Bilgin, B. (1996). Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(35), 527-535
- Bozkurt, B. (2010). Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte CHP Ve Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1946-1950). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20), 213-231. (1946-1950)." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20), 2010, ss. 213-231.
- Cebeci, S. (1999). Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41(4), 227-236.
- CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, Ankara, 1947.
- Sakallioğlu, Ü. C. (1996). Parameters and strategies of Islam–State interaction in Republican Turkey. *International Journal of Middle East Studies*, 28(2), 231-251.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 30-1-0-0 / 105 - 657 – 1.
- Cumhuriyet Gazetesi, 2 Aralık 1947.
- Cumhuriyet Gazetesi, 4 Nisan 1949, No: 8853.
- Cumhuriyet Gazetesi, 8 Eylül 1930.
- Çağlar, İ. (2015). Taşradaki Madunlar: Erken Cumhuriyet Döneminde Muhafazakâr Muhalefet. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(1), 109-134.
- Çalışkanoğlu, Ş. (2018). *İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun Ve Beklentileri (Çorum Örneği)* (Master's thesis, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)..
- ÇELİK, D. A. (2006). İLKÖĞRETİM MÜFREDATINDA “DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ” DERSİ. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(16), 100-104.
- Çelik, A.(2017) *Din Eğitimi Tarihi*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Çetinkaya, B. A. (1998). Tek Parti Döneminin" İslamcı" Başbakanı: M. Şemseddin Günaltay. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 437-444.
- Çetinkaya, S. G. Adnan Menderes’ in Siyasal Karakteri ve 27 Mayıs. *Journal of Universal History Studies*, 3(Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), 112-130.
- ÇİFTÇİ, A. (2020). Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayatın Yerleşmesinde “12 Temmuz Beyannamesi” Nin Yeri. *İktisadi Ve İdari Bilimler*, 1.
- Çomu, A. E. (2023). Adana Basımında Türkiye’de Çok Partili İlk Seçim Dönemi. *Atatürk Yolu Dergisi*, (73), 136-152.
- Çuhadar, M. (2019). Türkiye’de Kamu Hizmeti Yayıncılığı Açısından Dinî Temalı TV Programları Ve Diyanet TV Program Türleri Üzerine Bir İnceleme. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 237-266.
- Davison, R. H. (2005). *OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA REFORM, 1856-1876: Osmanlı İmparatorluğu'nun Modernleşme Ve Reform Hamlesinin En Önemli Yılları*. Agora Kitaplığı.
- Demirel, A. (2020). *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demokrat Parti Programı, 1946.
- Deniz, A. Ç. (2014). Tek Parti Döneminde Devrimsel Ric’atler: Bir Ric’at Örneği Olarak İmam Hatip Seminerleri Girişimi ve İmam Hatip Kurslarının Açılması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 95-110.
- Deniz, M. (2016). Tek Partili Dönemde Açılan Kur'an Kursları. *Electronic Turkish Studies*, 11(6).

- Dere, İ. (2014). *Tek Parti Döneminde Din Eğitiminin Yolunu Açan Bakan: Hasan Tahsin Banguoğlu*. Akıl Fikir Yayınları.
- Dokuyan, S. (2022). İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Tekkeler ve Türbeler (1938-1950). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (101), 375-420.
- Duman, D. (2015). 1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları. *Belgi Dergisi*, (10), 1343-1360.
- Emiroğlu, A., & Uyanık, N. (2018). Demokrat Parti Dönemi Din Eğitimi Bağlamında İmam-Hatip Okulları.
- Eraslan, C. (1998). Türkiye De Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz 1947 Beyannamesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 6(22).
- Erimli, B. (2022). İlk Meclis' te Gruplar Arası Rekabet ve Partileşme Meselesi. *İnsan ve İnsan*, 9(34), 13-28.
- Ertem, B. (2010). Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 71-92.
- Edip, E. (1949). Celal Bayar Gladistondan mı İlham Aldı. *Sebilürreşad Dergisi*, 2(39), 220-221.
- Edip, E. (1950). Partilerin Din Siyaseti. *Sebilürreşad*, 4(76), 3-8.
- Gıyasettin E. (2006). *Medreseden Meclis'e Meclis'ten Yassıada'ya*, İstanbul: Kent Yayınları.
- Göçeri, N. (2002). Dini Eğitim İle Din Eğitimi Kavramları Üzerine Bir Analiz Denemesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 2(1), 49.
- Gökmen, Ö. (1997). Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nde Muhafazakâr Yönelimler. *Rem*, 53, 59.
- Gözyayın, İ. (2016). *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gümüşlü, B. (2008). Aydınlanma ve Türkiye Cumhuriyeti. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (8), 123-144.
- İkinci Maarif Şûrası: Çalışma Programı, Raporlar, Tartışmalar*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1943.
- İnce, Ş. (2012). Şapkadan Çıkan: Bir Söylem Analizi Denemesi. *Kültür ve İletişim*, 15(29), 9-36.
- İnönü, İsmet, *Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin Nutukları Sivas'ta İrat Buyurdukları Nutuk-TBMM'indeki Nutku*, Ankara: Hariciye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü, 1930.
- Jaschke, G.(1972). *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kap, D. (2014). Türkiye'de Zorunlu Din Dersi Uygulaması. *Akademik Perspektif*, 58-61.
- Kara, İ. (2000). Din İle Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (18).
- Karaibrahimoğlu, S., & Demirkan, Ö. (2019). Eğitim Tarihi İzdüşümünde Fiziksel Mekanın İnşası; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Giresun'da Eğitim Yapıları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19(38), 99-133.
- Karakaş, Ö. (2010). Dönemin Yerel Basınına Göre Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Manisa Vilayeti'nde Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri. *HistoryStudies*, 2(3), 202-222.
- Karakaş, Ö. (1946). 1946 Milletvekili Genel Seçimleri: Manisa Örneği. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(86), 103-134..

- Karakışla, Y. S. (2015). Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları Ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: 1916-1923. (No Title).
- Karataş, M., & Solak, Y. (2023). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Muhalif Bir Figür: Nuri Demirağ Ve Milli Kalkınma Partisi. *History Studies*, 15(2), 311-325.
- Kayacan, F. (2002). 1947 CHP 7. Kurultayında Din eğitimi müzakereleri Ve Sonuçları (Master's thesis, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Kayan, A., & Mardinli, İ. (2020). Kentleşme-Sosyal Değişme Ve Ekonomik Gelişme İlişkisinin Değerlendirilmesi. *GÜ İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 4(4), 256-271.
- Keloğlu, E. İ. (2007). Demokrat Parti'nin Halkla İlişkileri Üzerine Bir İnceleme.”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*.
- Kılıç, M. (2012). Tek Parti Döneminde Milliyetçilik Ve Chp'nin Yedinci Büyük Kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 189-202.
- Kinalı, G. *Bütçe Görüşmeleri Ekseninde Türkiye Ekonomisi (1946-1950)* (Master's thesis, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü).
- Kırkpınar, L. (2018). Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 349-359.
- Koçak, C.(2006) *İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C.(2011). *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurtoğlu, İ. (2000). Menemen Olayı. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir*.
- Levent, R. (2021). 'İrtica' ve 'Ruhsuz Madde' dikotomisi Arasında Demokrat Parti'nin Din Politikası (1950-1960). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 73-91.
- Mardin, Ş.(2016). *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler 3: Makaleler 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nal, S. (2005). Demokrat Partinin 1950-1954 dönemi din siyaseti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(03), 137-171.
- Öcal, M. (1998). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de din eğitimi ve öğretimi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7(1)
- Öcal, M. (2008). Türkiye de Din Eğitimi Tarihi Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (12), 399-430.
- Öcal, M.(2011). *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Düşünce Kitabevi.
- Öz, A. (2014). Heyet-İ İlmiye Toplantıları Ve Millî Eğitim Şûralarında Din eğitimi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, 16(29), 129-156.
- Özer, M. H. (2014). SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NDA İKTİSADİ DÜŞÜNCE. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51).
- Özhazinedar, T. (2024). Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin Tahlili. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 12(36), 759-786.
- Özhazinedar, T. (2024). Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin Tahlili. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 12(36), 759-786.
- Öztürk, M. (2020). Sağ Kanat, Popülizm Ve Yeni Küresel Oluşumlar. *Turan-Sam*, 12(45), 320-326.,

- PAŞAOĞLU, M. T. (2020). Tek Parti Dönemi'nden 1960'lara Diyanet İşleri Başkanlığı: Din-Devlet İlişkisinin Kurumsallaşması. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(28), 161-184.
- Salimoğlu, M. (2020). Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Kurultayı ve Din Politikası (1945-1950). *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (4), 57-75.
- Sambur, B. (2009). Türkiye'de Din Özgürlüğü, Laisizm Ve Resmî İdeoloji. *Liberal Düşünce Dergisi*, (55), 41-59.
- Sarol, M. (1983). *Bilinmeyen Menderes*, İstanbul: Kervan Yayınları.
- Sarpkaya, R. (2008). Köy Enstitülerinden Sonra İmam Hatip Liseleri. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2(3), 1-28.
- Senemoğlu, O. (2016). Türkiye'nin Demokrasiye Geçişte İkinci Başarısız Girişimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF). *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 44-
- Sitembölükbaşı, Ş. (1995). Türkiye'de İslâm'ın yeniden inkişafı (1950-1960). *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*
- Sivri, P. M. (2017). Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimine Yeniden Dönüş Süreci (1946-1949). *Anasay*, (1), 37-56.
- Şahin, E., ve Tunç, B. (2015). Demokrat Parti'nin kuruluş süreci ve DP-CHP siyasî mücadelesi (1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 1(2), 31-69.
- Şahin, M. C. (2012). Demokrat Parti dönemi Türkiye'sinde din, siyaset ve eğitim ilişkileri. *Religion, Politics and Education Affairs in the Period of the Democratic Party*. *Toplum Bilimleri*, 6(12), 31-54.
- Şener, S. (2005). Türkiye ekonomisinde ikinci dönem liberal iktisat politikaları. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 139-146.
- Şimşek, E. (2013). Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi Ve Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (49), 391-414.
- T. C. Resmî Gazete, 1 Mart 1949, Sayı: 7144.
- T. C. Resmî Gazete, 1 Mart 1950, Sayı: 7445.
- T. C. Resmî Gazete, 20 Ocak 1947, Sayı: 6496.
- T. C. Resmî Gazete, 31 Temmuz 1945, Sayı: 6194.
- T.B.M.M. Bütçe Görüşmeleri Tutanakları.
- Takım, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları Ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(02), 157-187.
- Tangülü, Z. (2012). Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 389-410.
- Tanrıöver, H. S. "T. B. M. M. TUTANAK DERGİSİ", 24 Aralık 1946.
- Tayhani, İ. (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin Temeli: Laiklik. *Atatürk Yolu Dergisi*, 11(43), 517-529.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, Cilt: 20, Birleşim: 104, Oturum: 3, 8 Haziran 1949.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Cilt: 6, Toplantı: 114, 3 Mart 1924.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 3, 4. Yasama Yılı, Cilt: 22, 15 Kasım 1930.

- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 8, 4. Yasama Yılı, Cilt: 15, 24 Ocak 1949.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 8, Yasama Yılı: 1, Cilt: 8, Birleşim: 19, 19 Aralık 1946.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, İçtima Senesi: 1, Cilt: 5, İçtima: 48, 22 Şubat 1951.
- TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 1. Cilt, s. 241-242, Erişim Adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/ehhbtbmm01001013.pdf>
- Tunaya, T.Z.(1995). *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul: Arba Yayınları, 1995.
- Turan, İ. (2019). Cumhuriyet Türkiye’sinde Din Eğitimi Politikaları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19(2), 269-292.
- Turgut, S. T. (2022). Tarihsel Sosyoloji Perspektifinden Türkiye’de Din Algısının Değişim Analizi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 609-620.
- Uygun, S. (2013). Tevhid-İ Tedrisat Kanunu Çerçevesinde Yapılan İmam Hatip Okulları Tartışmaları. *100. Yılında İmam Hatip Liseleri*, 835-852.
- Uzun Aydın, D. (2013). Osmanlı’nın Son Dönemi’nde Eğitim, Kültür Ve Sanat Hayatına Genel Bir Bakış, *İstanbul Journal of Social Sciences* 1-9
- Uzun, H. (2020). Komünizm, Irkçılık Ve İrtica İle Mücadele: Milli Tesevüt Birliğı, Kuruluşu Ve Faaliyetleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20(41), 763-797.
- Ülke Gazetesi, 27 Mart 1949.
- Ünsür, A.(2005). *Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Uzun, H. (2020). Komünizm, Irkçılık Ve İrtica İle Mücadele: Milli Tesevüt Birliğı, Kuruluşu Ve Faaliyetleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20(41), 763-797.
- Yılmaz, E. (1954). 1954 SEÇİMLERİNYN ÖNEMİ, ÖNE ÇIKAN ÖZELLİKLERİ VE SİYASİ SONUÇLARI. *Humanities Sciences*, 5(4), 541-551.
- Yılmaz, E. (2020). *Demokrat Parti’nin Seçimleri: 1946, 1950, 1954, 1957 Genel ve Yerel Seçimler*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Yurdakul, İ.(2008). *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilatı’nda Reform*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yüce, C. (2008). *Demokrat Partinin Eğitim Politikası ve Cumhuriyet Halk Partisinin Muhalefeti* (Master's thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Zengin, Z. S. (2002). Tevhid-i Tedrisat kanunu’nun hazırlanmasından sonraki ilk dönemde uygulanışı ve din eğitimi. *Dini Araştırmalar*, 5(13).
- Zürcher, E. J. (2006). “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve siyasal muhafazakârlık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları.